

Fundacja „Ośrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich”

AREA NAUKI

kwartalne międzynarodowe czasopismo naukowe

LUBLIN 2023

KOLEGIUM REDAKCYJNE:

dr **Yuriy Hofman** – Przewodniczący Rady Redakcyjnej (Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Lesi Ukrainki)

prof. dr hab. **Jerzy Kopel** (Wyższa Szkoła Humanitas w Sosnowcu, Polska)

dr hab. **Rafał Sura** prof. KUL (Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska)

prof. dr hab. **Andrii Dukhnevych** (Kierownik katedry nauk cywilnoprawnych, Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Lesi Ukrainki)

prof. dr **Eduard Kisiliuk** (National Academy of Internal Affairs of Ukraine)

dr **Jan Telus** (Staropolska Akademia Nauk Stosowanych w Kielcach)

doc. dr **Ewa Jasiuk** (Katedra Prawa Międzynarodowego i Europejskiego, Wyższa Szkoła im. Ryszarda Łazarskiego w Warszawie)

doc. dr **Julia Fidria** (Kierownik Katedry Prawa i Postępowania Karnego, Wołyński Narodowy Uniwersytet im. Lesi Ukrainki)

RECENZENCI:

prof. dr hab. **Marcin Szewczak** prof. KUL (Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska)

prof. dr hab. **Jolanta Góral-Półrola** (Rektor Staropolskiej Akademii Nauk Stosowanych w Kielcach, członkini zarządu Polskiego Towarzystwa Neuropsychologicznego)

prof. dr hab. **Alexander Bradul** (Kryvyi Rih National University, Ukraine)

prof. dr n.med., Psycholog **Danuta Kossak** (Staropolska Akademia Nauk Stosowanych w Kielcach, Polska)

dr **Wacław Kotliński** (Dyrektor Instytutu Nauk Ekonomicznych, Staropolska Akademia Nauk Stosowanych w Kielcach, Polska)

REDAKCJA:

Albert Gofman (sekretarz redakcji, redakcja językowa, język ukraiński)

Julian Hofman (redakcja językowa, język polski)

Ruslana Smolinska (redakcja językowa, język angielski)

Wydawca:

Fundacja „Ośrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich”

20-023 Lublin, ul. Fryderyka Chopina 41/2, tel: +48 515 676 500

KRS 0000651857 NIP 7123325074 Regon 366073308

Nakład: papier - 100 egz., na CD-ROM - 100 egz.

DRUK:

DMK Studio s.j

Aleksandra Świętochowskiego 38, 20-467 Lublin, Polska.

ISSN 2544-1035

„AREA NAUKI” to kwartalne, międzynarodowe czasopismo naukowe wydawane przez Fundację „Ośrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich”. Treści niniejszej publikacji stanowią własność intelektualną poszczególnych autorów, za które każdy z nich odpowiada. Fundacja nie ponosi odpowiedzialności za treść i sposób wykorzystania udostępnionych informacji.

SPIS TREŚCI

- 5** ----- **Bulavina Svitlana**
PRZEGLĄD STATUSU SPOŁECZNEGO I PRAWNEGO
Kobiet w społeczeństwie obywatelskim
- 14** ----- **Chubokha Nadiia**
O TREŚCI ROZPORZĄDZALNOŚCI W PRAWIE CYWILNYM
UKRAINY
- 23** ----- **Fidria Julia**
SĄDY WOJSKOWE NA UKRAINIE: OCZEKIWANIA I REALIA
- 32** ----- **Hofman Yuriy**
OSOBLIWOŚCI PRAKTYKI ROZSTRZYGANIA SPRAW W
SPORACH ZWIĄZANYCH Z WYKONYWANIEM
ZOBOWIĄZAŃ UMOWNYCH
- 41** ----- **Horot Alla, Samczuk-Kołodyszna Zinaida**
PROBLEMY DZIEDZICZENIA BRONI PALNEJ
PRZEDSIĘBIORSTW, ZŁOŻONYCH TECHNICZNYCH
ŚRODKÓW TRANSPORTU, BRONI I DZIEDZICTWA
OTWARTEGO ZA GRANICĄ
- 53** ----- **Horot Alla, Yatsyshyn Mykhailo**
SPECYFIKA KORELACJI KRAJOWEGO I
MIĘDZYNARODOWEGO SYSTEMÓW PRAWNYCH WE
WSPÓŁCZESNYCH WARUNKACH
- 62** ----- **Karpinska Nataliia, Dukhnevych Andrii, Vadym Hraczuk**
PRZEMOC PSYCHICZNA WOBEC DZIECKA URAŻONEGO
OPERACJAMI WOJSKOWYMI I KONFLIKTAMI
ZBROJNYMI: ASPEKT PSYCHOLOGICZNY I PRAWNY
- 72** ----- **Shamrynskyi Dmytro**
PROBLEMY REGULACJI PRAWNEJ ZWALCZANIA
PRZESTĘPCZOŚCI ZORGANIZOWANEJ W UKRAINIE
- 83** ----- **Shevchuk Larysa**
ZARZĄDZANIE PRAWNE W DZIEDZINIE ZAMÓWIEŃ
PUBLICZNYCH W UKRAINIE
- 92** ----- **Sokol Maria, Starko Oksana**
OBIEKTYWNE OZNAKI NIELEGALNEGO WYRĘBU LUB
NIELEGALNEGO TRANSPORTU, PRZECHOWYWANIA,
SPRZEDAŻY LASÓW
- 104** ----- **Starchuk Oksana**
USTAWOWE ZAPEWNIENIE PRZESTRZEGANIA ZASADY
RÓWNOŚCI PRAW PRACOWNICZYCH I SZANS
PRACOWNIKÓW W ZATRUDNIENIU

112 ----- **Yakushev Ihor**
PODMIOTY STOSUNKÓW SPOŁECZNYCH W PRAWIE
PRACY

Bulavina Svitlana

*doktor nauk historycznych, docent,
docent Katedry Teorii i Historii
Państwa i Prawa Wołyńskiego Narodowego
Uniwersytetu im. Leśi Ukrainki
(Булавина Світлана Євгенівна
к. істор. н., доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і
права ВНУ ім. Лесі Українки
ORCID 0000-0003-1239-0563)*

**ОГЛЯД СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ЖІНОК В
ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Проголосивши себе демократичною, правовою та соціальною державою, Україна тим самим взяла на себе обов'язки дотримання вимог міжнародного співтовариства щодо рівноправності громадян, у тому числі за статевою ознакою.

Проблема українського жіноцтва яка порушена у статті – це важливий етап для формування ґендерної політики та управління нею, як концентроване вираження ґендерних проблем суспільства. У процесі приведення українського законодавства у відповідність до міжнародних та європейських стандартів, у справі забезпечення реалізації закріплених прав та норм вирішальною є роль держави. Перспектива забезпечення рівних прав та можливостей – це важлива сучасна соціальна цінність, досягнення якої сприятиме позитивному розвитку людини, суспільства та держави.

Ключові слова: ґендерна рівність, соціально-правове становище, жінка, громадянське суспільство, Україна.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Проголосивши себе демократичною, правовою та соціальною державою, Україна тим самим взяла на себе обов'язки дотримання вимог міжнародного співтовариства щодо рівноправності громадян, у тому числі за статевою ознакою. Ці положення містяться у ключових міжнародних документах з прав людини, таких як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок” та інших актах, до яких приєдналася Україна.

Огляд виявив ґендерної нерівності та соціально-правового становища жінок у сучасному суспільстві як соціальної основи формування ґендерної політики належить важливе місце. Основними питаннями є висвітлення проявів ґендерної нерівності, що здійснюється через призму аналізу соціального становища жінок в українському суспільстві: проблем на ринку праці, участі в процесах ринкових перетворень в Україні, соціостатевого аналізу динаміки політичного простору, проблем здоров'я та репродуктивних прав

жінок, їх сучасного правового стану, проявів насильства стосовно жінок. Такий підхід вважає виправданим як у силу історичної ситуації, коли прояви гендерної дискримінації мали здебільшого характер дискримінації жінок, так і існуючих політико-правових підходів до розгляду цього питання.

Досліджуючи прояви дискримінації за ознакою статі в суспільстві, а також її форми, масштаби в сучасній Україні, приходимо до висновку, що наявність дискримінації є проявом не тільки збереження патріархатних традицій та гендерних стереотипів в суспільстві, але й недосконалості у використанні та застосуванні правових норм та здійсненні організаційно-управлінських заходів.

Аналіз останніх досліджень даної проблеми. Починаючи з кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. на пострадянському просторі активізуються дослідження становища жінок, які все частіше і глибше використовують гендерну методологію. Це праці Т. Кліменкової, О. Вороніної, Т. Мельник, С. Полєніної, К. Левченко, А. Смоляр та інших авторів [6].

Активно вивчаються також проблеми прав людини, можливості їх забезпечення в Україні, врахування прав людини у діяльності правоохоронних органів, проблеми прав жінок в економічній, соціальній, політичній сферах, запобігання гендерному насильству, торгівлі людьми, проблеми жінок в освітянській сфері, історія жіночого руху та інші аспекти дослідження якими займалися ще чимало науковців, а саме П. Рабінович,, О. Бандурка, В. Венедиктов, О. Яременко, Ю. Тодика, В. Павличко [6].

Формулювання мети та завдань статті. Мета та завдання полягають в тому, щоб поєднати, наблизити один до одного важливі напрямки досліджень – правові та соціальні становища жінок в громадянському суспільстві, напрями і реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Необхідність формування гендерної політики обумовлюється ситуацією нерівності, яка спостерігається у процесі взаємовідносин статей у суспільстві, у сфері дотримання прав людини, зокрема прав жінок. Саме на виправлення такої ситуації спрямовується державна політика щодо жінок. Тому для дослідження соціально-правового становища жінок в громадянському суспільстві важливу роль відіграє виявлення проблем гендерної нерівності в суспільстві, яке здійснюється шляхом огляду соціально-правового становища жінок в Україні.

Так, ще в 1997 р. на рівні Ради Європи було визнано недостатнім підхід, при якому гендерна нерівність розглядалася виключно як жіноча проблема [6], він має право на існування. Адже нерівність статей може “вирівнюватися”, у тому числі шляхом формування та впровадження державної політики стосовно жінок, де вже отримано певний досвід, як перший крок у становленні гендерної політики. Тому саме від аналізу становища жінок у суспільстві сподіваємося перейти до з’ясування суті гендерної проблематики в цілому, оскільки коректно сформульована проблема – це вже напіввирішена проблема. При цьому важливим є усвідомлення того, що

сенса застосування гендерного підходу полягає не стільки у досягненні кількісної та статистичної рівності жінок і чоловіків (що є соціальною утопією), скільки в адекватній оцінці наслідків політичних та управлінських рішень для окремих соціальних та демографічних груп, суспільства в цілому.

Аналіз становища жінок в Україні, виявлення так званих проблемних зон, які потребують активного втручання з боку держави, становлять ключові аспекти державної політики щодо жінок, є відправними пунктами дослідження процесів формування гендерної політики та особливостей процесів управління у цій сфері. Вони вимагають активної реакції з боку держави та суспільства для свого вирішення. Проблемні зони сучасного жіноцтва на міжнародному рівні були визначені у документах IV Всесвітньої конференції ООН зі становища жінок (1995 р.) [9]. Їх актуальність неоднаково виявляється у різних країнах світу. Серед них для українського жіноцтва найгострішими є сфера зайнятості, політична сфера, охорона здоров'я, проблеми освіти, насильство стосовно жінок, проблеми торгівлі жінками, становище жінок з особливими потребами та жінок, що виховують дітей-інвалідів.

Виникають також проблеми порушення законодавства стосовно умов праці жінок. Недосконала технологія, важка фізична праця, використання устаткування, що не відповідає вимогам безпеки, шкідливі та небезпечні умови праці характерні для великої кількості промислових і сільськогосподарських підприємств. В Україні залишається високим рівень професійної захворюваності серед працівників, у тому числі серед жінок. Основна причина – незадовільні умови праці, але й усунути їх поки що неможливо внаслідок важкого економічного становища підприємств. Оскільки проблема жіночого безробіття залишається гострою, стає зрозумілим, чому жінки задоволені вже тим, що взагалі мають якусь роботу. Небезпека втратити її утримує жінок від претензій до роботодавців стосовно умов і режиму їх праці. Викладене вище свідчить про нагальну потребу пильної уваги до працюючих жінок, зокрема до жінок репродуктивного віку, з боку тих державних служб, які відповідають за умови праці, побуту, соціальне благополуччя, стан здоров'я та забезпечення відтворення здорового потомства.

Жінка-власниця, жінка-бізнесмен – ці ознаки сьогодення, на жаль не часто втішують своєю кількістю, хоча “входження жінки в приватний бізнес як організатора власних фірм – ознака підвищення підприємницького потенціалу нашого суспільства” [11, с.151]. Законодавство України не містить обмежень за ознакою статі щодо права громадян на одержання позик, застав під нерухоме майно та інших форм кредитування.

Ще однією проблемою, з якою стикаються українські громадяни, у першу чергу жінки, є експлуатація їх праці за межами держави. Достовірної статистики про масштаби цього явища не існує, але за експертними оцінками від цього виду злочину щорічно страждають сотні тисяч українських громадян. Використовуючи складну економічну ситуацію в країні, високий рівень безробіття та недосконалість правового захисту громадян молодій державі, нечисті

на руку ділки організують кримінальний бізнес – запрошення українських громадян працювати за кордоном, де вони зазнають жорстокої експлуатації, заробляючи мізерні гроші собі й тисячі для організаторів цього бізнесу. Експорт “живого товару” здійснюється в Туреччину, Італію, Іспанію, Німеччину, країни колишньої Югославії, Угорщину, Болгарію, Польщу, Португалію, Кіпр, Чехію, Грецію, Росію, Арабські Емірати, Ізраїль, Сполучені Штати та інші країни [6]. Чоловіків експлуатують в якості будівельників, шахтарів, жінок – як домогосподарок, швачок, мийниць посуду. Але крім звичайної експлуатації, жінки стикаються ще з однією її формою – примусовою проституцією та використанням у сексуальному бізнесі, який є популярним у багатьох країнах світу в легальних та нелегальних формах. За оперативними даними, ціна проданої жінки за кордоном коливається в межах від 500 до 2000 тис. доларів США, в залежності від країни призначення. За даними експертів ООН, торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації за рівнем прибутковості стоїть на третьому місці після торгівлі наркотиками та зброєю, а ризик для ділків є набагато меншим або практично відсутнім. Загальний прибуток кримінальних структур від торгівлі “живим товаром” складає мільярди доларів щорічно [8].

Матеріали, що надходять від правоохоронних органів зарубіжних країн, представників МВС за кордоном та дипломатичних представництв і консульських установ України в інших державах, неурядових та міжнародних організацій, свідчать про тенденцію збільшення нелегального вивезення громадянок України до інших держав з подальшим їх використанням у сфері “секс-бізнесу”.

Але скільки б не звинувачували Україну як країну-постачальницю жінок на міжнародні ринки, потрібно пам’ятати, що основні прибутки від існування цього нелегального кримінального бізнесу отримують закордонні кримінальні угруповання. А це означає, що вони об’єктивно зацікавлені в збереженні такої ситуації, і не в їх інтересах як поліпшення чи то становища українських жінок, чи загальної економічної ситуації в Україні. Масштаби цього нелегального бізнесу, фінансові прибутки, корумпованість частини працівників владних структур в країнах Центральної та Східної Європи роблять його небезпечним для загальної національної безпеки в цілому.

Економічне становище жінок та їх роль у політичній сфері щільно пов’язані між собою: якщо жінки не мають фінансової незалежності, то в більшості випадків вони мало цікаві політичним партіям як учасники політичного процесу. У політичній сфері жінка може реалізувати свій потенціал у повному обсязі тоді, коли для цього створені необхідні економічні, політичні, правові й соціальні передумови [5].

Забезпечення прав жінок щільно пов’язане з “формуванням правової держави, дієздатних структур громадянського суспільства, демократичного політичного режиму. Нова Конституція України створює необхідну правову базу, яку слід розширювати шляхом прийняття нових конституційних і звичаєвих законів, суттєвого реформування діючого законодавства відповідно до конституційних

приписів” [10, с.28]. Питанням участі жінок у політичних процесах присвячені різноманітні дослідження вчених.

Отже, “жінки в Україні є сторонніми спостерігачами, вони на узбіччі політичного життя і дуже часто страждають від неважених рішень, які приймаються більшістю чоловіків” [2, с.23]. Зміна такої ситуації, забезпечення формування резерву кадрів для органів виконавчої влади, збалансування його за статтю повинні стати складовою державної політики щодо жінок та гендерної політики в Україні, тому що історично сформована, орієнтована переважно на чоловіків структура управлінської піраміди не відбиває реально існуючий баланс суспільних сил. Недостатнє представництво жінок на керівних посадах не дає їм змоги впливати на процес прийняття рішень, активно брати участь у їх реалізації, є гальмом у вирішенні багатьох соціально-економічних проблем, зокрема у підвищенні статусу жінок у суспільстві.

Незважаючи на негативні явища у становищі жінок, в Україні спостерігається зростання жіночої громадської активності. Динамічно розвивається процес становлення жіночих організацій, збільшується їх кількість (тільки Міністерством юстиції України міжнародних і всеукраїнських жіночих громадських організацій зареєстровано більше 40) та якість виконання соціально важливих програм, заявляються окремі жіночі партії, наприклад, “Жінки України”, Партія жіночих ініціатив, Християнсько-демократична жіноча партія, Партія солідарності жінок України, громадське-політичне об’єднання “Жінки за майбутнє”, що знаходить відбиття у наукових дослідженнях [6]. Можливості, здібності і професійна підготовка жінок дають їм підстави розвивати свою активність для того, щоб реально впливати на процеси прийняття рішень та їх реалізацію. Безперечно, проблема не лише в тому, щоб збільшити кількість жінок на всіх рівнях прийняття рішень у суспільстві. Важливим є вироблення стратегії розвитку, яка б забезпечувала реалізацію рівних прав громадян незалежно від статі.

Ще одна суттєва проблема – здоров’я жінок. Доступність охорони здоров’я – це необхідна умова для використання інших прав людини. Аналізуючи статистичні дані Міністерства охорони здоров’я України, соціологи роблять висновок, що доступність для жінок основних ресурсів охорони здоров’я, у тому числі акушерсько-гінекологічної допомоги, зберігається і в умовах перехідного періоду [2]. Серйозної уваги потребують жінки з вадами здоров’я. В Україні спостерігається небезпечна тенденція порушення прав та обмеження можливостей жінок-інвалідів у галузі працевлаштування та отримання бажаної професії, що призводить до падіння рівня життя, дискримінації в оплаті праці, невлаштованості побуту тощо.

Найважливішими аспектами проблеми охорони здоров’я та репродуктивних прав жінок є наступні: демографічна ситуація у країні; медична допомога жінкам під час вагітності та пологів; проблеми здоров’я жінок з обмеженими можливостями; проблеми організації охорони здоров’я. Для розв’язання проблем, що стосуються здоров’я жінок та його поліпшення, необхідно, серед іншого, впровадити диференційований гендерний підхід до вирішення питань охорони здоров’я населення в цілому. Це можливо за умови поєднання

зусиль на національному, регіональному і галузевому рівнях, а також спільних дій центральних і місцевих органів виконавчої влади і неурядових організацій.

Якщо торкатися галузі освіти, треба констатувати, що жінки мають однакові з чоловіками права на доступ до освіти та одержання документів про освіту в навчальних установах усіх категорій, за винятком деяких спеціальностей. Це право гарантується ст.53 Конституції України.

Тема насильства стосовно жінок довгий час була закритою в Україні, існування гендерного насильства не визнавалося взагалі, але наприкінці 90-х рр. ХХ ст. ситуація змінилася. В Україні проведена низка досліджень, метою яких було вивчення різноманітних аспектів питань гендерного насильства, завдяки чому можна аналізувати стан проблеми в суспільстві [6]. Почуття сорому, побоювання остракізму з боку родичів, сусідів, знайомих та працівників правоохоронних органів, заважають жінкам повідомляти про випадки насильства. І тому офіційна статистика реєструє лише незначну їх частину. Важливим є розуміння особливостей ситуації з насильством. Дослідження показали, що насильство щільно пов'язане з такими небезпечними явищами, як дитяча безпритульність, жебрацтво. Потурання побутовому насильству і відсутність адекватних заходів для зупинення ланцюга насильства зрештою призводить до вчинення тяжких кримінальних злочинів. Насильство в сім'ї є проблемою не тільки неблагополучних родин, воно не завжди пов'язане з алкоголізмом та бідністю. Психологам та соціологам відомо, що жінки не вважають у багатьох випадках себе жертвами насильства, тому що "звикли" до такого способу існування. І все це призводить у свою чергу до пасивного сприйняття свого становища, небажання змінити своє життя, психологічної та соціальної покірливості та пасивності, що не сприяє закріпленню й розвитку демократичних змін у країні.

Найяскравіше насильство стосовно жінок виявляється у таких формах як: примус до співжиття та проституції, зґвалтування, побутове насильство та вбивства на ґрунті алкоголізму, наркоманії, садизм, систематичне побиття та психологічне насильство. Великій частині усіх особливо жорстоких побутових вбивств передують тривала конфліктна ситуація в сім'ї. Статистика свідчить про зростання таких ситуацій в сімейному середовищі та посилення напруженості сімейних стосунків, наслідком чого стала нестабільність шлюбів. При цьому офіційна статистика не відбиває реальної картини правопорушень стосовно жінок, оскільки в силу різноманітних причин постраждалі утримуються від звернення до правоохоронних органів.

Зростання насильства стосовно жінок обумовлене погіршенням криміногенної ситуації в цілому. Особливо проблемною є сфера жіночих правопорушень [7]. Сімейні та життєві негаразди, фізичні та психологічні утиски жінок як у сім'ї, так і поза нею, спричиняють негативні зміни особистості певної частини жіночого населення. Зростає кількість жінок, притягнених до адміністративної та кримінальної відповідальності за скоєння адміністративних правопорушень та злочинів.

Коли “жіноче питання” розглядається не як питання захисту прав жінок або особливих жіночих інтересів, але й як “питання рівності”, це вже можна визнавати як шлях включення чоловіків до процесу змін, до формування гендерної політики. Політика щодо жінок в Україні (державна політика стосовно жінок) є водночас спрямованою на досягнення гендерної рівності.

Суспільство має сприйняти як аксіому той факт, що жінки – активний суб’єкт громадянського суспільства та державотворення, а не лише об’єкт державного захисту. Саме такий підхід мусить стати вихідною позицією у формуванні державної гендерної політики та впровадженні політики стосовно жінок. Схожі тенденції спостерігаються і на рівні міжнародних організацій, вони простежуються в практичних діях з розробки та впровадження політики в ряді держав Європи. Як наголошувалося вище, така ситуація на концептуальному рівні закріплена і в документах, прийнятих в Україні, що закладають теоретичні та концептуальні засади формування такої політики.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Підбиваючи підсумки зробленого огляду, можна сказати, що хоча конституційні принципи гендерного демократизму відкривають в Україні великі можливості для утвердження політики рівних можливостей жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності, жінки ще не мають рівних з чоловіками можливостей щодо участі у політичному, економічному, культурному житті країни. Проте, для встановлення реальної рівноправності зміни в становищі й статусі жінок мають бути пов’язані із змінами в становищі чоловіків. Саме на це має бути спрямована державна гендерна політика, розробка, формування та впровадження якої є важливим державним завданням. Її змістом повинно стати подолання в тому числі і тих недоліків та негативних явищ, про які йшлося вище. Зроблений огляд соціально-правового становища жінок в Україні дає можливість визначити основні орієнтири для формування такої політики.

Джерела та література:

1. Буроменський М. Участь жіночих організацій у законотворчості: український та зарубіжний досвід // Перспективи паритетної демократії у політико-правовому полі України: Зб. наук. статей / АПрН України, ХЦЖД / Наук. ред. д-р. філос. наук, проф. Лозовий В.О. Харків, 1997. С.105–114.
2. Гендерний паритет в умовах розбудови сучасного українського суспільства. К., 2002. 121 с.
3. Доповідь про виконання в Україні Конвенції ООН “Про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок”. Шоста періодична доповідь (подана у відповідності до статті 18 Конвенції). Державна доповідь. Київ, 2001.
4. Конституція України, Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. ВВР, 1996, № 30, ст.141.

5. Левченко К.Б. Політичні права жінок у сучасному суспільстві: проблеми пріоритетів. *Вісник НУВС*. 2002, № 20. С. 257-263.

6. Левченко К. Б. Управління процесами формування гендерної політики в Україні (організаційно-правові аспекти): дис. д.ю.н: 12.00.07. Харків. 2003. 369с.

7. Меркулова В.О. Психологічні аспекти жіночої насильницької злочинності. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2001, № 1. С. 78–83.

8. О'Нейл Е.Р. Міжнародна торгівля жінками у Сполучених Штатах Америки: Сучасні прояви рабства та організованої злочинності. Монографія, присвячена питанням розвідувальної інформації, листопад 1999 року. 96 с.

9. Пекинская платформа действий. Итоговый документ Четвертой всемирной конференции ООН по положению женщин. – ООН, 1995. – 106

10. Тодика Ю.М. Права жінок в аспекту розвитку конституційного процесу в Україні. /Перспективи паритетної демократії у політико – правовому полі України: Зб. наук. статей / АПрН України, ХЦЖД/ наук. ред. д-р філос. наук, проф. Лозовий В.О. Харків, 1997.

11. Хижняк Л. Жінка – організатор підприємницької фірми: зразок зайнятості чи виняток? // Сучасні проблеми жінок на ринку праці та шляхи їх вирішення. Зб. наук. ст. К., 1998.

PRZEGLĄD STATUSU SPOŁECZNEGO I PRAWNEGO KOBIEŃ W SPOŁECZEŃSTWIE OBYWATELSKIM

Ogłosiwszy sobie państwem demokratycznym, prawnym i socjalnym, Ukraina wzięła na siebie odpowiedzialność za przestrzeganie wymogów społeczności międzynarodowej w zakresie równości obywateli, w tym ze względu na płeć.

Poruszony w tym artykule problem ukraińskich kobiet jest ważnym etapem kształtowania i zarządzania polityką płci jako skoncentrowanym wyrazem kwestii płci w społeczeństwie.

W procesie dostosowywania ukraińskiego ustawodawstwa do międzynarodowych i europejskich standardów rola państwa jest kluczowa dla zapewnienia realizacji przepisów prawnych.

Perspektywa zapewnienia równych praw i szans jest ważną współczesną wartością społeczną, której osiągnięcie przyczyni się do pozytywnego rozwoju jednostki, społeczeństwa i państwa.

Słowa kluczowe: równość płci, status społeczny i prawny, kobieta, społeczeństwo obywatelskie, Ukraina.

REVIEW OF THE SOCIAL AND LEGAL POSITION OF WOMEN IN CIVIL SOCIETY

Pursuant to Article 1 of the Constitution, Ukraine is a legal social state. It is only possible to predict the prospects for the successful development of Ukraine in general, as well as the implementation of state

policy regarding women and gender policy, on the ways of an optimally combined principles of democracy and social statehood.

The purpose of this article is to organize the formed socio-legal position of women, which consists in combining and bringing together important areas of research – legal and social positions of women in civil society, directions and implementation of gender policy at the current development stage of Ukrainian society.

The conducted analysis has proved that a civilized policy towards women in Ukraine is guaranteed by the Constitution of Ukraine, which enshrines the equality of women and men in Ukraine, as well as basic human rights, at the legislative level. The Constitution of Ukraine contains a wide range of rights and guarantees.

Keywords: gender equality, social and legal status, a woman, civil society, Ukraine.

Chubokha Nadiia

*doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Dyscyplin Cywilnoprawnych
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Leśi Ukrainki*

*(Чубоха Надія Федорівна
кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри цивільно-правових
дисциплін Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-9954-3632)*

**ЩОДО ЗМІСТУ ДИСПОЗИТИВНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ
УКРАЇНИ**

Диспозитивність цивільного права є засобом реалізації приватної свободи волі та розсуду учасника цивільних правовідносин. Змістом диспозитивності є свобода волі та розсуд особи, який є передумовою реалізації її вільного волевиявлення. При здійсненні цивільних прав фізичні та юридичні особи повинні додержуватись встановлених меж та моральних засад суспільства. Суб'єктивне цивільне право не може здійснюватися всупереч моральним засадам суспільства, а його межами є справедливість, добросовісність та розумність. Договір, закон та моральні засади і цивільного законодавства, і суспільства є межами свободи волі та розсуду особи – учасника цивільних правовідносин.

Ключові слова: диспозитивність, принцип права, суб'єктивне право, свобода волі, розсуд, свідомість, межі права, приватні інтереси, моральні засади.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Диспозитивність цивільного права відіграє особливу роль у регулюванні цивільних відносин, адже є вагомим механізмом, що визначає межі можливої та належної поведінки їх учасників. Сутність цивільно-правового регулювання полягає у забезпеченні суб'єктам цивільного права можливості реалізації приватних прав та інтересів, виходячи із власних інтересів, особистого розсуду та міри свободи, закріпленої у праві. Зазначені поняття не мають єдиного підходу щодо їх тлумачення у цивілістичній науці та судовій практиці, що і зумовлює мету статті. Дослідження сутності диспозитивності та її змісту сприятиме формуванню належного теоретичного рівня знань з проблемних питань сучасної цивілістики.

Стан дослідження. Принципи права досліджувалися такими вченими, як В.І.Борисова, Н.С.Кузнецова, А.В.Луць, Р.А.Майданик, О.О.Отрадна, З.В.Ромовська, О.В.Старчук, Я.М.Шевченко, С.І.Шимон, І.М.Якушев та інші. Проте залишаються дискусійними

питання щодо змісту диспозитивності як категорії цивільного права, що і є метою даної статті.

Виклад основного матеріалу. Загальновизнаним є той факт, що для приватно-правового регулювання в цілому властиве наділення учасників правовідносин свободою вибору своєї поведінки на усіх етапах реалізації суб'єктивних прав та інтересів. Сфера приватного права визначається, такими відносинами, в яких: « – всі особи на рівних засадах самі своєю волею і у своїх інтересах встановлюють взаємні права і обов'язки; – всі особи, що є суб'єктами цивільного права, захищені від незаконного, неправомірного втручання в їх справи; – всі особи виступають стосовно один одного як юридично рівні, не підпорядковані один одному» [1, с. 33]. Приватне право визнає суб'єкта автономним, незалежним і з цим нерозривно пов'язує його свободу, яка належить йому від природи. Визначальними тут є, зокрема, приватні ініціативи, приватне самовизначення, принципи свободи особи, недоторканності власності, свободи договорів та підприємництва тощо. Як зазначає Є. О. Харитонов, приватне право є право особово-свободне, у цих межах суб'єкт може здійснювати його у будь-якому напрямі» [2, с. 17]. Особа здійснює своє цивільне право вільно, на власний розсуд, тобто сама вирішує, здійснювати чи не здійснювати право, що їй належить, визначаючи при цьому його вид, строк, порядок, характер дій, що вчиняються нею для досягнення правового результату. На власний розсуд особа вирішує питання відмови від своїх прав чи від їх здійснення. Реалізація правомочностей, які становлять зміст суб'єктивного цивільного права, відбувається шляхом вчинення фактичних та юридичних дій, які особа вчиняє на власний розсуд та за вільним волевиявленням відповідно до ч. 1 ст. 1 ЦК України [3].

Свобода учасників цивільних правовідносин ґрунтується на диспозитивності норм цивільного права, де: ч. 1 ст. 1. ЦК України передбачає вільне волевиявлення їх учасників; ч. 1 ст. 12 ЦК України – особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд; ч. 3 ст. 6 ЦК України – сторони в договорі можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд; ч. 1 ст. 319 ЦК України – власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд та інші.

Виходячи і зазначеного, диспозитивність є загальним дозволом на певну поведінку у цивільних відносинах з урахуванням приватного інтересу особи, яка вільно виражає волю для досягнення певного правового результату. У цьому випадку інтерес особи передує її волі, яка безпосередньо спрямована на певний результат, якого особа досягає шляхом вчинення активних правомірних дій для реалізації мети у певних цивільних правовідносинах. З. В. Ромовська зазначає, що диспозитивність в основному проявляється у наявності диспозитивних норм, на що вказують слова «може» або «має право» [4, с. 174-175]. Диспозитивність у науковій доктрині розглядають і як принцип, і як метод, і як безпосередньо норму цивільного законодавства. Проте, враховуючи природничі ідеї виникнення права, неприйнятне ототожнення принципів права й норм права та є недопустимим їх визначення через суб'єктивні права та обов'язки. [5,

с. 40]. Особливістю регулювання цивільних відносин є наявність як імперативних норм, яких учасники цивільних правовідносин завжди зобов'язані дотримуватися, так і диспозитивних норм, які діють лише за умови, якщо учасники не виявили бажання їх врегулювати на власний розсуд. Диспозитивна норма – це юридично визначена державою міра можливої поведінки суб'єктів цивільного права за наявності різних варіантів своєї поведінки використовувати на власний розсуд належні права, а також застосовувати приписи правових норм до конкретних життєвих ситуацій. В одних випадках норма вказує на необхідність врегулювання сторонами певних відносин на власний розсуд, в інших – містить можливість, необов'язковість встановлення прав чи обов'язків. Зважаючи на зазначені відмінності характеру припису у диспозитивних нормах, їх можна класифікувати на диспозитивно-обов'язкові і диспозитивно-факультативні. А віднесення даної норми до імперативних чи диспозитивних буде залежати від способу тлумачення норми права [6, с. 109-110].

Головною ознакою диспозитивної правової норми є закріплена у ній свобода, можливість суб'єктів цивільного права самостійно здійснювати свої права (набувати, здійснювати, розпоряджатися ними). Основними засобами реалізації диспозитивних норм у цивільних відносинах є односторонні правочини, договори, юридичні акти та вчинки тощо. Диспозитивність цивільного права передбачає встановлення прав, які можуть набуватися та здійснюватися суб'єктами на власний розсуд. Ст. 26 ЦК України визначено суб'єктивні цивільні права, але їх перелік не є вичерпним, а ч. 4 зазначеної статті передбачає, що особа може мати й інші цивільні права. Таким чином, особи можуть мати і не передбачені законом та іншими правовими актами цивільні права та обов'язки, а це означає, що учасники цивільних правовідносин можуть самі створювати для себе суб'єктивні цивільні права та обов'язки. У даному випадку цивільно-правова диспозитивність є відображенням загальноправового принципу «дозволено все, що не заборонено законом».

Суб'єктивне цивільне право як міра можливої поведінки уповноваженої особи у цивільних правовідносинах є виміром її свободи у цих відносинах, яка визначена повноваженнями особи та певними межами (заборами). Закріплені у диспозитивних нормах повноваження суб'єкта називають правовою свободою і вона має місце на усіх етапах розвитку цивільних правовідносин від моменту їх виникнення аж до припинення чи потреби захисту. Саме правова свобода надає суб'єктам цивільного права можливість правомірно, у встановлених межах, набувати, здійснювати суб'єктивні цивільні права та інтереси, захищати їх. Такі можливості суб'єкта є загальним дозволом та засобом виразу свободи волі особи і це є головною ознакою правового регулювання усіх цивільних відносин. Свободу волі особи реалізують шляхом власної ініціативи щодо вступу у цивільні відносини, вибір ними на власний розсуд їх виду (із наявних поіменованих договорів або створення нових у межах наданих законом), контрагентів, визначення умов, форм реалізації, припинення, захисту тощо. Ця свобода особи та її вільне волевиявлення

є складовим елементом диспозитивності та означає самостійне, незалежне, вольове, на власний розсуд здійснення цивільних прав уповноваженою особою. Так, наприклад відповідно до ч. 1 ст. 12 ЦК України – особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд, ч.1 с. 20 ЦК України – право на захист особа здійснює на свій розсуд. Проте і свобода волі, і власний розсуд суб'єкта, як загальнодозвільного варіанту поведінки, у цивільних правовідносинах мають певні межі. Так, відповідно до ст.ст. 316-317, 319, ч. 1 ст. 321 ЦК України власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав, а держава не втручається у їх здійснення. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності чи обмежений у його здійсненні. Проте власник не може використовувати право власності на шкоду правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію та природні якості землі (ч. 5 ст. 319 ЦК України).

Особливою формою відображення цивільно-правової диспозитивності є свобода договору. Відповідно до ст. 627 та ст. 6 ЦК України сторони є вільними в укладенні договору, виборі контрагента і визначенні умов договору з урахуванням вимог актів цивільного законодавства, звичаїв ділового обороту, вимог розумності та справедливості. Свобода договору проявляється навіть у тому, що сторони можуть укладати не тільки ті договори, які передбачені актами цивільного законодавства, а й договори, в яких містяться елементи різних договорів (змішані договори – ч. 2 ст. 628 ЦК України), а також відповідно до ч. 3 ст. 6 ЦК України можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд, тим самим створюючи нові договірні моделі своїх відносин у рамках закону. Зазначені норми є відображенням диспозитивно-дозвільного саморегулювання договірних правовідносин. Укладання договору передбачає узгодження зустрічних інтересів та волі сторін договору, який вони на власний розсуд можуть змінити або припинити. Проте воля суб'єктів договірних відносин не є безмежною, особа здійснює цивільні права « у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства» (ч. 1 ст. 13 ЦК України). Тому диспозитивні норми договору приймаються сторонами майбутніх цивільних правовідносин відповідно до імперативної норми закону, яка визначає межі їхньої договірної свободи.

Не менш вагомим елементом диспозитивності є власний розсуд суб'єктів цивільного права, який безпосередньо пов'язаний із свободою волі суб'єкта. Інколи розсуд варто розглядати як передумову реалізації свободи волі, якщо говорити про її вираз – волевиявлення, яке відповідно до ст. 1 ЦК України є вільним. Розсуд особи містить волю особи та інтелект особи, яким є «Розум, здатність людини думати, мислити. ...Рівень розумового розвитку» [7, с. 35] У цивільно-правових дослідженнях та і цивільному законодавстві поняття «розсуд» та «свобода» поєднуються та взаємодоповнюють одне одного, що підтверджується положеннями ч. 1 ст. 12 ЦК України – особа здійснює свої цивільні права вільно, на власний розсуд. Зазначена категорія досить часто застосовується законодавцем (ст. 20, ст. 319 та ін.) Так, ст. 319 ЦК зазначає, що власник володіє, користується,

розпоряджається своїм майном на власний розсуд. Тут власне воля особи та її розсуд дозволяють реалізувати бажане щодо майна, яке є її власністю і така норма є диспозитивно-дозвільною для суб'єкта відповідних правовідносин. Вважаємо, що свобода волі та власний розсуд особи у цивільних відносинах є складовими елементами диспозитивності як загальних дозвільних варіантів поведінки суб'єктів цивільного права. Свободу волі та розсуд особа здійснює через суб'єктивне право – як сукупність певних правомочностей визначених законом чи договором або ж не заборонених ними. При цьому суб'єкт виражаючи свободу волі усвідомлено (на власний розсуд) обирає із кількох запропонованих для себе найкращі варіанти своєї правомірної поведінки (як правило дій) із тих можливостей, як передбачені диспозитивними нормами як варіантами загального – дозвільних можливостей суб'єкта у певних цивільних відносинах. Таким чином, особа на свій розсуд обирає найбільш вдалий (оптимальний, результативний) варіант своєї усвідомленої поведінки для досягнення мети та задоволення інтересу. Свобода волі (волевиявлення) та розсуд формуються самостійно, вільно та усвідомлено на основі її інтелекту, життєвого досвіду та ін., підсумком цього є відповідне вирішення питань здійснення цивільних відносин, яке є самостійним та незалежним від стороннього впливу. Особа на свій розсуд (із декількох запропонованих диспозитивними нормами варіантів поведінки) самостійно усвідомлено обирає бажану модель своєї поведінки (найоптимальнішу та результативну), яка реалізується шляхом правомірних дій, які є результатом волі особи (бажання, намірів) задля реалізації своїх інтересів та досягнення мети у особистих немайнових чи майнових правовідносинах. Так, ст. 316 ЦКУ зазначає, що правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб. Тут особа самостійно та у межах закону вчиняє певні фактичні та юридичні дії щодо належного майна, наприклад, використовує належне їй майно з метою, яка не заборонена законом, передає таке майно іншим особам на різних правових підставах, або ж здійснює його продаж, відмовляється від нього тощо.

Цивільне право виступає мірою свободи та вагомим засобом її забезпечення задля узгодження свободи окремої людини зі свободою інших членів суспільства, дотримуючись принципу рівності, забезпечення гарантій свободи та справедливості. Такими межами свободи у цивільному праві є визначені законом, договором чи моральними засадами суспільства рамки, у яких суб'єктам цивільного права надається можливість на власний розсуд вчиняти юридичні дії, для здійснення суб'єктивних цивільних прав та задоволення приватних інтересів. Ці можливості дозволяють суб'єктам діяти за принципом «дозволено все, що не заборонено законом». Вони, зокрема, передбачені у ч. 1 ст. 13 ЦК України, де зазначено, що цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. Відповідно до ч. 5 ст. 13 – не допускаються використання цивільних прав з метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція. Ч. 2 ст. 13 ЦК України зазначає, що при

здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. А ч. 3 ст. 13 ЦК України вказує, що не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі. У зазначених положеннях є прямі заборони певної поведінки суб'єкта, зокрема, щодо порушення прав інших осіб або ж зловживання правом. Виходячи із аналізу зазначених положень, можна зробити висновок, що межами здійснення цивільних прав та інтересів є договір сторін та закон. Крім цього ч. 4 ст. 13 ЦК України зазначає, що при здійсненні цивільних прав особа повинна додержуватися моральних засад суспільства.

Щодо зазначених меж свободи суб'єктів, то п. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України встановлює межі договірної свободи. Сторони не можуть відступити від положень актів цивільного законодавства за наявності прямого застереження про це в акті цивільного законодавства, а також за умови, якщо обов'язковість положень актів цивільного законодавства впливає «з їх змісту або із суті відносин сторін». А тому, диспозитивні норми договору формуються сторонами відповідно до імперативної вказівки (норми) закону. Ст. 6 п. 2 ЦК України приписує: сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані цими актами, але в межах вимог закону. В умовах воєнного стану в Україні принцип свободи договору потребує певних обмежень, що зумовлені необхідністю врахування пріоритетності у цій ситуації публічних інтересів над приватними. Отже, певні межі свободи та розсуду учасників ддоговірних правовідносин відображені безпосередньо у нормах ЦК України і вони є імперативами у реалізації диспозитивних варіантів поведінки учасників зазначених правовідносин.

Моральні засади цивільного законодавства та моральні вимоги суспільства, які неодноразово застосовуються у Цивільному кодексі України є відповідними межами диспозитивних можливостей учасників цивільного обороту. Зазначена вимога передбачена у ч. 4 ст. 13 ЦК України як обов'язок суб'єкта цивільного права додержуватися моральних засад суспільства, порушення цієї вимоги може розглядатися як різновид зловживання правом. Проте дотримання моральних засад суспільства безпосередньо не віднесено до загальних засад цивільного законодавства, які окремо передбачені ст. 3 ЦК України. Ст. 19 ч. 1 п. 2 ЦК України зазначає, що самозахистом є застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Тут має місце поєднання моральних засад суспільства із нормами закону. Адже закон і мораль у їх взаємодії є силою, яка спрямовує і коригує поведінку (дії) людини та впорядковує суспільні відносини, забезпечує консенсус та узгодження інтересів у суспільстві. Вони значною мірою збігаються, і тому ефективність права залежить від того, наскільки добре воно відображає і захищає моральні принципи самого суспільного життя [8, с. 54].

Законодавець закріпив у цивільному законодавстві «моральні засади суспільства» як категорію, яка визначає межі свободи особи у

здійсненні цивільних прав та інтересів. Тим самим моральні засади, які закріплені у позитивному законодавстві, зокрема ст. 3 п. 6 ЦК України, в залежності від ситуації можна розглядати як нормативні положення. На думку С. І. Шимон, під «моральними засадами суспільства», у контексті статей 13, 203 ЦК України, необхідно розуміти ті моральні норми, які не закріплені у цивільному законодавстві України. Вимога про відповідність змісту правочину моральним засадам суспільства не встановлює конкретного правила, але формує тип поведінки; її слід розглядати як принцип, за допомогою якого законодавець конкретизує моральні ідеї в категоріях прав та обов'язків, тобто формулює конкретні моделі цивільно-правових норм, а суб'єкти цивільного права – координують свої вчинки з уявленнями про найвищі людські чесноти, ідеали людської свідомості, ідеєю добра і справедливості [9, с. 29].

Певними моральними вимогами (межами) у здійсненні цивільних прав та інтересів є засади добросовісності та розумності (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Зміст цих вимог має оціночний характер, є різним і залежить від характеру цивільних правовідносин та призначення конкретних суб'єктивних цивільних прав. Так, зокрема, ст. 627 ч. 1 ЦК України вказує на відповідність принципу свободи договору вимогами розумності та добросовісності. Ч. 3 ст. 509 ЦК України зазначає, що зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості. Цивільний кодекс України містить і інші норми, де зазначено, що при здійсненні цілого ряду цивільних прав та інтересів, особи повинні діяти розумно та добросовісно, дотримуючись моральних та інших прийнятих у суспільстві норм поведінки. Моральні засади цивільного законодавства є основною сутністю права та вказують на його природне походження, а право залежить безпосередньо від моралі та має відповідати «природним» законам. Моральність права стимулює та забезпечує добровільне виконання приписів правових норм усіма суб'єктами цивільного права, гарантує реалізацію цивільних прав та інтересів кожній людині. Добросовісність можна віднайти у ст.ст. 330, 390 ЦК України та ін. Добросовісність власника за давністю володіння міститься у ст. 388 ЦК України, згідно з якою добросовісним набувачем є особа, яка не знала і не могла знати, що набуває майно у особи, що не має права його відчужувати. Таким чином, добросовісною є поведінка учасників цивільного обороту, що відображає уявлення суспільства про добро, справедливе і її варто вважати моральною і сумлінною. Змістовим наповненням добросовісності є наявність у суб'єктів цивільно-правових відносин доброї совісті щодо своїх контрагентів чи інших учасників цивільного обороту. ЦК України закріплює презумпцію добросовісності і розумності дій особи, яка здійснює власне право (ч. 5 ст. 12 ЦК України). Добросовісне здійснення особою свого цивільного права передбачає реалізацію правомочностей відповідного права з урахуванням інтересів інших учасників відносин, громадянського суспільства, держави тощо.

Ще однією із моральних меж здійснення цивільних прав та інтересів є розумність, яка традиційно розглядається як «здоровий глузд, розумова нормальність» учасника суспільних відносин тощо. Розумність є категорією позитивного права, оскільки розумний чи

нерозумний строк, розумна чи нерозумна ціна та ін. застосовується у законі та визначається суб'єктами виходячи із загальноприйнятих у цивільному обороті строків або ж вартості майна чи послуги. Розумність поведінки певного суб'єкта завжди має певні межі, які зумовлені як приватними інтересами інших суб'єктів, так і публічними інтересами (громадян, колективу, суспільства). А у разі відсутності у законодавстві чітко прописаних обов'язків діяти або утримуватися від вчинення будь-яких дій, правомірність поведінки особи повинна ґрунтуватися на понятті розумності – діях у конкретній ситуації нормальної середньої людини [10, с. 372]. Категорія «розумності» широко використовується у ЦК України: розумне ведення справ (ст. 122), розумне передбачення зміни обставин (ст. 652) та в інших нормах, де з'ясовується мотиви розумності (ст. 634). Розумне здійснення цивільних прав передбачає адекватну оцінку особою цінності певного особистого блага чи майнового права, доцільність своїх дій, наслідків здійснення або нездійснення цивільного права та інтересу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Зміст диспозитивності цивільного права містить свобода волі та розсуд особи, які є основними умовами здійснення цивільних прав та інтересів. При цьому свободу волі доповнює розсуд суб'єкта права, який є суб'єктивною передумовою реалізації його волевиявлення. Межами свободи волі та розсуду особи, як учасника цивільних правовідносин, варто вважати договір, закон та моральні засади і цивільного законодавства, і суспільства. Дослідження зазначеним питань потребує подальших наукових досліджень, а також удосконалення української судової практики.

Джерела та література:

1. Мадіссон В. Онтологія приватного права. *Право України*. 2001. № 1. С. 29–33.
2. Харитонов Є. О. Цивільне та сімейне право України: підручник. Київ: Правова єдність, 2009. 968 с.
3. Цивільний кодекс України: закон від 16.01.2003 р. № 435-IV: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення : 18.07.2023).
4. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: академ. курс : підручник. Київ : ВД «Дакор», 2013. 672 с.
5. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. Теорія та історія держави і права. Філософія права : *Часопис Київського університету права*. 2012/2. С. 40-43.
6. Якушев І. М. Взаємодія норм трудового права і правового регулювання. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 2 (8) С. 107-111.
7. Словник української мови : у 11 т. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. ; АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1970 – 1980. Т. 4. 840 с.
8. Сердюк І. В. Взаємозв'язок права і моралі як регуляторів суспільних відносин. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 48-59.

9. Шимон С. І. Відповідність змісту правочину моральним засадам суспільства як умова його дійсності. *Юриспруденція: теорія і практика*. 2009. № 7. С. 24–30.

10. Отраднова О. А. Принципы справедливости, разумности, добросовестности в недоговорных обязательствах, возникающих из нанесения вреда, в гражданском праве Украины. Альманах цивилистики; сб. ст. / под ред. Р. А. Майданика. Київ : Алеута: КНТ: Центр учеб. лит., 2009. Вип. 2. С. 370-383.

O TREŚCI ROZPORZĄDZALNOŚCI W PRAWIE CYWILNYM UKRAINY

Rozporządzalność (Dyspozycyjność) w prawie cywilnym jest środkiem korzystania z prywatnej wolności woli i uznania uczestnika stosunków cywilnoprawnych. Treścią rozporządzalności jest wolność woli i swoboda decyzji osoby, która jest warunkiem wstępnym wykonywania jej wolnej woli. Korzystając z praw cywilnych, osoby fizyczne i prawne muszą przestrzegać ustalonych granic i zasad moralnych społeczeństwa. Podmiotowe prawo cywilne nie może być wykonywane wbrew moralnym podstawom społeczeństwa, a jego granicami są sprawiedliwość, dobra wiara i rozsądek. Umowa, prawo i moralne fundamenty prawa cywilnego, jak i społeczeństwa są granicami wolności woli i uznania osoby - uczestnika stosunków cywilnoprawnych.

Słowa kluczowe: dyspozytywność, zasada prawa, prawo podmiotowe, wolność woli, rozsądek, świadomość, granice prawa, interesy prywatne, zasady moralne.

REGARDING THE CONTENT OF DISPOSITIVENESS IN THE CIVIL LAW OF UKRAINE

It has been found that the dispositive nature of civil law is a means of realizing the private free will and personal discretion of a participant in civil legal relations. The content of the constituent elements of dispositiveness has been characterized, they are the subject's free will and discretion, which is a prerequisite for the realization of a person's free will. The limits of the exercising civil rights and interests are conditioned by the need to take into account the interests of other participants in civil turnover, society and the state. When exercising civil rights, individuals and legal entities shall adhere to the moral principles of society. The latter can be additional regulators of civil relations, and in certain situations their provisions are normative in nature. It has been studied that subjective civil law cannot be exercised contrary to the moral principles of society, and its limits are justice, good faith and reasonableness of the participants in civil legal relations. The limits of free will and discretion of a person, as a participant in civil legal relations, shall be considered a contract, law and moral principles of both civil legislation and society.

Keywords: dispositiveness, the principle of law, subjective law, free will, discretion, consciousness, limits of law, private interests, moral principles.

Fidria Julia

*dr nauk prawnych, docent, kierownik Katedry
Prawa i Postępowania Karnego
Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego
im. Łesi Ukrainki*

*(Фідря Юлія Олександрівна,
кандидат юридичних наук, завідувач
кафедри кримінального права
і процесу*

*Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID 0000-0001-9703-9494)*

ВІЙСЬКОВІ СУДИ В УКРАЇНІ: ОЧІКУВАННЯ ТА РЕАЛІЇ

У статті розглянуто проблемні аспекти відновлення діяльності військових судів в Україні як необхідного елемента системи військової юстиції. Підкреслено, що в умовах широкомасштабної збройної агресії російської федерації проти України істотно збільшилася кількість юридичних конфліктів у військовій сфері, які потребують фахового розгляду та вирішення. Це завдання повинно бути покладено на військові суди.

Проаналізовано аргументи pro et contra функціонування системи військового правосуддя в державі. Наголошено, що процес відновлення діяльності військових судів в Україні є неминучим, однак його варто розглядати у середньостроковій перспективі, розпочавши роботу над відповідною концепцією, у якій передбачити конкретні завдання та вектори роботи. Запропоновано внести зміни до законодавства, визначившись із місцем військових судів у системі судоустрою України та статусом військових суддів.

Ключові слова: військові суди, військова юстиція, правосуддя, військові злочини, військовослужбовці, система судоустрою.

Дискусії навколо створення (або відновлення діяльності) військових судів тривають уже досить давно, хоча й з різним ступенем інтенсивності. Події 2014 року дали поштовх новому витку обговорень на різних майданчиках питання повернення до практики функціонування військових судів в Україні. Видимих та відчутних результатів так і не було досягнуто, хоча у 2015 та 2018 роках було напрацьовано кілька законопроектів щодо утворення військових судів, а також щодо регулювання окремих, пов'язаних із цим, організаційних питань, однак вони не мали подальшого руху. Очевидно, питання ще не набуло такої гостроти та нагальності, тим паче, що минуло відносно небагато часу відтоді, як військові суди було ліквідовано.

Безумовно, широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України у 2022 році максимально актуалізувала на різних рівнях обговорення необхідності та доцільності існування

військових судів, а також створення повноцінної системи військової юстиції у нашій державі. Воєнно-політична та економічна ситуація, в якій опинилася Україна, дає підстави стверджувати, що військова поліція, військова прокуратура та військові суди як необхідні елементи системи військової юстиції будуть затребувані як під час війни, так і у повоєнний період під час відбудови країни.

Дослідженням проблематики військової юстиції у цілому та військових судів зокрема займалися багато учених та практиків, серед яких М. Беланюк, Ю. Бобров, Ю. Боброва, П. Богуцький, В. Вдовитченко, С. Оверчук, Є. Сидоров, В. Топчій, В. Шевченко та інші. У своїх публікаціях вони розглядали історичний досвід, традиції та особливості вітчизняної військової юстиції, аналізували моделі військових судів зарубіжних країн, а також зарубіжний досвід побудови та функціонування системи військової юстиції у цілому. Крім того, на сьогоднішній день про труднощі та проблеми застосування військового законодавства у друкованих та онлайн медіа, а також на сторінках соціальних мереж висловлюються судді, адвокати та прокурори. Завдяки цьому спільними зусиллями теоретиків та практиків створюється науково-прикладне підґрунтя для реформування системи судоустрою та правоохоронної системи України відповідно до сучасних викликів, а також з метою адаптації до стандартів держав-членів ЄС та НАТО.

Судова реформа в Україні триває з 1991 року і за різними оцінками нараховує уже з десяток (і навіть більше) етапів. Не ставимо за мету оцінити ефективність кожного етапу, але необхідність утвердження сильної й незалежної судової влади в Україні все ще залишається актуальним завданням на сьогоднішній день. Додатковим аргументом на підтвердження цієї думки є те, що Європейський Союз визначив продовження судової реформи як необхідну умову та основний індикатор оцінки готовності України до вступу в ЄС.

Без сумніву, за роки незалежності чимало було зроблено у напрямку зміцнення інституційної спроможності судової влади, однак проблем, які потребують нагального вирішення, залишилося теж чимало. Більше того, війна загострила існуючі й поставила на порядок денний інші, не менш важливі, питання функціонування судової влади та здійснення правосуддя, які потрібно вирішувати у надзвичайно складних умовах. Створення військових судів – серед таких питань.

В Україні до 2010 року функціонували військові суди. Відповідно до чинного на той час Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002р. № 3018-III військові суди належали до загальних судів і здійснювали правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, утворених відповідно до закону (ч. 1 ст. 19). Цей же Закон визначав, що до військових судів належали військові суди гарнізонів, військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України. Передбачалося також, що у складі Апеляційного суду України та Касаційного суду України діятимуть військові судові палати, а у складі Верховного Суду України – Військова судова колегія (ст.ст. 21, 25, 32, 48 Закону) [10]. Відповідно до ч. 3 ст. 20 згаданого Закону однією із підстав для утворення чи ліквідації суду була передислокація військ або

реорганізація Збройних Сил України. Однак поступово указами Президента України окремі військові місцеві та військові апеляційні суди почали ліквідуватися (2004 та 2006 роки), а остаточно військові суди було ліквідовано указом Президента України В. Януковича №900/2010 від 14 вересня 2010 року [8] у рамках чергового етапу судово-правової реформи.

На сьогодні можна по-різному оцінювати таке рішення і, з огляду на реалії, стверджувати, що воно було передчасним, невиправданим та хибним, а, можливо, й стало стратегічно помилковим. Однак на той час аргументи на користь остаточної ліквідації військових судів були доволі переконливими. Перший і найбільш поширений аргумент – невідповідність цих судів положенню статті 125 Конституції України, у якому йдеться про те, що створення надзвичайних та особливих судів не допускається. З іншого боку, більш-менш притомних пояснень, чому військові суди могли вважатися надзвичайними чи особливими і чому, гіпотетично будучи такими, вони продовжували функціонувати ще майже 15 років від дати ухвалення Конституції України, віднайти було важко.

Ще одним аргументом на користь ліквідації військових судів, який часто озвучувався в інформаційному просторі, стала неузгодженість із нормами статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка, серед іншого, гарантує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Прибічники цієї позиції стверджували, що військовий суд в Україні не можна вважати «незалежним і безстороннім судом, встановленим законом» щонайменше тому, що судді такого суду є військовослужбовцями, а тому є питання до їхньої незалежності від військового командування. До речі, і сьогодні проблема забезпечення незалежності суддів військових судів повністю не вирішена навіть у тих державах, де військові суди функціонують уже досить давно.

Обґрунтовувалася недоцільність існування військових судів і невеликим обсягом проваджень, віднесених до їхньої юрисдикції, а також незначною кількістю справ, які впродовж останніх років (до 2010 року) розглядали військові суди. Крім того, ліквідація таких судів стала хорошою можливістю оптимізувати видатки державного бюджету. Зрештою навіть Венеційська комісія на той час визнала позитивним кроком ліквідацію військових судів як пережитку колишньої радянської судової системи.

З огляду на реалії сьогодення забезпечення здійснення фахового та професійного військового правосуддя є вкрай необхідним кроком, адже йдеться про захист прав та законних інтересів військовослужбовців, підтримання військової дисципліни та забезпечення обороноздатності держави. Однак насамперед слід визначитися із моделлю військового правосуддя у нашій державі, адже діяти треба максимально швидко, але водночас виважено й конструктивно.

Судова влада ввійшла у війну, перебуваючи у кризовому стані. Відсутність Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, несформована Вища рада правосуддя, кадровий голод у судах,

недофінансування судів – далеко не повний перелік проблем, які потребували і продовжують потребувати значних організаційних, фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів. І хоча на сьогодні маємо повноважний склад як Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, так і Вищої ради правосуддя, які уже розпочали свою роботу, однак залишилося чимало нагальних, гострих питань у сфері судоустрою та судочинства, над розв'язанням яких потрібно якісно й оперативно працювати. Більше того, другий рік активної фази війни загострив та поглибив давні проблеми у цій сфері – корупція у судовій владі, недовіра громадськості до суддів, кадрова криза у судах. З'явилися й нові виклики. Йдеться, зокрема, про діяльність Державної судової адміністрації України та її ефективність, а також корупційні скандали навколо її керівництва, про доцільність функціонування Служби судової охорони, про зруйновані приміщення судових установ, про проблеми з фінансуванням судів та гідну оплату праці працівників апарату суду.

Без розв'язання перерахованих питань зробити хоча б більш-менш реальний поступ у напрямку створення військових судів майже неможливо, адже насамперед постає проблема відповідних суддівських кадрів, а також фінансів, лєвова частка яких зараз йде на забезпечення потреб Збройних Сил України.

Однак, видається, що повністю відмовлятися від ідеї запровадження військових судів не варто. Захист суверенітету України, її територіальної цілісності і недоторканності ще тривалий час буде у порядку денному нашої держави на першому місці. Сусідство із державою-агресоркою та державою, яка всіляко їй у цьому допомагає, дає підстави стверджувати, що Україна має бути готовою до майбутніх військових ескалацій, а отже, збільшувати, розвивати та модернізувати армію. Цілком очевидно, що збільшиться кількість юридичних конфліктів у військовій сфері, які потребуватимуть фахового розгляду та вирішення. Як уже зазначалося, такі завдання можуть і повинні бути покладені на військові суди, які з часом займуть чільне місце в системі органів військової юстиції.

Обставини суспільно-політичного життя нашої держави кардинально змінилися і аргументи щодо непотрібності військових судів фактично стали нежиттєздатними та неактуальними. Україна має досвід функціонування військових судів, який містить як позитивні, так і негативні моменти. Однак на сьогодні не обов'язково повторювати попередню модель військового правосуддя, адже сучасні реалії вимагають сучасних підходів, рішень та інструментів.

Як слушно зазначають Ю. Бобров та Ю. Боброва, аналіз становлення військового суду на українських землях та в період української державності і незалежної України є підґрунтям для виокремлення позитивного та негативного досвіду його діяльності задля використання у створенні національної моделі військових судів на сьогодні. Така модель повинна враховувати умови сучасності: збройну агресію РФ проти нашої держави; анексію АР Крим; окупацію території України. І, що найважливіше, національна модель військового суду повинна сприяти зміцненню бєздатності військових інституцій та покращанню обороноздатності держави загалом, з метою

повернення незаконно окупованих територій та захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України [3, с. 133].

Згідно з даними Додатку до звіту 55-ої зустрічі керівного комітету з прав людини Ради Європи (Меморандум Ради Європи про судочинство у військових судах, Страсбург 17-20 червня 2003 р.), існують три групи держав, в яких функціонують військові суди.

Перша група – це держави, в яких військові суди діють на постійній основі, як в мирний, так і у воєнний час, як на території країни, так і на військових базах поза її межами (США, Великобританія, Іспанія, Швейцарія, Італія, Канада, Китай, країни Латинської Америки, Туреччина, Польща).

Друга група – це держави зі змішаною юрисдикцією, де військові суди існують при загальних цивільних судах (Франція, Нідерланди, Норвегія, Фінляндія, Угорщина, Болгарія, Бельгія, Хорватія). Характерним для цієї групи є те, що при загальних цивільних судах на постійній основі діють спеціалізовані військові структури: палати, відділи, ради, офіси. Ці структури формуються з офіцерів-юристів або мають змішаний склад, включають як військових, так і цивільних суддів.

До третьої групи належать країни, в яких військові суди діють лише на території військових баз за межами держав або створюються у воєнний час. У мирний час у цих країнах повністю відсутнє військове правосуддя. Це Австрія, Німеччина, Чехія, Данія, Грузія [1, с. 112; 2, с. 155-156].

Вочевидь, шлях України – це створення військових судів, які діятимуть на постійній основі, однак цей процес варто розглядати у середньостроковій перспективі. На сьогодні виходом із ситуації є запровадження відповідної військової спеціалізації суддів у місцевих загальних судах та апеляційних судах, а також у Касаційному кримінальному суді у складі Верховного Суду. Цю ідею підтримує Голова Верховного Суду С. Кравченко, який у одному з інтерв'ю зазначив, що треба прагнути до створення військових судів, але до того часу, коли їх створять, з огляду на наявні можливості нам необхідно думати про спеціалізацію [5]. Інструмент спеціалізації рекомендують використовувати і наші міжнародні партнери, хоча він не є панацеєю і має свої недоліки та проблеми реалізації.

Перш за все, йдеться про суддів, які здатні здійснювати правосуддя у такій категорії проваджень. Безперечно, це є своєрідним викликом для носіїв мантиї, адже необхідно володіти знаннями військового законодавства та військової справи: зокрема, розбиратися у стратегії й тактиці військових дій, озброєнні та бойовій техніці, порядку підлеглості, бойових та дисциплінарних статутах тощо. На сьогодні більшість суддів практично зовсім не були дотичні до Збройних Сил України, не мають військового та бойового досвіду і не повною мірою усвідомлюють та розуміють специфіку таких правовідносин. Якщо впроваджувати в дію інструмент військової спеціалізації суддів, то потрібно досить оперативного організувати та забезпечити їхню фахову підготовку у цій сфері. Це завдання, в першу чергу, для Національної школи суддів України.

Автори аналітичного звіту «Військова юстиція та захист прав військових. Огляд міжнародного досвіду та тенденцій в Україні» (2023) у світлі запровадження військової спеціалізації суддів висловили такі рекомендації Верховній Раді України: «З огляду на вищенаведене, а також те, що найбільша кількість військових злочинів вчиняється у зоні бойових дій на сході та півдні України, пропонується запровадити у складі звичайних місцевих судів посади спеціалізованих суддів у військовій сфері, зайняття яких має відбуватися за окремою специфічною процедурою. Така специфічна процедура добору може передбачати одну особливу вимогу до кандидатів, а саме – обов'язковий досвід військової служби, у тому числі в зоні бойових дій. На нашу думку, такими спеціалізованими суддями мають бути звільнені в запас офіцери, які мають реальний бойовий досвід, що дозволить їм, будучи цивільними, мати при цьому необхідні знання та досвід для вирішення військових справ. Ми також переконані, що така вимога до статусу таких спеціалізованих суддів буде підвищувати довіру до них з боку військовослужбовців-учасників кримінального провадження, які будуть розуміти, що їх долю вирішують судді, які, хоч і є цивільними, однак добре знають що таке військова служба та розуміють її специфіку, специфічну термінологію військового законодавства та практику його правозастосування» [4].

У цілому висловлені пропозиції є досить слухними, однак вони розраховані на «гру в довгу». Це означає, що досить багато змін потребує Закон України «Про судоустрій і статус судів», а оперативність цього процесу у сучасних реаліях забезпечити буде непросто. Зміни потрібно буде вносити і в Конституцію України в частині регламентації вимог до кандидатів на посаду судді, якщо тільки автори пропозиції не мали на увазі застосовувати вимогу обов'язкового досвіду військової служби, у тому числі в зоні бойових дій, до уже діючих суддів. У решті випадків для того, щоб заповнити вакансію спеціалізованого судді у військовій сфері у місцевому суді, потрібно буде пройти довготривалу процедуру добору. З огляду на це, кращим варіантом виходу із ситуації, що склалася, є навчання та фахова підготовка нинішніх суддів до здійснення правосуддя у військовій сфері.

З огляду на ситуацію в державі, такі спеціалізовані судді матимуть значну завантаженість. На сьогодні провадження, які потенційно могли б розглядати такі судді, розглядаються суддями загальних судів, однак кількість таких проваджень буде постійно збільшуватися. Так, за даними сайту Офісу Генерального прокурора [6] станом на 09.08.2023р. зареєстровано 102468 злочинів агресії та воєнних злочинів, а також 16745 злочинів проти основ національної безпеки. Слід врахувати, що ці дані стосуються лише кримінальних проваджень. Щодо розгляду такими суддями інших кримінальних проваджень, то у цьому випадку можна керуватися положенням Закону України «Про судоустрій і статус судів» щодо суддів, уповноважених здійснювати кримінальне провадження щодо неповнолітніх, або слідчих суддів. Вони не звільняються від виконання обов'язків судді відповідної інстанції, проте здійснення ними таких повноважень ураховується при розподілі судових справ та має пріоритетне значення.

Однак є ряд проблем, які не зможе вирішити навіть відносно швидке запровадження військової спеціалізації суддів. Зупинимося на аналізі деяких з них.

Оперативність розгляду справи. Один або у кращому випадку кілька суддів, які спеціалізуються на розгляді т.зв. військових справ, через значну кількість проваджень не зможуть забезпечити належну швидкість розгляду, від якої, як слушно зазначають В. Пахомов та Р. Дегтяр, особливо в бойовій обстановці, прямо залежить боєздатність військової частини, у якій служить військовослужбовець, та бойовий дух особового складу [7, с. 185].

Значна територіальна віддаленість судів. Уже зараз правники говорять про те, що часто-густо судді розглядають справи за відсутності військовослужбовця, який з об'єктивних причин не може залишити позиції і прибути на судові засідання. Ще однією технічною перешкодою до справедливого правосуддя є значна віддаленість розташування судів, які розглядають справи військовослужбовців. В уже згадуваному аналітичному звіті «Військова юстиція та захист прав військових. Огляд міжнародного досвіду та тенденцій в Україні» (2023) вказується, що командири часто змушують осіб, щодо яких розглядається справа, написати заяву з проханням проводити судовий розгляд без її участі, оскільки відвезти такого військового до суду є часо- та ресурсозатратним [4, с. 64]. Слід погодитися з висловленою у літературі думкою, що практика розгляду справ у розташуваннях військових частин є найбільш ефективним способом реалізувати принципи гласності та доступності судового процесу для військовослужбовців, оскільки останні не в змозі відвідувати у вільний від служби час судові процеси за межами частини [7, с. 185]. Режим відеоконференції може розглядатися як певний варіант виходу з цієї ситуації, однак можуть виникнути суто технічні питання: відсутність інтернет-зв'язку, необхідних технічних можливостей тощо. Крім того у таких провадженнях може йтися про інформацію, яка містить державну таємницю, а тому їх розгляд повинен відбуватися у приміщенні суду із додержанням специфічних умов.

Зрештою, необхідність військових судів в Україні є очевидною. Безумовно, варто обговорювати це питання з головами судів, судьями, особливо тими, які працюють на території, наближеній до зони бойових дій, з представниками Збройних Сил України, Генштабу, прокурорами та адвокатами, представниками правоохоронних органів. Слід розпочати роботу над відповідною Концепцією реформування військової юстиції, у якій передбачити конкретні вектори роботи, її цілі та пріоритети, завдання, етапи, що забезпечить комплексний підхід у її реалізації. Необхідно внести зміни до законодавства, визначившись із місцем військових судів у системі судоустрою України та статусом військових суддів, а також рядом ключових питань, зокрема: якою має бути юрисдикція військових судів; як забезпечити інстанційність у справах, які розглядатимуть військові суди; як забезпечити гарантії незалежності військових суддів та убезпечити їх від впливу з боку командування; як повинні працювати військові суди під час воєнного стану та ін. Щодо вибору моделі військових судів та запозичення зарубіжного досвіду, то не відкидаючи кращих світових зразків, все ж

маємо унікальну можливість створити власну модель з огляду на українські військові реалії.

Джерела та література:

1. Беланюк М.В. Система військової юстиції США: досвід для України. *Інформація і право*. 2022. № 3 (42). С. 110-118.
2. Бобров Ю. Зарубіжний досвід побудови і діяльності військових судів: можливості та перспективи його впровадження в Україні. *Публічне право*. 2018. № 2 (30). С. 154-160.
3. Боброва Ю., Бобров Ю. Військові суди як виклик сьогодення в умовах збройної агресії РФ проти України: історична ретроспектива та генеза розвитку. *Military offences and war crimes: background, theory and practice : collective monograph*. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 876 p. URL : <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/322/8761/18362-1>
4. Військова юстиція та захист прав військових. Огляд міжнародного досвіду та тенденцій в Україні / [А.Володенкова, Л.Галан, Д.Гаценюк, А.Заволока, А.Крикун-Труш, А.Пашкіна]; За заг.ред. А.Крикуна-Труша та Л.Галан. Київ, 2023. 111 с.
5. «Ми повинні зосередитись на основній функції – здійсненні правосуддя» – Голова Верховного Суду Станіслав Кравченко. Інтерв'ю. URL: <https://pravo.ua/my-povynni-zoseredytys-na-osnovnii-funksii-zdiisnenni-pravosuddia-holova-verkhovnoho-sudu-stanislav-kravchenko/>
6. Офіс Генерального прокурора. Офіційний сайт. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення 09.08.2023р.)
7. Пахомов В.В., Дегтяр Р.О. Військові суди. *Правові горизонти. Legal horizons*. 2016. С. 182-186.
8. Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів: Указ Президента України №900/2010 від 14 вересня 2010 року. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/9002010-11900>
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016р. № 31402-VIII. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n142>
10. Про судоустрій України : Закон України від 07.02.2002р. № 3018-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14#o389>

SĄDY WOJSKOWE NA UKRAINIE: OCZEKIWANIA I REALIA

W artykule analizuje się problematyczne aspekty wznowienia działalności sądów wojskowych na Ukrainie jako niezbędnego elementu systemu sądownictwa wojskowego. Podkreśla się, że w kontekście zbrojnej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę znacznie wzrosła liczba konfliktów prawnych w sferze wojskowej, które potrzebują fachowego rozpatrzenia i rozwiązania. Zadanie to powinno zostać powierzone sądom wojskowym.

Autor analizuje argumenty za i przeciw funkcjonowaniu sądownictwa wojskowego w państwie. Podkreśla się, że proces wznowienia działalności sądów wojskowych w Ukrainie jest nieunikniony, ale powinien być rozpatrywany w perspektywie średnioterminowej, począwszy od opracowania odpowiedniej koncepcji, która przewidywałaby konkretne zadania i wektory pracy. Proponuje się zmianę ustawodawstwa poprzez określenie miejsca sądów wojskowych w systemie sądownictwa Ukrainy oraz statusu sędziów wojskowych.

Słowa kluczowe: sądy wojskowe, sądownictwo wojskowe, wymiar sprawiedliwości, zbrodnie wojenne, personel wojskowy, system sądowniczy.

MILITARY COURTS IN UKRAINE: EXPECTATIONS AND REALITIES

The article has studied problematic aspects of the restoration of military courts in Ukraine as a required element of the military justice system. It has been emphasized that in the conditions of Russia's large-scale armed aggression against Ukraine, the number of legal conflicts in the military sphere, which require professional consideration and settlement, has significantly increased. This task shall be assigned to military courts.

Pro and contra arguments for the functioning of the military justice system in the state have been analyzed. It has been emphasized that the process of resuming the military courts in Ukraine is inevitable, but it shall be considered in the medium-term perspective by starting work on a corresponding concept, which will foresee specific tasks and vectors of work, its goals and priorities, tasks, stages, which will ensure a comprehensive approach. It is necessary to make amendments to the legislation, defining the place of military courts in the judicial system of Ukraine, the jurisdiction of military courts, the status of military judges and the mechanism of ensuring guarantees of their independence. It has been concluded that when choosing a model of military courts for Ukraine, it is worth taking into account both foreign experience and Ukrainian military realities.

Keywords: military courts, military justice, justice, war crimes, military personnel, judicial system.

Hofman Yuriy

*doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Dyscyplin Cywilnoprawnych
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Leśi Ukrainki*

*(Гофман Юрій Богданович
Кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID ID 0000-0002-8200-7059)*

**ОСОБЛИВОСТІ ПРАКТИКИ ВИРІШЕННЯ СПРАВ У СПОРАХ ЩОДО
ВИКОНАННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

Ця стаття присвячена вивченню особливостей практики вирішення справ господарськими судами у контексті спорів, пов'язаних з виконанням договірних зобов'язань. Зростаюча складність сучасних економічних відносин вимагає комплексного підходу до розв'язання конфліктів, що виникають під час виконання договорів. Стаття розглядає роль господарських судів у вирішенні таких спорів, звертаючи увагу на їхню функцію арбітра та регулятора економічних відносин. Аналізуються ключові аспекти, що впливають на вирішення спорів, включаючи юридичні, економічні та комерційні фактори. Дослідження освітлює роль господарських судів у забезпеченні стабільності бізнес-середовища, підтримці довгострокових бізнес-відносин та стимулюванні економічного розвитку.

Ключові слова: господарські суди, вирішення спорів, виконання договірних зобов'язань, виникнення господарських зобов'язань, настання правових наслідків, зобов'язальне правовідношення, господарський договір.

Постановка наукової проблеми та її значення. Договірні зобов'язання посідають важливе місце у системі права та житті суспільства. Саме тому важливим елементом правової держави є створення ефективних способів захисту, поєднання усталеної практики з інноваційними підходами, які будуть гармонійно доповнювати один одного. Кожного року з'являються нові виклики – тому і підходи мають у вирішеннях мають бути гнучкими.

Судова практика договірного права здебільшого складається зі спорів, що виникають з приводу порушення грошових зобов'язань щодо оплати постачання товарів і послуг, постачання неякісних товарів, неналежного виконання робіт або несвочасного виконання договірних зобов'язань. Спори часто виникають через те, що сторони не вмюють належним чином переглянути, зрозуміти або оновити стандартні умови договорів, які були укладені без врахування особливостей напряму господарювання.

Реалії сьогодення внесли корективи у судову практику тлумачення законодавства з приводу цього питання. Адже нерідкими стали випадки неналежного виконання або ж взагалі невиконання умов укладених договорів. Виконання договірних зобов'язання трактується як вчинення боржником або іншою особою дії або утримання від дії, що становить предмет виконання.

Метою та завданнями статті є аналіз застосування законодавства у вирішенні спорів, що стосуються договірних зобов'язань. Лише належним чином дослідивши дану складову можна говорити про з'ясування особливостей практики вирішення спорів господарськими судами.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для того щоб найточніше розкрити проблематику та актуальність цього питання, наведу законодавство яким керується Верховний Суд при розгляді справ, а саме норми Господарського кодексу України щодо договірних зобов'язань.

Відповідно до ч.1 ст.173 Господарського кодексу України, господарським визнається зобов'язання, що виникає між суб'єктом господарювання та іншим учасником (учасниками) відносин у сфері господарювання з підстав, передбачених цим Кодексом, в силу якого один суб'єкт (зобов'язана сторона, у тому числі боржник) зобов'язаний вчинити певну дію господарського чи управлінсько-господарського характеру на користь іншого суб'єкта (виконати роботу, передати майно, сплатити гроші, надати інформацію тощо), або утриматися від певних дій, а інший суб'єкт (управлена сторона, у тому числі кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку [3].

На відміну від інших зобов'язань, цією статтею передбачено, особливість господарського зобов'язання, вони наділяють суб'єктів взаємними правами і обов'язками. Таким чином, господарські зобов'язання є однією з передумов господарської діяльності.

У відповідності до вимог ст.174 Господарського кодексу України, господарські зобов'язання можуть виникати з господарського договору та інших угод, передбачених законом, а також з угод, не передбачених законом, але таких, які йому не суперечать.

Дана стаття визначає підстави виникнення господарських зобов'язань, зокрема юридичні факти - дії та події, з якими закон пов'язує настання правових наслідків у сфері господарювання [3].

Статтею 193 Господарського кодексу України передбачено, що господарські зобов'язання повинні виконуватись належним чином відповідно до закону, інших правових актів і договору, а за відсутності конкретних вимог щодо виконання зобов'язання - відповідно до вимог, що у певних умовах звичайно ставляться; кожна сторона повинна щити усіх заходів, необхідних для належного виконання нею зобов'язання, враховуючи інтереси другої сторони та забезпечення загальногосподарського інтересу; до виконання господарських договорів застосовуються відповідні положення Цивільного кодексу України з урахуванням особливостей, передбачених Господарським кодексом України. Під цією статтею розуміється виконання зобов'язаною і управленою сторонами суб'єктивних прав і обов'язків,

спричинених цим зобов'язанням, у суворій відповідності з його змістом. Принагідна реалізація чітких зобов'язань залежить від специфічності їх своєрідних видів і підвидів. Так, здійснення майново-господарського зобов'язання з перевезення вантажу полягає у вчасній доставці останнього в установлене місце з дотриманням умов його збереження тощо. Загальним щодо належного виконання господарських зобов'язань є відповідність виконання вимогам закону, іншого правового акта, договору, якими визначається зміст конкретного зобов'язання (суб'єктивні права та обов'язки його сторін), або вимогам, що у певних умовах звичайно ставляться.

Нормативно-правові акти, що регулюють договірні відносини здебільшого регламентовані цивільним законодавством, однак поряд є й інші закони, кодифіковані акти. Так статтею 526 Цивільного кодексу України передбачено, що умови виконання зобов'язання, які полягають у його виконанні належним чином відповідно до умов договору та вимог цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, а за відсутності таких умов та вимог – відповідно до звичаїв ділового обороту або інших вимог, що звичайно ставляться. Саме так визначено зміст цієї статті у постанові КЦС ВС від 23 травня 2018 року щодо справи № 537/4905/15-ц [4].

Окрім загального нормативно-правового регулювання важливе місце серед джерел займає цивільно-правовий договір, який чітко окреслює сукупність індивідуальних умов, які погоджують сторони цих відносин. Про що зазначено у ст. 6 Цивільного кодексу України - сторони мають право врегулювати у договорі, який передбачений актами цивільного законодавства, свої відносини, які не врегульовані іншими актами, а також можуть відступити від положень актів цивільного законодавства і врегулювати свої відносини на власний розсуд. Переважна більшість цивільно-правових норм, які визначають умови договорів, має диспозитивний характер, тобто сторони в договорі можуть відступити від положень закону і врегулювати свої відносини на власний розсуд.

Договірні зобов'язання базуються на двох основних чинниках:
Зобов'язальному правовідношенні.

Договорі, як документі.

Перший передбачає вчинення на користь іншої особи якоїсь дії або утримання від неї.

Другий чинник надзвичайно важливий у договірних зобов'язаннях, адже має на меті синхронізувати, зафіксувати побажання обох сторін.

Господарський договір є правовим документом, в якому закріплені майново-організаційні зобов'язання сторін.

Щодо цієї теми Василь Крат стверджує: «як у доктрині, так і в судовій практиці під формою договору (правочину) розуміють спосіб вираження волі сторони (сторін) та/або його фіксацію, значення форми правочину полягає не тільки в забезпеченні його достовірності, сприйняття іншими особами, що має істотне значення під час вирішення спорів, а часто і його чинності» [6].

Відповідно до ст. 197 ГК України, господарське зобов'язання підлягає виконанню за місцем, визначеним законом, господарським

договором, або місцем, яке визначено змістом зобов'язання. Якщо місце виконання зобов'язання не визначено, зобов'язання повинно бути виконано:

за зобов'язаннями, змістом яких є передача прав на нерухоме майно (будівлю, земельну ділянку, інше нерухоме майно) - за місцезнаходженням нерухомості;

за грошовими зобов'язаннями - за місцезнаходженням (місцем проживання) управленої сторони на момент виникнення зобов'язання, або за її новим місцезнаходженням (місцем проживання) за умови, що управлена сторона своєчасно повідомила про нього зобов'язану сторону;

за іншими зобов'язаннями - за місцезнаходженням (місцем проживання) зобов'язаної сторони, якщо інше не передбачено законом [2].

Особливості практики у вирішенні справ, що стосуються договірних зобов'язань надзвичайно різноманітні, адже з року в рік безліч питань викликають дискусії. Тому неможливо виділити показове судове рішення, адже кожна постанова Великої палати Верховного Суду забезпечує розв'язання конкретного за змістом питання, що стосуються цієї теми.

На прикладі декількох справ розглянемо позиції Великої палати Верховного Суду з огляду на різні питання. Перший приклад, що стосується справи № 910/2861/18 про розірвання інвестиційного договору, Велика палата Верховного суду прийшла до висновку, що несплата інвестиційних внесків не є істотним порушенням такого договору.

Зокрема, в Постанові від 16.02.2021 Велика палата зазначила: "Істотне порушення умов договору щодо не передання замовником земельної ділянки як будівельного майданчика та несплати інвестиційного і пайового внесків відсутнє. Адже забудовник здійснив спірне будівництво на земельній ділянці, яка передана в постійне користування інвестору, та ввів об'єкт нерухомості в експлуатацію. Викладене вказує й на відсутність шкоди, завданої забудовнику, адже останній не позбавилося того, на що розраховував при укладенні договору та досягнув його мети" [7].

Щодо звільнення сторони від виконання договору через незрозумілість умов Верховний Суд у справі № 755/6962/19 дійшов висновку, що сторона має дотримуватися умов договору, навіть за незрозумілості їх змісту.

У справах, що стосуються збитків, які є наслідком протиправної поведінки між особами які уклали договори, вивчивши судові справи можна сказати - щодо можливості стягнення збитків, які виникли внаслідок не поставки товару, у випадку виникнення у потерпілої особи обов'язку придбавати аналогічний товар за вищими ринковими цінами, алгоритму обчислення збитків шляхом співставлення ринкових цін, порівняно з ціною укладеного з відповідачем договору, наведені у Постановах КГС ВС від 12 березня 2019 року у справі № 916/3211/16, від 30 вересня 2021 року у справі № 913/92/21 та 28 жовтня 2021 року у справі № 913/717/20. Зокрема, КГС ВС підтверджено правомірність висновків судів апеляційної інстанції відносно

кваліфікації причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою відповідача та збитками позивача шляхом тлумачення умов договору поставки, протиправною не поставкою товару, а також відсутністю об'єктивної можливості у позивача отримати потрібний товар з будь-яких інших джерел, за ціною, яка б дозволяла понести витрати від відповідних господарських операцій в очікуваному розмірі.

Специфіка спорів про захист інтересу у правовій визначеності при виконанні договірних зобов'язань полягає в тому, що позивач просить суд підтвердити наявний на той період стан прав і обов'язків у договірних відносинах з іншою стороною для правової визначеності сторін договору в цих відносинах, однакового розуміння ними своїх прав та обов'язків за цим договором.

Відповідно до частин першої та другої статті 5 ГПК України, здійснюючи правосуддя, господарський суд захищає права та інтереси фізичних і юридичних осіб, державні та суспільні інтереси у спосіб, визначений законом або договором. У випадку, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного права чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону [3]. Саме у цій статті закладені можливості реалізації конституційного принципу верховенства права і визначений чіткий критерій – «суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону». Тобто наразі відсутність у законі (чи договорі) відповідної норми не заважає суду визначити спосіб захисту порушеного права, який у суті своєї не буде суперечити загальній спрямованості і правовій визначеності нормативного акта.

Розглядаючи договірні зобов'язання у розрізі особливостей розгляду окремих справ у порядку господарського судочинства варто зазначити чим господарський договір відрізняється від інших цивільно-правових договорів. Тут важко не погодитись з О.М. Вінником, який напевно найбільш точно охарактеризує поняття господарського договору: «це зафіксовані в спеціальному правовому документі на підставі угоди майново-організаційні зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування їх господарської діяльності з врахуванням загальногосподарських (публічних) інтересів».

Так як спори щодо виконання зобов'язань є надзвичайно поширеними серед справ Господарських судів, з'явилися нові погляди на вирішення цих питань. Практика Верховного суду щодо цих прав за останні п'ять років значно змінилася, а нові виклики сформували нові підходи. З початку існування нового Верховного Суду все частіше застосовується принцип “*contra proferentem*” (лат. *verba chartarum fortius accipiuntur contra proferentem* - слова договору повинні тлумачитися проти того, хто їх написав) при вивченні положень договорів в рамках розгляду судових спорів.

Як приклад можна навести справу № 910/1121/19 у якій йдеться про стягнення коштів, де Верховний суд зазначив, що у разі, коли з'ясувати справжній зміст відповідної умови договору неможливо,

передбачених у ст. 213 ЦК України, необхідно застосовувати принцип “contra proferentem”. Безліч висновків Верховного Суду, що ґрунтуються на принципі “contra proferentem”, свідчать про те, що сторонам договору слід детально прописувати положення договорів, так як будь-які неточності будуть тлумачитися проти них [8].

Останні три роки в Україні дуже нестабільна ситуація, що зумовлена наслідками корона вірусної хвороби, а особливо повномасштабним вторгненням в Україну. Багато сфер життя зазнало проблем, і виконання договірних зобов'язань не є виключенням, адже складаючи договори мало хто прописував форс-мажорні обставини. Ознаками форс-мажору є надзвичайність та невідворотність, як наслідок невиконання зобов'язання.

Випадки коли в договорах положення про форс-мажор взагалі відсутні або недостатньо визначають дії сторін і наслідки застосування ними форс-мажору є частими.

Дія воєнного стану на території України стосується лише питання звільнення від відповідальності у разі невиконання договірних зобов'язань, але не від виконання основних зобов'язань за договором, це передбачено нормою цивільного законодавства, а саме ч. 1 ст. 617 ЦК України. Форс-мажор не відмінняє для сторони обов'язок з виконання договірних зобов'язань, а лише звільняє від відповідальності за порушення строків з його виконання.

Самі по собі непередбачувані обставини не звільняють від виконання обов'язку за договором, вони надають додатковий час, стають певною відстрочкою у виконанні договірних зобов'язань до моменту закінчення непереборних обставин, в даний період до моменту припинення/скасування воєнного стану, оскільки укладений між сторонами договір є обов'язковим для них до виконання.

Однак, помилковою є думка, що лише наявність форс-мажорних обставин може бути причиною невиконання зобов'язань - згідно із приписами Цивільного та Господарського кодексів – є обов'язок доведення неможливості виконання зобов'язань певною особою, у якій настали такі обставини.

Існування відповідних норм у вказаних Кодексах наділяє сторони правом посилається на форс-мажор незалежно від того чи зазначено про це в договорі чи ні.

Отже, незалежно від того чи сторони врегулювали в договорі такі положення право на застосування форс-мажору у них виникає згідно чинного законодавства та у порядку, визначеному його нормами.

Наявність воєнного стану як форс-мажорних обставин на території нашої країни підтверджується загальним листом ТПП України, розміщеним нею на офіційному сайті 28.02.2022 р., відповідно лист підтверджує наявність цих обставин, але багато громадян розуміють даний лист неправильно, тому неможливість виконання договірних зобов'язань особа має підтверджувати документально в залежності від її дійсних обставин, що унеможливають виконання.

Тому слід зауважити, при виникненні спірних ситуацій між контрагентами щодо порушення виконання договірних зобов'язань ні

сертифікат, ні загальний лист ТПП, що підтверджує форс-мажорні обставини – воєнний стан, у будь-якому судовому процесі не матимуть для суду великого значення, тому що оцінюватимуться усі докази надані сторонами в сукупності та з урахуванням фактичних обставин певної конкретної справи та виду спірних правовідносин.

З огляду на вище викладене, заінтересована сторона, у якій настали форс-мажорні обставини, незалежно від того чи наявні в договорі відповідні положення чи вони відсутні, при вирішенні спору зобов'язана буде в судовому порядку довести не лише наявність форс-мажорних обставин, а також надати суду докази, що унеможливають виконання договірних зобов'язань у конкретно визначених договірних правовідносинах.

Дуже часто у судах зустрічаються справи, спір яких ґрунтується на прописаних пунктах в укладених між конфліктуючими сторонами договорів.

Цікавою є правова позиція щодо тлумачення судом угоди у постанові, 09.07.2020, 922/404/19, у якій прописано: «Підставою для тлумачення судом угоди є наявність спору між сторонами угоди щодо її змісту, невизначеність і незрозумілість буквального значення слів, понять і термінів тексту всієї угоди або її частини, що не дає змогу з'ясувати дійсний зміст угоди або її частини, а волевиявлення сторони правочину не дозволяє однозначно встановити її намір». Також у цьому рішенні зазначено: «Тлумачення не може створювати, а лише роз'яснює існуючі умови угоди, на вимогу однієї або двох сторін договору суд може постановити рішення про тлумачення змісту цього договору без зміни його умов, зважаючи на те, що метою тлумачення правочину є з'ясування змісту його окремих частин, який складає права та обов'язки сторін, тлумачення слід розуміти як спосіб можливості виконання сторонами умов правочину, тому тлумачення договору можливе до початку виконання сторонами його умов». [9]

Отже особливості вирішення справ у спорах щодо виконання договірних зобов'язань передбачають підхід до кожного питання індивідуально.

Здебільшого існує встановлена практика, висновки, постанови, які є регуляторами даних правовідносин, однак рішення суду різняться відповідно до особливостей спору. Основою вирішення цих спірних відносин є наявність письмово укладеного договору, змістом якого визначається кожне зобов'язання, наслідки невиконання, дія форс-мажорних обставин. Якщо ж у договорі нечітко прописані пункти, що регулюють спірне питання – верховенство права, законодавчо врегульована практика, достеменне вивчення справи, доводів, наявних доказів, вирішують спірне питання опонентів.

Висновки. У практиці господарських судів вирішення спорів щодо виконання договірних зобов'язань є неодмінною складовою ефективного функціонування економіки. Аналізуючи особливості цього процесу, можна зробити важливий висновок про те, що вирішення договірних спорів у господарських судах вимагає глибокого розуміння як юридичних аспектів, так і економічних та комерційних відносин.

Спори, пов'язані з виконанням договорів, можуть мати значний вплив на діяльність підприємств та бізнес-партнерство. Вирішення

таких спорів в господарських судах вимагає точності, об'єктивності та знання глибини договірних відносин. Суди повинні враховувати не лише чіткість тексту договору, але й реальні інтереси сторін, економічну реальність та можливість забезпечення справедливого результату.

Господарські суди повинні бути готові до розгляду різноманітних аспектів справи, від юридичних питань до економічних аналізів. Особливість полягає в тому, що вони не просто вирішують спір, але й сприяють забезпеченню стабільності бізнес-середовища, надаючи сторонам можливість довести свою позицію та захистити свої права в об'єктивному та незалежному середовищі.

У сучасному світі, де бізнесові відносини стають все більш складними та глобальними, господарські суди грають надзвичайно важливу роль у забезпеченні справедливого та ефективного вирішення договірних спорів. Високий рівень професіоналізму, об'єктивності та дбайливого аналізу дозволяє забезпечити вирішення спорів, що враховує інтереси всіх сторін та сприяє розвитку підприємництва та економіки загалом.

Джерела та література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.07.2023)
2. Господарський кодекс України: Закон України № 436-IV від 16.01.2003 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України № 1798-XII від 06.11.1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n1522>
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
5. Постанова ВС КЦС від 23 травня 2018 року у справі N 537/4905/15-ц (провадження N 61-11408св18). URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/99383651/>
6. Крат В. І. Договір є універсальним регулятором приватних відносин. Василь Іванович Крат. Судова влада України. – 308. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1302864>.
7. Постанова від 16.02.2021 № 910/2861/18 Верховний Суд. Велика Палата. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/95439658>
8. Юристи KPMG Нові тренди в практиці Верховного Суду щодо виконання договорів KPMG. – 1206. URL: <https://kpmg.com/ua/uk/home/media/press-releases/2020/06/novi-trendy.html>.
9. Постанова від 09.07.2020 по справі № 922/404/19 Касаційний господарський суд URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/90388304>

OSOBLIWOŚCI PRAKTYKI ROZSTRZYGANIA SPRAW W SPORACH ZWIĄZANYCH Z WYKONYWANIEM ZOBOWIĄZAŃ UMOWNYCH

Celem niniejszego artykułu jest analiza praktyki rozstrzygania spraw przez sądy gospodarcze w kontekście sporów związanych z

wykonywaniem zobowiązań umownych. Rosnąca komplikacja współczesnych stosunków gospodarczych wymaga kompleksowego podejścia do rozwiązywania konfliktów powstających w toku wykonywania umów. W artykule poddano analizie rolę sądów gospodarczych w rozstrzyganiu takich sporów, koncentrując uwagę na ich funkcji jako arbitra i regulatora stosunków gospodarczych. W artykule przeanalizowano kluczowe aspekty wpływające na rozstrzyganie sporów, w tym czynniki prawne, ekonomiczne i handlowe. Badanie demonstrowa rolę sądów gospodarczych w zapewnianiu stałości środowiska biznesowego, wsparciu długoterminowych relacji biznesowych i stymulacji rozwoju gospodarki.

Słowa kluczowe: sądy gospodarcze, rozstrzyganie sporów, wykonanie zobowiązań umownych, powstawanie zobowiązań gospodarczych, konsekwencje prawne, stosunek zobowiązaniowy, umowa handlowa.

PECULIARITIES OF THE PRACTICAL SETTLEMENT IN DISPUTES REGARDING THE FULFILLMENT OF CONTRACTUAL OBLIGATIONS

In modern conditions of dynamic economic development, the importance to settle disputes related to the fulfillment of contractual obligations comes to the fore. This article is devoted to a detailed analysis of the peculiarities of the practical case settlement by commercial courts in the context of such disputes, revealing key aspects and their impact on effective and fair conflict resolution.

Features of the practical resolving of cases by commercial courts in disputes regarding the fulfillment of contractual obligations include a wide range of issues that cover both the legal aspect and economic reality, and practical consequences. From issues of interpretation and clarity of contractual terms to the assessment of damages and compensation, commercial courts are forced to consider various aspects of a conflict to ensure a fair and objective settlement.

The importance of commercial courts in resolving disputes regarding the fulfillment of contractual obligations lies not only in their role as an arbitrator, but also in ensuring the stability of the business environment. Effective consideration of contractual disputes contributes to long-term business relations, preserved trust between enterprises and stimulates economic development.

The study of the peculiarities of the practical settlement of cases by commercial courts in disputes regarding the fulfillment of contractual obligations is a relevant and important topic as they reflect the need to harmonize legal and economic aspects in the judicial system. The study of these features will help to understand how commercial courts contribute to business development and ensuring the economic stability through the objective and fair resolution of contractual conflicts.

Keywords: commercial courts, dispute settlement, fulfillment of contractual obligations, emergence of commercial obligations, occurrence of legal consequences, binding legal relationship, commercial contract.

Horot Alla

*kandydat nauk prawnych, docent,
docent Katedry Prawa Konstytucyjnego,
Administracyjnego i Międzynarodowego
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Lesi Ukrainki
(Horot Alla Mykolajivna,
candidate of legal sciences, associate
professor, Associate Professor of the
Department of Constitutional Studies, of
administrative and international law of the
Faculty of Law Volyn State University
named after Lesya Ukrainka
ORCID ID: 0000-0001-8482-053X)*

Samczuk-Kołodjazna Zinaida

*doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Dyscyplin Cywilnoprawnych
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Lesi Ukrainki
(Samczuk-Kołodjazna Zinaida Fedorivna
candidate of legal sciences, associate
professor, Associate Professor of the
Department of Civil and Legal Disciplines
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID ID: 0000-0002-9391-1115)*

PROBLEMS OF INHERITING FIREARMS OF ENTERPRISES, COMPLEX TECHNICAL VEHICLES, WEAPONS AND HERITAGE OPENED ABROAD

The article examines the problems of inheritance of such special objects as enterprises; complex technical means of transport: car, yacht, airplane, helicopter, used by testators on legal grounds; weapons that are in civilian circulation, and other objects that have a certain specificity, are subject to separate legal regulation regarding their acquisition, storage, use, in particular, in the process of circulation.

In addition, the issue of inheritance of property, property rights and obligations located in other states and with which the state of Ukraine has concluded bilateral agreements or joined international normative acts regulating inheritance relations is investigated.

Keywords: problems of inheritance of objects subject to separate legal regulation, inheritance, enterprise, integral property complex,

complex technical vehicles, civilian firearms, prize weapons, inheritance opened abroad, European certificate of inheritance (certificate).

Formulation of scientific problem and its significance. The current Civil Code not only expanded, but also improved the institutions of inheritance law, which allows to bring it in line with world standards. Thus, the conceptual apparatus has been specified, new terminological constructions have been introduced, the types of wills and testamentary dispositions of the testator have been diversified, the circle of heirs has been expanded up to the sixth degree of kinship, the legally regulated methods of accepting inheritance, the peculiarities of inheritance of certain types of property, however, the legislator has overlooked the specific features of property limited in civil traffic and property, in respect of which a separate legal regulation or ambiguity of legal status is provided and to which special attention is paid and considerable interest is shown.

In our study, attention is drawn to the inheritance of technically complex vehicles, which, after real estate, occupy a special place in the inheritance array, enterprises that provide both employment and prosperity of the heirs and weapons as a means of protecting oneself, the family and the country in conditions of martial law and aggression of the Russian Federation.

Analysis of research on this problem. It should be noted that the issue of inheritance of property, which is limited in civil circulation, or the legal regime of which is regulated by sub-legal normative acts, if considered, is fragmentary in the context of property rights of an individual or legal entity.

Purpose and tasks. Identify the problems of legal regulation of specific property that is limited in civil circulation, or is subject to separate legal regulation or has an ambiguous legal status for the legislative consolidation of their legal regime of private property exclusively by the laws of Ukraine and the introduction of a simplified procedure for acceptance, registration and disposal of inheritance.

Presentation of the main material and the validity of the obtained research results. Implementation of the right of inheritance enables the transfer of property belonging to the deceased to other persons. The content of the right of inheritance includes not only the ability to acquire the property of the testator (the ability to inherit), but also the ability for the owner of the property to dispose of it in the event of death (the ability to bequeath). Therefore, an important point is to determine the procedure for inheriting certain types of property that are not fully regulated by the Civil Code of Ukraine.

The institution of inheritance law in the civil law system of any legal system, including the legal system of Ukraine, is closely related to all other types of property rights. On the one hand, after the death of a certain person, most often property remains, the basis of which is ownership and other property rights. On the other hand, inheritance is one of the ways of acquiring property rights, which brings it closer to the obligation right. Therefore, the institution of inheritance law is one of the most important in modern legal systems and in the civil law system of our country.

In the law of inheritance, a special place is given to the institution of the composition of inheritance, among which there is property that is limited in civil circulation, such as weapons, but there are no norms regulating the inheritance of weapons in the Civil Code of Ukraine.

If the inheritance includes rights to property limited in circulation (Article 178 of the Civil Code of Ukraine), taking into account the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the right of ownership of certain types of property" dated 17.06.1992, which establishes a special procedure for acquiring the right of ownership by the community –to certain types of property, heirs must obtain a special permit for the possibility of exercising their right to property, the list of which is given in Appendix 2 to the specified resolution. Such property includes firearms and ammunition for them.

We emphasize that the current legislation of Ukraine, in particular the resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the right of ownership of certain types of property" as early as 17.06.1992 established which firearms can be owned and used by individuals and legal entities of non-state ownership, public and international organizations, and namely: smoothbore firearms and rifled hunting weapons and their supplies. [2].

Military firearms and supplies for them cannot be in the possession, use and disposal of the civilian population, and criminal liability is provided for this (Articles 262, 263, 263 of the Criminal Code of Ukraine).

The circulation of firearms, namely the acquisition, storage, carrying, transportation, use, and sale of such weapons is defined by the subordinate regulatory act: "Instructions on the procedure for the manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic, cold and cooled , devices of domestic production for firing cartridges equipped with rubber or metal projectiles similar in their properties of non-lethal action, and cartridges for them, as well as ammunition for weapons, main parts of weapons and explosive materials", approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 21.08.1998 No. 622 (hereinafter - the Instruction) [3].

Today's realities require the legal regime of ownership of civilian weapons to be established by an appropriate law. It should also be noted that the Resolution of the Verkhovna Rada of June 17, 1992, which establishes the legal regime of ownership of certain types of property, since 1996. began to contradict Art. 41 of the Constitution of Ukraine, which enshrines the rule that the legal regime of private property is established exclusively by the laws of Ukraine [1].

The instruction also defines the concept of a firearm as a weapon designed to hit targets with projectiles that receive a directed movement in the barrel and have sufficient kinetic energy to hit the target (clause 8.2). A combat firearm is a weapon designed to injure a person and / or technique that cannot be in possession citizens and their associations.

Firearms that can be in the possession of citizens are hunting firearms, which must meet the requirements of the technical regulations for such weapons, which include hunting rifles, carbines, smoothbore rifles, rifles with smooth and rifled barrels (clause 8.8. 1 Instructions) [3] .

Other firearms (except prize ones) may not be owned or carried by individuals, even for their personal protection [4] .

Note that certain categories of citizens have the right to purchase and use firearms for personal protection. These are law enforcement officers and persons specifically defined by current legislation [3] .

According to the "Instructions on the procedure for the manufacture, acquisition, storage, accounting, transportation and use of firearms, pneumatic and cold weapons, devices of domestic production for firing cartridges, prepared with rubber or similar in their properties –metal projectiles of non-lethal action, and the specified cartridges, as well as of ammunition for weapons and explosive materials ", approved by the order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine dated 21.08.1998 No. 622, if after the death of the testator remains a prize, rifled firearm and other military-style weapons, hunting rifled or smooth-bore firearms, pneumatic and melee weapons, it within within a seven-day period must be handed over to the internal affairs authorities for temporary storage - until the issue of property inheritance is resolved (but for a period of no more than six months) [3] .

If one of the heirs wishes to become the owner of such a weapon, he must register it in his name in the prescribed manner. In cases where there are no persons among the heirs who can have or have the right to keep weapons, the weapons of the deceased owner must be sold, donated or transferred to a person who has the appropriate permission of the internal affairs authorities to purchase weapons within a month [3] .

Prize short-barreled rifled weapons (pistols, revolvers) can be left in the possession of the heirs after bringing it to a state that is not suitable for shooting in weapon repair workshops [4] .

Sea daggers kept by naval officers without special permission must be handed over to military commissariats or internal affairs bodies free of charge after the death of their owners.

In contrast to the above procedure, the Law of Ukraine "On State Awards" established a special procedure for inheriting the "Name Awarded Weapon" award. According to Articles 9 and 18 of this Law, weapons remain in the family of the deceased [4] .

If there is no person among the heirs who can and wish to obtain permission for it, it should be implemented through the system of commission trading, and the funds should be inherited on general grounds.

Specifics of inheritance of property of enterprises, business associations, farms.

According to the Civil Code of Ukraine, an enterprise is an object of law, property, or rather a single property complex. Therefore, any property of the enterprise can be inherited. Note that we are considering the inheritance of the property of a private enterprise.

It is necessary to distinguish between an enterprise as a subject of law - a legal entity that cannot be inherited, and as an object of law - property that can be part of an inheritance. The enterprise as a single property complex is a complex object. The Civil Code does not contain requirements regarding the composition of the enterprise upon inheritance. Therefore, the enterprise (a single property complex) will be

inherited by itself as an independent object. Unlike the contract on alienation of the enterprise, there is no need to indicate its composition as a set of things that are subject to certain specification. Being real estate, the enterprise is inherited according to the rules on the inheritance of immovable property, so ownership of it must arise from the moment of its state registration. Since the property (unified property complex) of a private enterprise is taken into account on its balance sheet, it belongs to it, although not by ownership, but by another right (economic trust), then the change of the owner of this property (passing it into inheritance) does not affect the right of the enterprise to its same property. All components of a single property complex are also taken into account by a private enterprise, and the inheritance of this complex does not entail the need for state registration of rights to real estate, which is part of this complex, for another person (heir). Especially since there are two different objects — the enterprise (a single property complex) and the real estate that is part of it. The enterprise itself (a single property complex) is inherited, not one or another property that is part of it.

Therefore, the inheritance of property (a single property complex) of a private enterprise will not actually entail rights similar to the inheritance of real estate, but will only affect the re-registration of the rights of the owner of this private enterprise.

If there are several heirs, they can act together as co-owners of a private enterprise, as the law allows for this possibility. Therefore, they should decide on the right to a share in the authorized capital of a private enterprise, according to which they will also have the right to the property of the latter. At the same time, it should be emphasized once again that inheritance does not in any way affect the right of a private enterprise to its property, which in this case will not be in the joint partial ownership of the heirs. Upon acceptance of the inheritance, the heirs will have the opportunity to become the owners of a private enterprise and, as such, can decide on the issue of its division or allocation of shares from it. Only in this case can it be about the transfer of specific property of a private enterprise, which is part of its single property complex, to one of the heirs.

The situation is also not excluded when one of the heirs does not express a desire to be the owner of a private enterprise, but will demand the transfer to him of a share of the latter's property in kind, that is, buildings, structures, etc. This is impossible, because this destroys not only the object as a whole (a single property complex), but also the right to it of another entity - a private enterprise that uses this complex in its activities. Allotment of the share will be possible after acceptance of the inheritance.

The share in the joint property of the person who died is included in the inheritance and is inherited on general grounds. At the same time, the legal regime of joint co-ownership can arise not only in spouses for property acquired during marriage, but also for other reasons, in particular, in relation to property acquired as a result of joint labor at the joint funds of family members, from co-owners of enterprises, business partnerships etc. Since the legislation on inheritance does not define any specifics of the inheritance of rights to a share in joint property, such

rights are inherited on a general basis and are subject to the rules of Art. 1226 of the CC [5] .

For the property that belonged to the testator and that constitutes a share in the common co-ownership, a certificate of the right to inheritance is issued by a notary in accordance with Articles 1296-1298 of the Civil Code of Ukraine [5] .

At the same time, it should be assumed that the death of the subject of joint joint ownership leads to the transformation of joint joint ownership into joint partial ownership with the application of the presumption of equality of the shares of co-owners in the right of joint ownership (Part 1 of Article 357 of the Civil Code of Ukraine) [5].

Inheritance of complex technical vehicles (car, yacht, airplane, helicopter, helicopter). Inheritance of the above vehicles

The Civil Code does not provide for any specific features of the inheritance of complex technical vehicles, although such objects often make up A car – is a wheeled vehicle that is driven by an energy source, has at least four wheels, is intended for movement on trackless roads and is used for transporting people and (or) goods, towing vehicles, performing special works (paragraph 3 of Article 1 of the Law of Ukraine "On Road Transport").

According to Art. 34 of the Law of Ukraine "On Road Traffic", owners of vehicles and persons who use them on legal grounds are obliged to register (re-register) their vehicles within ten days after their purchase, customs clearance, receipt or occurrence of circumstances requiring changes to registration documents. Registration documents are drawn up and issued for vehicles, samples of which are approved by the Cabinet of Ministers of Ukraine. The relevant registration document is a vehicle registration certificate issued by a division of the State Automobile Inspection of the Ministry of the Armed Forces of Ukraine, which carries out the relevant registration (clause 16 of the Procedure for state registration (re-registration), deregistration of cars, buses, as well as self-propelled vehicles built on a chassis cars, motorcycles of all makes and models, trailers, semi-trailers, scooters, other similar vehicles and mopeds, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 7, 1998 No. 1388) [7] .

When inheriting cars and other vehicles subject to registration, the main legal document is the vehicle registration certificate. Water and air civil transport, which is defined by the legislator as real estate, is subject to mandatory state registration (Article 181 of the Civil Code of Ukraine)

A yacht is the most common deck, sailing, sailing -motor or motor vessel used for individual or collective recreation and sports (according to the Law of Ukraine "On Border Control"). According to Art. 26 Merchant Shipping Code Ukraine vessels, the technical supervision of which is carried out by classification –societies, are subject to registration in the State Ship Register of Ukraine. Ukrainian ships that are not subject to registration in the State Ship Register of Ukraine are registered in the Ship Book of Ukraine. According to Part 1 of Art. 28 MSC, the registration of a ship in the State Ship Register of Ukraine is certified by a certificate of the right to sail under the State Flag of Ukraine (Ship's patent), and registration in the Ship Book of Ukraine by a Ship's ticket [9] .

Regarding the peculiarities of inheritance of civil air transport. An airplane is a heavier-than-air aircraft propelled by a power plant, the lift of which in flight is created mainly due to aerodynamic reactions on surfaces that remain stationary in given flight conditions (paragraph 20, clause 1.5 of the Rules for the Registration of Civil Aircraft in Ukraine, approved by the Order of the State Service of Ukraine for Supervision of Aviation Safety dated January 31, 2006 No. 67) [11].

A helicopter (rotor wing) is an aircraft heavier than air, which is supported in flight mainly due to the interaction of air with one or more supporting propellers, which are rotated by a power plant around axes that are in an approximately vertical position (para. 5, clause 1.5 Rules for registration of civil aircraft in Ukraine dated January 31, 2006 No. 67) [11].

The question of inheritance may arise only in relation to those airplanes and helicopters (rotor-wings) that belong to civil aircraft. According to parts 1 and 2 of Art. 25 of the Air Code of Ukraine, civil aircraft are subject to mandatory registration and can be registered only in one state. A civil aircraft registered in the State Register of Aircraft of Ukraine is issued a registration certificate, which is a fact of recognition of its national ownership. The aircraft registration certificate is issued by the State Aviation Service of Ukraine in accordance with the Rules of Civil Aircraft Registration in Ukraine. According to the provisions of Part 5 of Art. 25 of the Air Code of Ukraine, civil aircraft are subject to re-registration in the State Register of Civil Aircraft –of Ukraine in case of a change of owner (including in case of inheritance of such vessels) [10].

It should be borne in mind that distribution according to paragraph 2, p. 1 art. 181 of the Civil Code of Ukraine on the legal regime of immovable property for sea vessels, inland waterway vessels and aircraft does not mean their submission to the regime of state registration of ownership rights to immovable property, established by the Law of Ukraine "On State Registration of Real Property Rights to Immovable Property and Their Encumbrances", but the commission of transactions with such objects are carried out according to the rules established for transactions with real estate (in particular, according to articles 657,719 of the Civil Code of Ukraine, contracts of sale and donation in such a case are subject to notarization) [12].

The foregoing shows that the procedure for issuing the Certificate of Inheritance to the objects in question (car, yacht, airplane, helicopter) is subject to the provisions of paragraph 4.15 clause 4 of Chapter 10 of Section II of the Procedure for Notarial Acts, according to which the issuance of a certificate of the right to inherit property subject to registration is carried out by a notary public after submitting legal documents regarding the ownership of this property to the testator and verifying the absence of a ban or seizure of this property. At the same time, the provisions on the performance of notarial acts do not apply to the objects under consideration, because the system of their state registration defined by law is fundamentally different from the system of state registration of ownership rights –to immovable property in accordance with the Law of Ukraine "On State Registration of Property Rights to Immovable Property and Their burdens" [12].

It should be considered, that the loss of the vehicle registration certificate (technical passport) by the testator during his lifetime does not lead to the termination of ownership of this vehicle and cannot be an obstacle to the inclusion of rights to the vehicle in the inheritance. However, the final issue, in particular, the procedural aspect of registration of inheritance rights to a vehicle, has not been settled by the current legislation, and it requires urgent legislative consolidation in the Civil Code or a special law.

In accordance with clause 41 of the Procedure for state registration (re-registration), deregistration of cars, buses, as well as self-propelled vehicles built on the chassis of cars, motorcycles of all types, brands and models, trailers, semi-trailers, scooters, other similar vehicles and mopeds, in case the owner loses the Registration Certificate (Technical Passport), deregistration of the vehicle is carried out after the issuance of a new registration certificate, except for the deregistration of vehicles that have passed into the ownership of the heir on the basis of the certificate of the right to inheritance. Clause 35 of the specified Procedure specifies that the basis for re-registration of a vehicle is also a registration certificate and copies of an agreement on the division of joint property of spouses, a certificate of the right to inheritance or a court decision on invalidating a contract of sale, lease, donation, certified in the established order [7].

In order to issue a C report on the right of inheritance to a vehicle, the notary must make sure that the vehicle belonged to the testator by right of ownership. Registration of the vehicle by the testator is only an indirect confirmation of this fact. In case of loss of registration documents, the notary can on the basis of Art. 46 of the Law "On Notaries" at the request of the heirs to make a request to the vehicle registration authorities and, on the basis of the information received, taking into account the study of additional documents, such as the contract of sale of the vehicle, to decide on the issue of the certificate of the right to inheritance, which will be the basis for vehicle re-registration [14].

Possession of property, which is located abroad.

The correct determination of the place of opening of inheritance is of great practical importance, because it is at the place of opening of inheritance:

- the heirs submit to the notary an application for acceptance of the inheritance or refusal to accept it;
- a notary public initiates an inheritance case;
- those, who are interested, submit applications to take measures to protect inherited property (Article 60 of the Law of Ukraine "On Notaries");
- on the basis of the submitted applications, the circle of heirs who accepted the inheritance or refused to accept it is determined by the notary;
- a certificate of the right to inheritance is issued (Part 1 of Article 66 of the Law of Ukraine "On Notaries");
- the material law of the country, which will be applied to inheritance legal relations, is determined [14].

According to Art. 70 of the Law of Ukraine "On International Private Law", inheritance relations are regulated by the law of the state in which

the testator had his last place of residence, if the law of the state of which he was a citizen was not chosen as the testator in the will. The testator's choice of law will be invalid if his citizenship changed after making the will [13].

Article 71 of the same Law defines that the inheritance of immovable property is regulated by the law of the state in whose territory the property is located, and the property that is subject to state registration in Ukraine is governed by the law of Ukraine.

Thus, the inheritance of immovable property located outside Ukraine, in any case, including when the place of opening of inheritance is in Ukraine, in any case, including when the place of opening of inheritance is in Ukraine , is carried out according to the substantive law of the state on whose territory this property is located.

According to Art. 98 of the Law of Ukraine "On Notaries", notaries apply the norms of foreign law in accordance with the legislation of Ukraine and international treaties. In such a situation, a notary public conducting an inheritance case :

- determines under the inheritance law of which country it is carried out inheritance real estate;
- checks the existence of an international agreement on legal assistance (international convention) with this country ;
- in accordance with the requirements of this international agreement (convention), prepares a request to the competent authorities of this country.

In relations with individual countries of the former USSR, the Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters dated January 22, 1993.

According to the Convention, the proceedings in cases concerning the inheritance of movable property must be conducted by the institutions of the Contracting Parties on the territory of which the immovable property is located.

If immovable property is inherited, it is necessary to contact the competent institution of the Contracting Party on the territory of which this property is located [14].

If the inheritance was opened abroad and the immovable property is located there, the inheritance case is initiated in the country where the inheritance was opened. Inheritance relations are regulated by the law of the state in which the testator had his last place of residence, if the testator did not choose the law of the state of which he was a citizen in the will (Article 70 of the Law of Ukraine "On International Private Law"). The inheritance of movable property, including vehicles, is determined by the same rule.

In this case, a notary can issue a certificate of the right to inheritance under the law (by will), which is issued to confirm the right to inheritance that has been opened abroad. The specified certificate is issued at the request of the interested heir, it states his share in the inheritance, and this certificate is valid for presentation on the territory of those states with which Ukraine has not concluded an international agreement on legal assistance [13].

Both in Ukraine and in Europe, there is an active search for a model of unified regulation of inheritance relations. The result of such a search in the EU was the adoption on July 4, 2012 of the Regulation of the Parliament and Council of the EU "On Jurisdiction, Applicable Law, Recognition and Execution of Decisions, Adoption and Execution of Authentic Documents on Inheritance." The goal of creating the regulation was the desire to simplify the legal regulation of inheritance relations of a cross-border nature within the EU. The regulation introduces European certificate of inheritance[15].

A certificate is issued for use in another EU member state. The certificate does not replace internal documents that may exist in member states for the same purpose.

The certificate is issued by the competent authority upon request. The original of the Certificate must remain with the body that issued it. The applicant or another person who "demonstrates a legitimate interest" has the right to receive copies of the Certificate, which are valid for six months. The evidentiary force of the Certificate does not extend to elements that are not regulated by the Regulation, for example, whether certain property belonged to the testator. Any person named in the Certificate as entitled to receive such payment or property as a legal or intestate heir shall be afforded due protection if he has acted in good faith in reliance on the accuracy of the information in the Certificate [15] .

Conclusions. All of the above testifies that the institution of inheritance to this day preserves the principles and provisions that correspond to a greater extent to the general principles of the regulation of inheritance relations, characteristic of all European countries and international private law in general, however, it needs further improvement, especially with regard to the consolidation of ownership rights to property, which can be acquired, stored and used with a special permit (restricted in civil circulation) at the level of law, as stipulated by the Constitution of Ukraine (Article 41), as well as regulation of procedural issues of inheritance of certain types of property (integrated property complexes, enterprises, weapons, complex technical assets classified as real estate), securities, objects of intellectual property rights and other objects subject to separate legal regulation by additional provisions of Book 6 of the Civil Code of Ukraine or by a special law.

Джерела та література:

1 Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

2. Про право власності на окремі види майна: постанова ВРУ від 17.06.1992, // ВВРУ, 1992. № 35. Ст. 517 (зі змінами).

3. Інструкція про порядок виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення та використання вогнепальної, пневматичної, холодної і охолощеної зброї, пристроїв вітчизняного виробництва для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, та патронів до них, а також боєприпасів до зброї, основних частин зброї та вибухових матеріалів, затвердженою наказом

- MBC України від 21.08.1998 № 622. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0988-02#Text>
4. Про державні нагороди України: Закон України від 02.04.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1549-14#Text>
5. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T030435>
6. Закон України Про автомобільний транспорт від 05.04.2001р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14>
7. Про затвердження Правил державної реєстрації та обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів та мотоколясок. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/193066__567879
8. Закон України Про прикордонний контроль від 05.11.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1710-17#Text>
9. Кодекс торговельного мореплавства України від 23. 05.1995. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80#Text>
10. Повітряний кодекс України від 19. 05. 1993. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3393-17#Text>
11. Про затвердження Авіаційних правил України, Частина 47 «Правила реєстрації цивільних повітряних суден в Україні» : Наказ Державної авіаційної служби України від 05.02.2019 № 153 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0240-19#Text>
12. Закон України Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень від 01.07.2004 № 1952-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
13. Закон України Про міжнародне приватне право від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
14. Закон України Про нотаріат від 02.09.1993 № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
15. Regulation(EU) No 650/2012 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2012 on jurisdiction, applicable law, recognition and enforcement of decisions and acceptance and enforcement of authentic instruments in matters of succession and on the creation of a European Certificate of Succession. URL: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:201:0107:0134:EN:PDF>.
16. Закон України Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року N 2102-IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T222102>
17. Енциклопедія цивільного права України. Інститут держави і права ім. Корещького Е 64 НАН України. від. ред. Я. Шевченко. К. : ІН-Юре, 2009. 952с.

**PROBLEMY DZIEDZICZENIA BRONI PALNEJ
PRZEDSIĘBIORSTW, ZŁOŻONYCH TECHNICZNYCH ŚRODKÓW
TRANSPORTU, BRONI I DZIEDZICTWA OTWARTEGO ZA GRANICĄ**

Artykuł analizuje problemy dziedziczenia takich przedmiotów, jak przedsiębiorstwa; złożone techniczne środki transportu: samochodów,

jacht, samolotów, helikopterów, używanych przez spadkodawców na podstawie prawnej; broni, która znajduje się w obrocie cywilnym, oraz innych przedmiotów, które mają pewną specyfikę, podlegają odrębnej regulacji prawnej w zakresie ich nabywania, przechowywania, użytkowania, w szczególności w procesie obrotu.

Ponadto poddano analizie kwestię dziedziczenia mienia, praw i obowiązków majątkowych znajdujących się w innych państwach, z którymi państwo ukraińskie zawarło umowy dwustronne lub przystąpiło do międzynarodowych aktów prawnych regulujących stosunki spadkowe.

Słowa kluczowe: problemy dziedziczenia przedmiotów podlegających odrębnej regulacji prawnej, dziedziczenie, przedsiębiorstwo, integralny kompleks majątkowy, złożone pojazdy techniczne, cywilna broń palna, broń nagrodowa, spadek otwarty za granicą, europejskie poświadczenie dziedziczenia (zaświadczenie).

ISSUES OF INHERITING FIREARMS OF ENTERPRISES, COMPLEX TECHNICAL VEHICLES, WEAPONS AND HERITAGE OPENED ABROAD

The article considers the issues of inheritance of such special objects as enterprises; complex technical means of transport: car, yacht, airplane, helicopter, which were used by testators on legal grounds; weapons that are in civilian circulation and other objects that have a certain specificity are subject to separate legal regulation regarding their acquisition, storage, use, in particular, in the process of turnover.

In addition, the issue of inheritance of property, property rights and obligations located in other states and with which the state of Ukraine has concluded bilateral agreements or joined international normative acts regulating inheritance relations is studied.

The current Civil Code has not only expanded, but also improved the institutions of inheritance law, which allows to bring it in line with world standards. Thus, the conceptual apparatus has been specified, new terminological constructions have been introduced, the types of wills and testamentary orders of the testator have been diversified, the range of heirs has been expanded up to the sixth degree of kinship, the legally regulated methods of accepting inheritance, the peculiarities of inheritance of certain types of property, but the legislator has overlooked the inheritance of specific property limited in civil circulation and property for which separate legal regulation or ambiguity of legal status is provided.

In our study, attention is drawn to the order of inheritance of technically complex vehicles, which, after real estate, take a special place in the inheritance array, enterprises that ensure both employment and wealth of heirs, and weapons as a means of protecting oneself, the family and the country in conditions of martial law and aggression of the Russian Federation.

Keywords: issues of inheritance of objects subject to separate legal regulation, inheritance, enterprise, integral property complex, complex technical vehicles, civilian firearms, prize weapons, inheritance opened abroad, European Certificate of Inheritance (certificate).

Horot Alla

*kandydat nauk prawnych, docent,
docent Katedry Prawa Konstytucyjnego,
Administracyjnego i Międzynarodowego
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Lesi Ukrainki*

*(Гороть Алла Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного,
адміністративного та міжнародного права
юридичного факультету
Волинського державного університету
імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8482-053X)*

Yatsyshyn Mykhailo

*dr hab. nauk prawnych, prof.,
kierownik Katedry Teorii i Historii Państwa i
Prawa Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Lesi Ukrainki*

*(Яцишин Михайло Михайлович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії
держави і права
Волинського національного університету
імені Лесі Українки)*

**ОСОБЛИВОСТІ СПІВДІННЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА
МІЖНАРОДНОЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ**

В статті розглядаються проблеми співвідношення національних правових систем з міжнародною правовою системою. Дане дослідження зумовлене динамічним розширенням простору взаємодії національних правових систем та міжнародно-правових систем між собою потребують ефективних правових засобів, які враховували би узгоджені способи такої взаємодії, сприяли гармонійному функціонуванню зазначених систем у сучасному правовому просторі. Дослідження цієї проблеми набуває особливої актуальності для правової системи України в умовах інтеграції до Європейських та Євроатлантичних об'єднань, оскільки ефективність її функціонування здебільшого визначається її інтегрованістю у загальносвітові економічні та політичні процеси. В сучасних умовах перед міжнародним правом постає ряд нових завдань, розв'язання яких вимагає застосування нових способів і підходів у взаєминах між

державами і міжнародними організаціями. Вирішення цих завдань вимагає, перш за все, подальшої правової інтеграції в різних сферах суспільного життя, що обумовлює активізацію взаємозв'язку і взаємозалежності правових систем у цілому та правових норм, зокрема. Отже, проблема осмислення специфіки співвідношення норм міжнародного та національного права, їх взаємодія потребують теоретичного забезпечення, розробки відповідних наукових орієнтирів, концепцій, юридичних понять та категорій. На сучасному етапі існування українського суспільства, в період становлення та розвитку правової держави, розвитку глобалізаційних та інтеграційних процесів виявляється необхідність у комплексному науковому дослідженні співвідношення норм міжнародного і національного права.

Ключові слова: глобалізація, євроінтеграція, законодавство, конституції міжнародна правова система, національна правова система, нормотворення.

Постановка наукової проблеми та її значення. В сучасних умовах глобалізації та євроінтеграції питання співвідношення національного та міжнародного права надзвичайно актуальне. Саме тому доцільно на основі аналізу визначити проблеми та особливості співвідношення національної правої системи з міжнародною правовою системою. Оскільки, правові системи держав і міжнародна правова система не існують ізольовано одна від одної, на особливості нормотворчості в міжнародному праві впливають на національні правові системи, які знаходять своє відображення у зовнішній політиці та дипломатії держав, а міжнародне право, в свою чергу, відіграє важливу роль у формуванні національного законодавства.

Аналіз досліджень даної проблеми. Проблеми співвідношення міжнародного та внутрішньодержавного права привертають увагу багатьох дослідників, дана проблема продовжує бути предметом дослідження вітчизняних науковців, зокрема таких, як І. Бліщенко, В. Буткевич, М. Буроменський, А. Вишенський, В. Денисов, Д. Левін, О. Мережко, Р. Мюллерсон, Г. Тункін, Є. Усенко та ін.

Мета та завдання. На основі комплексного і системного аналізу на загальнотеоретичному рівні визначити сутність та характерні риси та проблеми співвідношення норм міжнародного права та норм національного права на сучасному етапі їхнього розвитку.

Виклад основного матеріалу та обґрунтованість отриманих результатів дослідження. В сучасних умовах глобалізації цих процесів, світовий правопорядок потребує наближення національних правових рішень з однакових питань; формування механізмів відпрацювання узгоджених і загальних рішень. Найважливішою проблемою є узгодження суверенних прав держав і прав міжнародних організацій. Це дві самостійні правові системи які не існують ізольовано одна від одної. Оскільки на особливості нормотворчості в міжнародному праві впливають національні правові системи, які знаходять своє відображення у зовнішній політиці та дипломатії держав. Міжнародне право, в свою чергу, відіграє важливу роль у формуванні національного законодавства.

Тому доцільно зрозуміти схожість і відмінність цих двох правових систем, оскільки порівняння міжнародного права і національного права, процес узгодження міжнародного права і національних правових систем здійснюється у формах узгодження і перетворення їх норм; взаємовпливу; подолання колізій.

На протязі певного історичного періоду в юридичній науці існують різні підходи до вирішення проблеми співвідношення національного та міжнародного права, які традиційно сформувалися у вигляді двох головних теорій: дуалізм і монізм .

Представники першої Перша група вчених розвивала твердження, що національне та міжнародне право — це дві самостійні правові системи, два різні правопорядки.

Погляди і вчення цієї теорії науково сформував відомий німецький юрист Г. Тріпель одним із перших наприкінці XIX століття. Теорії дуалізму були присвячені праці Д. Фіцмориса, К. Струппа, Х. Штребеля, Д. Анцилотті, П. Опенгейма, Р. Кавальєрі, Р. Куадрі, Б. Росса, П. Дроста та інших. Так, Д. Анцилотті у праці «Курс міжнародного права» доводив відмінність і незалежність двох систем права, між якими існує взаємозв'язок, але які не є взаємно підпорядкованими. Примат (перевагу або верховенство) однієї з правових систем над іншою аперечували також Дж. Старк, Я. Броунлі, В. Фрідман, К. Райт, які дотримувалися дуалістичного погляду.

У своїх працях Г. Тріпель сформулював три головні критерії, що дають змогу розмежувати національне та міжнародне право. На його думку, ці системи права мають різні: джерела; суб'єкти; предмети регулювання [6].

В науці національне право (національна правова система) розглядається як конкретно-історична сукупність права (законодавства), юридичної практики та пануючої правової ідеології конкретної держави.

Також, в науці залишається проблема пошуку адекватного визначення міжнародного права, яке охоплювало б його основні риси і чітко виражало його сутність.

Міжнародне право (міжнародна правова система) – це правова система, що складається з принципів і норм, якими регулюються відносини між її суб'єктами – державами, міжнародними організаціями тощо. Також, особливостями системи міжнародного права є те, що вона не входить до будь-якої національної системи права і не включає норм національного права.

Відмінність цих двох правових систем прослідковується і у принципах права їх тлумаченні та застосуванні. У національному праві принципи права - це закріплені у праві вихідні нормативно-керівні положення, що сьогодні є дискусійним поняттям у вітчизняній науці [2;1].

Слід відмітити, що принципи національного права також становлять систему: принципи правосвідомості; принципи правоутворення; принципи правотворчості, а серед них - принципи законотворчості і нормотворчості; принципи системи права: загальноправові (основні); міжгалузеві; галузеві; принципи інститутів права; принципи структури права: загальносоціальні і юридичні;

публічні і приватні; регулятивні й охоронні; матеріальні й процесуальні; об'єктивні і суб'єктивні; принципи правореалізації, а серед них принципи правозастосування; принципи правоохоронні, а серед них, особливо, принципи правосуддя і юридичної відповідальності.

На відміну від національних, принцип міжнародного права це юридично узагальнене правило поведінки суб'єктів міжнародного права у конкретній сфері правовідносин, які мають імперативний характер. Принципи міжнародного права становлять ієрархічну систему, яку очолюють норми *jus cogens*, до яких більшість фахівців міжнародного права відносять: повагу територіальної цілісності, непорушність суверенітету, неприпустимість рабства, катувань та геноциду. У свою чергу, ці принципи входять до більш широкої категорії загальноновизнаних норм та принципів міжнародного права. Крім того, є галузеві принципи міжнародного права.[1]

Щодо схожості і відмінності поняття і застосування норм цих обох правових систем, то норма національного права - це правило поведінки загального характеру, встановлене або санкціоноване компетентним органом держави, що має загальнообов'язкову силу, регулює суспільні відносини в інтересах громадян та суспільства, передбачає відповідальність перед державою у разі порушення цієї норми. Норма міжнародного права - це створене узгодженням суб'єктів формально визначене правило, яке встановлює для них права та обов'язки, існування яких забезпечується юридичним механізмом. Відмінність полягає і в тому, що в національному праві норми творять спеціальні органи держави, а у міжнародному самі суб'єкти вступаючи у міжнародні відносини.

Більшість національно-правових норм складається із трьох частин: гіпотези - умови, за якої застосовується правило поведінки; диспозиції - самого правила поведінки; санкцій - заходів державного примусу, що застосовуються у разі порушення правила поведінки.

Щодо міжнародно-правової норми, то зазвичай, вона містять тільки диспозицію, дуже рідко - гіпотезу і диспозицію, а санкції як структурний елемент взагалі відсутніми. Інколи гіпотези і диспозиції міжнародно-правових норм містяться в різних статтях міжнародного акта, а іноді і в різних актах, які пов'язані між собою. Санкції, як правило, визначаються в окремих міжнародних договорах і звичаях і не завжди мають визначений характер. Зазначено, що приписи, які містяться у галузях міжнародного і національного права, можуть бути поділені по різних підставах.

Спільне і відмінне норм двох систем проявляється в тому, що за юридичною природою і ступенем обов'язковості приписів норми обох галузей права можуть бути імперативними, коли правила поведінки в них є владними, і диспозитивними, коли правило формулюється так, що надається можливість вибору того чи іншого поведіння. До імперативних норм міжнародного права відносять основні або загальноновизнані принципи і норми міжнародного права, спеціальні (галузеві) принципи і норми (наприклад, принцип свободи відкритого моря, принцип невід'ємного суверенітету держав над своїми природними багатствами і ресурсами тощо) і деякі інші норми (наприклад, норми про дипломатичні привілеї та імунітети).

Щодо норм національного права то на відмінну від норм міжнародного права, національні норми істотно розрізняються між собою за юридичною силою. Вони шикуються в ієрархію у тій же послідовності, що і нормативні правові акти, в яких вони містяться. Із цієї точки зору національні норми диференціюються у вигляді норм, які мають вищу юридичну силу, містяться у конституції, у національному законі, акті глави держави, подзаконному акті, рішенні суду тощо. Також, основними джерелами національного права є закони та підзаконні акти, а міжнародного права – насамперед та міжнародні договори.

Прихильники дуалізму вважають, що норми міжнародного права не можуть діяти у внутрішньодержавному правопорядку, і навпаки, норми внутрішнього права не діють у міжнародно-правових саме в таких поглядах прослідковується заперечення можливості взаємодії цих правових систем, п [2, с. 36].

Водночас, низка держав дотримується принципу «міжнародне право – частина національної системи права», що знаходить віддзеркалення в їхніх конституціях. Інколи міжнародні договори навіть включають до переліку джерел внутрішнього права. Так, стаття 87 Конституції Польщі 1997 року (Розділ II. Джерела права) передбачає, що ратифіковані міжнародні договори є одним із джерел загально обов'язкового права Польщі [3]. Також ст. 9 Конституції України передбачає, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [4].

Щодо поглядів на перевагу однієї із систем права, то вона представлена представниками течії, теорії монізму, які обґрунтовували концепцію визнання міжнародного та внутрішнього права єдиною системою права (моністична теорія). При цьому, одні прихильники монізму виходять із верховенства внутрішнього права, а інші – з верховенства міжнародного права [8, с. 23-24].

Моністична теорія, основоположниками якої є німецькі послідовники Г. Гегеля (А. Цорн, А. Лассон, В. Кауфман), ґрунтується на визнанні міжнародного та внутрішнього права єдиною правовою системою. Ця концепція з'явилася на початку XIX століття й була розвинута у другій половині XIX – на початку XX століття.

Деякі прихильники монізму стверджують верховенство міжнародного права, інші – внутрішньодержавного. Концепція примату національного права ґрунтується на поглядах Г. Гегеля, який убачав у державі «абсолютну владу», а міжнародне право вважав таким, що створене державами, тому в ньому домінують ідеї національного права.

В сучасних міжнародних відносинах із посиленням ролі міжнародного співробітництва які ускладненні інтеграційними процесами, формуються нові підходи до проблеми співвідношення національного і міжнародного права. Досить часто, поряд із фактичним визнанням дуалізму в Основних законах держав нерідко визначається або констатується примат міжнародного права щодо права національного це найбільш притаманне країнам-членам Європейського Союзу. Іноді конституції держав містять положення, що

виглядають як визнання монізму, хоча вони реально співіснують з практикою трансформації норм міжнародного права, що об'єктивно засвідчує дуалізм. Поява нових, підходів до питання співвідношення національного і міжнародного права відображає поглиблення взаємодії цих двох систем [9, с. 89].

Концепція примату міжнародного права набула розвитку після Першої світової війни, одним із основоположників якої був Г. Кельзен. Згодом його погляди знайшли чимало прихильників, серед яких Д. Ссель, Ш. Руссо, Я. Броунлі та інші. На їхню думку, у світі існує єдиний правопорядок у рамках єдиної системи права. Він охоплює і міжнародне, і національне право, однак домінуючим є правопорядок, що ґрунтується на міжнародному публічному праві. На думку авторів монізму за наявності прогалин чи колізій у внутрішньому праві повинні діяти норми міжнародного права. Кожна держава може самостійно визначати особливості дії норм міжнародного права у внутрішньому правопорядку.

Нині під концепцією монізму часто розуміють теорію верховенства міжнародного права стосовно національного. Такої версії дотримуються не лише прихильники школи природного права та одного з її напрямів – нормативізму, а й соціологічної та психологічної шкіл.

Один із найвідоміших представників вшколи природного права Г. Лаутерпахт, наголошував на великому значенні моральних цінностей і необхідності поваги до прав людини. Він розумів міжнародне і національне право як єдину нормативну систему, головною функцією й метою якої є забезпечення добробуту особистості. Й, виходячи з цього, вважав, що найкращим засобом досягнення цієї мети є саме примат міжнародного права над правом національним, бо воно втілює в собі моральні цінності та ідеал справедливості, що ґрунтується на повазі до прав і свобод людини [1].

На думку Г. Кельзена, міжнародне право – це право вищого порядку, норми якого мають вищу силу стосовно норм права національного, що й визначає чинність останнього.

Необхідно зазначити, що в сучасних умовах визнання примату норм міжнародного права набуває особливого значення, адже право відіграє все більшу роль та набуває нових ознак глобальності. Разом із тим, пріоритет міжнародного права над національним прийнято розглядати як одну з особливостей впливу глобалізації на національне право [2, с. 37].

Також, сучасний рівень правосвідомості дає змогу говорити про первинність міжнародного права серед інших чинників, що впливають на міжнародні відносини. Більшість сучасних теорій співвідношення міжнародного та національного права допускають їхню одночасну дію стосовно того ж предмета в межах певної сфери. Колізії виникають щодо верховенства одного з них і як це впливає на процеси застосування. Фактично міжнародне та національне право не вступають у конфлікт як системи, бо оперують у різних сферах і кожне домінує у своїй власній.

Досить часто, положення конституційного права різних держав щодо взаємодії національного та міжнародного права часто є доволі

абстрактними й формулюють, як правило, лише головну засаду такої взаємодії, залишаючи при цьому її конкретизацію практики правозастосування[5].

Слід відмітити, що в Конституції України ст. 9 йдеться також, не про міжнародне право в цілому, а лише про таке його джерело, як міжнародний договір. До того ж не про всі види міжнародного договору, а лише про такі договори, які потребують згоди на обов'язковість із боку Верховної Ради України [4].

В питаннях співвідношення міжнародного і національного права держави досить часто в тяжіють до дуалістичної концепції, яка вимагає включення приписів міжнародного права в національне за допомогою відповідних механізмів. При цьому ефективність міжнародного права залежить від критеріїв, прийнятих у національних системах права, а саме якою теорією співвідношення керується держав.

Сьогодні, особливістю багатьох новітніх конституцій сучасних держав є те, що в них визначене співвідношення за змістом і формою національного права з міжнародним правом. Завдяки цьому пріоритет міжнародного права для національного права супроводжується відпрацюванням механізмів участі держав у розробці і прийнятті міжнародно-правових норм і рішень, відповідальності держав за їх виконання і забезпечення при цьому їх суверенітету.

Висновки. Поняття співвідношення міжнародно-правових норм і норм національного права визначається як сформована в історії складна система, відносно стійка в умовах взаємодії, впливу і залежності, взаємообумовленості багатьох соціально значущих правил поведінки суб'єктів права.

Джерела та література:

1. Буроменський М. В. Міжнародне право. Навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2005. 336 с.
2. Васечко Л. О. Взаємозв'язок національного і міжнародного права: сучасний погляд. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* 2010. № 1. С. 35-41.
3. P. Winczorek, Komentarz do Konstytucji Rzeczpospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Warszawa 2008. 463 s.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Конституції зарубіжних країн: Навчальний посібник. Авт. упоряд.: В. О. Серьогін та ін. За заг. ред. к.ю.н., доц. В. О. Серьогіна. Харків: Видавництво «ФІНН», 2009. 664 с.
6. Мережко О. О. Співвідношення міжнародного і національного права. *Юридичний журнал.* 2009. № 2. URL: www.justinian.com.ua
7. Міжнародне право: навч. посіб. За ред. М.В.Буроменського. К.: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

8. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. За заг. ред. В. Е. Теліпко. К.: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

9. Шаповал В. Конституція і міжнародне право: до питання про взаємозв'язок і взаємовплив. *Право України*. 2009. № 7. С. 88-94.

SPECYFIKA KORELACJI KRAJOWEGO I MIĘDZYNARODOWEGO SYSTEMÓW PRAWNYCH WE WSPÓŁCZESNYCH WARUNKACH

Artykuł dotyczy problemów korelacji między krajowymi systemami prawnymi a międzynarodowym systemem prawnym. Badanie to wynika z dynamicznego rozszerzania się przestrzeni współdziałania między krajowymi a międzynarodowymi systemami prawnymi i wymaga skutecznych środków prawnych, które uwzględniłyby uzgodnione sposoby takiego współdziałania i umożliwiły harmonijne funkcjonowanie tych systemów we współczesnym środowisku prawnym. Badanie tego problemu ma szczególne znaczenie dla systemu prawnego Ukrainy w kontekście integracji ze stowarzyszeniami europejskimi i euroatlantyckimi, ponieważ skuteczność jego funkcjonowania jest w dużej mierze zdeterminowana przez jego integrację z globalnymi procesami gospodarczymi i politycznymi. W dzisiejszym środowisku prawo międzynarodowe stoi przed szeregiem nowych wyzwań, których rozwiązanie wymaga zastosowania nowych metod i podejść w stosunkach między państwami i organizacjami międzynarodowymi. Rozwiązanie tych zadań wymaga przede wszystkim dalszej integracji prawnej w różnych sferach życia publicznego, co prowadzi do intensyfikacji wzajemnych powiązań i współzależności systemów prawnych w ogóle, a norm prawnych w szczególności. W związku z tym problem zrozumienia specyfiki relacji między prawem międzynarodowym i krajowym oraz ich współdziałanie wymaga wsparcia teoretycznego i opracowania odpowiednich wytycznych naukowych, koncepcji, pojęć i kategorii prawnych. Na obecnym etapie istnienia społeczeństwa ukraińskiego, w okresie kształtowania się i rozwoju państwa prawa oraz rozwoju procesów globalizacji i integracji, istnieje potrzeba kompleksowego naukowego badania korelacji między zasadami prawa międzynarodowego i krajowego.

Słowa kluczowe: globalizacja, integracja europejska, ustawodawstwo, konstytucje, międzynarodowy system prawny, krajowy system prawny, stanowienie prawa.

PECULIAR RELATION BETWEEN NATIONAL AND INTERNATIONAL LEGAL SYSTEMS TODAY

The article examines the issues of the relation of national legal systems with the international one. This study is due to the dynamic expanded space of interaction between national legal systems and international legal systems, which require effective legal means that would take into account the agreed methods of such interaction and contribute to the harmonious functioning of these systems in the modern legal space. The study of this issue becomes especially relevant for the legal system of Ukraine in the conditions of integration into the European and Euro-

Atlantic associations, since the effectiveness of its functioning is mostly determined by its integration into the global economic and political processes. In modern conditions, international law faces a number of new tasks, the solution of which requires the use of new methods and approaches in relations between states and international organizations. Solving these tasks requires, first of all, further legal integration in various spheres of social life, which conditions the activation of interconnection and interdependence of legal systems in general and legal norms, in particular.

Therefore, the issue of understanding the specific relation between the norms of international and national law, their interaction, requires theoretical support, development of relevant scientific guidelines, concepts, legal concepts and categories. At the current stage of Ukrainian society, during the formation and development of the legal state, developing globalization and integration processes, there is a need for a comprehensive scientific study of the relation between the norms of international and national law.

Today, a feature of many of the latest constitutions of modern states is that they define the relation between the content and form of national law and international law. Thanks to this, the priority of international law over national law is accompanied by the mechanisms for the states' participation in the development and adoption of international legal norms and decisions, liability of states for their implementation and at the same time ensuring their sovereignty.

The concept of the relation between the norms of international and national law is defined as a complex historically formed, relatively stable system of interaction, mutual influence and interdependence of various rules for socially significant behavior of legal subjects.

Keywords: globalization, European integration, legislation, constitutions, international legal system, national legal system, rulemaking.

Karpinska Nataliia

*dr hab. nauk prawnych,
profesor Katedry Prawa i Postępowania
Karnego Wołyńskiego Narodowego
Uniwersytetu im. Lesi Ukrainki
(Карпінська Наталія Володимирівна
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і
процесу юридичного факультету
Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-9658-3623)*

Dukhnevych Andrii

*dr hab. nauk prawnych, prof.,
kierownik Katedry Dyscyplin
Cywilnoprawnych Wołyńskiego Narodowego
Uniwersytetu im. Lesi Ukrainki
(Духневич Андрій Вікторович
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін юридичного факультету
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8293-7646)*

Hraczuk Vadym

*Doktorant Katedry Prawa i Postępowania
Karnego Wołyńskiego Narodowego
Uniwersytetu im. Lesi Ukrainki
(Гречук Вадим Сергійович
аспірант кафедри кримінального права і
процесу юридичного факультету
Волинського національного
університету імені Лесі Українки)*

**ПСИХОЛОГІЧНЕ НАСИЛЬСТВО ЩОДО ДИТИНИ, ЯКА
ПОСТРАЖДАЛА ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ
КОНФЛІКТІВ: ПСИХОЛОГО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

Стаття присвячена висвітленню правового регулювання та особливостей психологічної допомоги щодо дітей які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів і зазнали психологічного насильства. Проаналізовано національне законодавство та розкрито зміст понять “дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій і

збройних конфліктів”, психологічне насильство. Встановлено, що однією із підстав отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів є психологічне насильство.

Акцентовано увагу на основних проблемах психологічного характеру з якими зіткнулися психологи під час роботи з дітьми з середовища вимушено переміщених осіб. Охарактеризовано поведінкові особливості дітей вимушених переселенців відповідно до вікових періодів.

Обґрунтовано ідею про те, що серед основних способів виявлення психологічного насильства, таких як аналіз поведінки, спілкування, опитування батьків, піклувальників, вихователів, сусідів та близьких, вивчення історії життя, документації, інших джерел інформації, велика роль належить саме спілкуванню психолога із дитиною. Розкрито зміст ефективної комунікації психолога з дитиною за алгоритмом: “Безпечне місце” – “Безпечний дорослий” – “Дитина у безпеці”.

Зроблено висновок про необхідність запровадження відповідного Реєстру психологів навчених працювати з дітьми, які постраждали від насильства, до якого мають ввійти фахівці з галузі дитячої психології з наявним практичним досвідом, що сприятиме попередженню травмування дитини та забезпечуватиме найкращі інтереси дитини.

Ключові слова: насильство, психологічне насильство, дитина, воєнні дії, збройний конфлікт, психолог-експерт.

Статтею 38 Конвенції про права дитини, передбачено, що Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними. Однак, воєнні дії російської федерації призводять до систематичного порушення прав дітей.

Згідно з даними Офісу Генерального прокурора, станом на 24 січня 2023 року в Україні від збройної агресії росії постраждали 1373 дитини, це ті діти, які загинули або отримали поранення. Ще 14 578 дітей депортовані, а 343 вважаються зниклими безвісти. Водночас, встановити реальну кількість постраждалих дітей у зонах активних воєнних дій та на окупованих територіях поки що неможливо [1].

Оскільки діти – особливо уразлива категорія населення, дотримання їхніх прав та законних інтересів залишається одним із пріоритетів держави. Відповідно до міжнародних стандартів, у всіх діях стосовно дітей першочергова увага має приділятися найкращому забезпеченню інтересів дитини, а в умовах збройного конфлікту, війни – мінімізації їх негативних наслідків. Усі міжнародні документи стверджують, що дитина, котра перебуває в зоні збройного конфлікту, однозначно травмується психологічно, а отже її можна віднести до категорії дітей, що постраждали від психологічного насильства.

Однак вагомий внесок у розроблення названих питань, зроблений науковцями, не зменшує актуальності й потреби в подальшому дослідженні питання як законодавчого врегулювання статусу дитини яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних

конфліктів, так і особливостей психологічної допомоги дітям, які зазнали психологічного насильства.

Метою та завданнями статті є проведення комплексного аналізу особливостей правового регулювання та психологічної допомоги щодо дітей які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів і зазнали психологічного насильства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Насамперед, необхідно звернутися до дефініції “дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій і збройних конфліктів”. До початку повномасштабного збройного вторгнення 24 лютого 2022 року, законодавство України вже містило норми щодо поняття “дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів”. Відповідно до Закону України “Про охорону дитинства” дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів – це дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні [2].

Згідно Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268 із змінами від 01.06. 2023[3], які були внесені у зв’язку із збройною агресією російської федерації що призвела до тимчасової окупації частини території України, а також до того, що на сході України гинуть, отримують поранення та зазнають різних видів насильства діти, та відповідно до частини шостої статті 30-1 Закону України “Про охорону дитинства”[2] законодавцем реґаментовано виключні підстави для отримання вище зазначеного статусу. Відтак, право на отримання статусу має дитина, а також особа, яка на час воєнних дій, збройних конфліктів, збройної агресії російської федерації не досягла 18 років (повноліття), і в результаті: 1) отримали поранення, контузію, каліцтво; 2) зазнали фізичного, сексуального насильства; 3) були викрадені або незаконно вивезені за межі України; 4) залучалися до участі у діях воєнізованих чи збройних формувань; 5) незаконно утримувалися, у тому числі в полоні; 6) зазнали психологічного насильства [2].

Відповідно до “Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів під психологічним насильством, якого зазнала дитина внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів розуміються моральні та психологічні страждання (травми) дитини, що не потребують доведення, і які вона перенесла внаслідок її проживання/перебування в умовах воєнних дій, збройних конфліктів, тимчасової окупації, її внутрішнього переміщення або переміщення за кордон, як наслідок залишення свого місця проживання/перебування у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, а також загибелі (зникнення безвісти), потрапляння у полон, смерті внаслідок отриманих у результаті збройного конфлікту поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном її батьків або одного з них – із числа цивільних осіб, а також її батьків або одного з них – з

числа осіб, визначених пунктом 2 Порядку надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 740 [4].

За результатами діяльності в рамках реалізації проекту МБФ “Українська фундація громадського здоров'я” за підтримки UNICEF щодо надання психологічної, юридичної, медичної та соціальної допомоги мобільними мультидисциплінарними командами для ВПО та для дітей з сімей військовослужбовців, учасниками якого є автори цього дослідження, було виокремлено основні проблеми психологічного характеру з якими зіткнулися психологи та які потребували професійного втручання і допомоги:

- тривожність. Усі діти, навіть ті, які не зазнали безпосередньо травми, характеризуються підвищеним рівнем тривожності, страхом смерті, страхом за життя батьків (особливо, коли один із батьків мобілізований до лав ЗСУ). Такі ознаки тривожних станів як страх перед майбутнім, проблеми зі сном, кошмари, проблеми з пам'яттю та концентрацією частіше фіксувалися у дітей старшого шкільного віку, а відображення травмуючих подій в іграх та творчості спостерігалось серед дітей у віці – 5-10 років;

- фаталізм. Великій кількості дітей характерне застрягання у травмі сьогодення (відсутнє уявлення про життя як цілісність, відсутність планів на майбутнє, не мають чіткої відповіді на запитання “навіщо вчитися”, “що планую в майбутньому” і т.д.);

- проблеми із соціалізацією. Більшість дітей ВПО не відвідують очно школу, навчання відбувається online. Проблеми соціалізації дітей ВПО, особливо при переміщенні у західні регіони пов'язані із незнанням української мови (діти скаржились на акти агресії по відношенню до них простих перехожих (в парку, на вулиці, на дитячому майданчику), коли чули російську мову). У зв'язку з тим, діти втрачають соціальні навички, замикаються, відчувають самотність;

- віртуалізація життя. Вище зазначені проблеми із соціалізацією, відчуття порожнечі сприяють збільшенню часу проведеного за гаджетами, в соціальних мережах, інтернеті загалом, і як наслідок проживання уявного життя та проблеми із соціалізацією;

- відчуття ірраціональної провини. У дітей ВПО та дітей з сімей військовослужбовців часто спостерігаються депресивні стани, суїцидальні настрої, акти самоагресії, булемії, енурези, втрата мови, розлади сну, панічні атаки, obsesивно-компульсивні розлади, причиною яких є відчуття провини за війну, за втрату когось із близьких, втрату дому, розлучення батьків у результаті вимушеного переїзду, тощо;

- злість, агресія. За даними соціологічного опитування проведеного Соціологічною групою "Рейтинг" серед матерів українських дітей віком від 3 до 17 років – у 41 % дітей зростає драгівливість. А спалахи гніву та агресії є відносно поширеною проблемою серед 38 % дітей [5]. 60% дітей були свідками або учасниками різноманітних подій, пов'язаних з війною, а отже зазнали психологічного насильства.

У результаті надання психологічної допомоги ВПО та дітям з сімей військовослужбовців на теренах Волинської області в рамках проекту МБФ “Українська фундація громадського здоров’я” за підтримки UNICEF щодо надання психологічної, юридичної, медичної та соціальної допомоги мобільними мультидисциплінарними командами можна виокремити такі основні індикатори психологічного насильства як: уникання контактів з однолітками; демонстрація страху при появі незнайомих людей, людей у військовій формі, чоловіків, тощо; вживання алкоголю та наркотиків; насильство щодо домашніх тварин; неохайний вигляд (брудне волосся, шкіра, поганий запах та ін.); неадекватна поведінка (надмірна агресія, зухвалість, висока тривожність, істеричний сміх т.ін.); психофізіологічні порушення (розлади сну, мовлення, енурез, аутоагресія (наявність порізів на тілі), анорексія, панічні атаки, тремор, фобії, тощо).

Поведінкові особливості дітей ВПО варто охарактеризувати відповідно до вікових періодів (таб. 1).

Таб. 1

Поведінкові особливості дітей вимушених переселенців від 0 до 3 років	Поведінкові особливості дітей вимушених переселенців від 4 до 6 років
<p>плач, дратівливість; вередування; психосоматичні прояви; зростання опору та вимогливості в поведінці; прояви самостійності; програвання ситуації; зменшення або відсутність інтересу до ігор; скорочення тривалості ігрової діяльності або повторення однієї гри; потреба в тілесному контакті; розлади сну, апетиту; надмірне чіпляння до батьків; поведінка, характерна для більш раннього віку; страх до того, що раніше не лякало; брак концентрації уваги; висока чутливість та емоційність щодо реакцій інших людей</p> <p><i>Психологи визначають цей період найадаптивнішим. Головне для дитини – щоб поруч був дорослий, який забезпечить реалізацію первинних її потреб.</i></p>	<p>емоційні сплески; дратівливість; замкнутість; агресивність; порушення взаємозв'язку із соціумом (сім'я, дитячий садок, вихователь, діти); підвищене почуття страху; програвання ситуації; прояви жорстокості в грі; перестає розмовляти; пошук безпечного простору (залазить під ковдру, ховається у шафі, під столом тощо); не можна «відірвати» від матері/батька; прояви поведінки дітей меншого віку (смоктання пальця); мовчанка; відсутність активності чи гіперактивності; відмова від ігор або повернення лише однієї гри; страх і переживання, що щось погане трапиться знову; порушення сну, зокрема часті кошмари; брак концентрації уваги.</p>

Поведінкові особливості дітей вимушених переселенців від 7 до 12 років	Поведінкові особливості дітей вимушених переселенців підліткового віку від 13 до 17 років
<p>Пошук у батьків відповідей на запитання: “Мамо, все буде добре?”, “Коли це все закінчиться?”, “А війни в нас не буде?”; потреба в захисті; різка зміна поведінки; очікування підтримки в дорослого; програвання ситуації; замкненість; усамітнення; підвищена тривожність, плаксивість, роздратованість; розлади сну, апетиту; підвищена агресивність (на людей, предмети); зануреність у свій світ; комп'ютерна залежність (агресивні ігри); копіювання поведінки дорослих, манери спілкування; загальмованість; поява комплексу “Я – поганий” і це я заслужив; загальмованість у пізнавальній сфері; дитина ставить батькам значну кількість запитань; відстороненість, уникання соціальних контактів; постійне повторення розмов про подію; неготовність чи небажання відвідувати школу; відчуття та демонстрація страху; проблеми з пам'яттю та концентрацією уваги; проблеми соматичного характеру (фізичні симптоми, пов'язані з емоційним стресом); занепокоєння долею інших постраждалих; самозвинувачення та відчуття провини [6].</p>	<p>Бурхливі реакції; завмирання; замикання в собі чи жалість до себе; уникнення контактів, агресія; групування із ровесниками, щоб не бути на самоті; страх залишатися самому; ошук винного (батьків – як ви це допустили?); глибоке відчуття горя; відчуття сорому чи провини за те, що не вдалося чи не було можливості допомогти постраждалим; реакція заперечення; агресивність; відхід у деструктивну поведінку (уживання алкоголю, тютюну, наркотичних речовин); бажання виділитися; бажання бути героєм (тягнуться в місця небезпеки, щоб реалізувати себе) провокуюча поведінка (тролінг); зростання проявів ризикованої чи самодеструктивної поведінки; відчуття безпорадності та безнадії щодо сьогодення та майбутнього [6].</p>

В таблиці використані дані з “Матеріалів для використання в роботі під час воєнних дій” розміщених на платформі Інституту модернізації змісту освіти.

Вбачається, що серед основних способів виявлення психологічного насильства [7], таких як аналіз поведінки, спілкування, опитування батьків, піклувальників, вихователів, сусідів та близьких, вивчення історії життя, документації, інших джерел інформації, велика роль належить саме спілкуванню психолога із дитиною.

Для ефективної комунікації з дитиною спеціалістом має бути дотримана формула ефективної взаємодії з дитиною: “Безпечне місце” – “Безпечний дорослий” – “Дитина у безпеці”.

“Безпечне місце” є прогнозоване для дитини: дитина отримала повну інформацію, що з нею буде відбуватись, хто буде присутній та яка роль присутніх осіб, так само дитина розуміє, що від неї очікується, це місце, де не відбувається жодного насильства над дитиною; місце є безпечне для дитини [фізично]; місце максимально підготовлене для взаємодії: наявні меблі відповідно до віку дитини, олівці, папір, іграшки тощо.

“Безпечний дорослий” це дорослий, який знає та враховує вікові та індивідуальні особливості дитини, а так само її психологічний стан; дорослий, який взаємодіє з дитиною “на рівні”; дорослий, який уміє розпізнавати потреби дитини та забезпечує захист прав та інтересів дитини; дорослий, який ставиться доброзичливо до дитини та проявляє емпатію. У свою чергу, емпатія розуміння того, що відчуває дитина під час розповіді про насильство; відчуття вібрації емоції, з якою дитина розповідає; розуміння потреб дитини. Емпатія полягає в допомозі дитині впоратися зі страхом, пов’язаним із раніше пережитим негативним досвідом та з самою ситуацією розповіді про насильство.

“Дитина у безпеці” – дитина, яка відчуває себе захищеною та перебуває у стані спокою; дитина має контроль над власним життям: розуміє, що відбуватиметься, до кого може звернутися по допомогу, може управляти власними емоціями та відтворювати події, що відбувалися з нею раніше; поруч дитина має уважного та турботливого дорослого; відсутність об’єктивних та суб’єктивних загроз [8 с. 19-22].

Бажаними у поведінці психолога при комунікації із дитиною яка пережила психологічне насильство є дотримання наступних правил: звертання спокійним тоном, часте звертання по імені, повільна мова, на початку задавання простих та відкритих запитань, які мають бути короткими, постійне спостереження за реакцією та розумінням дитини, використання слів та фраз із словникового запасу яким оперує дитина, тощо. Водночас, необхідно уникати стрімких переходів з теми на тему, задавання одночасно складних запитань, задавання двох і більше запитань підряд, інтенсивної жестикуляції та міміки, абстрактних термінів, виразів, які змінюють своє значення залежно від місця й часу (“тут”, “там”, “раніше”, “пізніше”); термінів, які описують співвідношення (“більше”, “менше”, “швидше”), особливо коли працюєте з дітьми дошкільного віку та молодшого шкільного віку [9, с. 22-33].

Враховуючи реалії воєнного стану в Україні, дуже важливо мати підготовлених професіоналів як частину загальної системи юстиції, які знають, як правильно розмовляти з дітьми і як отримати необхідну для встановлення істини інформацію з урахуванням найкращих інтересів дитин. У більшості країн, де існує правосуддя, дружнє до дитини, використовується експертиза психологів, що критично важливо й на часі для України, особливо зараз.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Резюмуючи викладене, з упевненістю можна стверджувати, що комунікація психологів із дітьми постраждалими від будь якого виду насильства має відбуватися відповідно до уніфікованих вимог, та після опанування спеціальної навчальної програми.

Разом з тим, в сучасних умовах дуже гостро відчувається потреба в застосуванні у роботі слідчих ефективних механізмів

якнайкращого забезпечення прав дитини. Хоча залучення психологів до участі у кримінальному провадженні не є новелою, проте, робота із психологами, які пройшли спеціальне навчання, матиме для слідчих ряд суттєвих переваг щодо встановлення ефективної комунікації з дитиною та організації ефективного досудового розслідування з огляду на особливості дитини та того, що з нею сталося. Також, одним із найважливіших аспектів є те, що психологами мають бути фахівцями у галузі саме дитячої психології і мати суттєвий досвід роботи у зазначеному напрямі. Залучення до кримінального процесу саме таких психологів дозволило б попередити повторне травмування дитини та сприяло б встановленню істини у справі [10].

З огляду на зростання кількості повідомлень про дітей, які постраждали від військових злочинів та актуалізації потреби у забезпеченні доступу психологів до слідчих дій на території всієї країни, як офлайн, так і онлайн, з метою надання дітям необхідної підтримки та допомоги, мінімізації ризику повторної травми Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх, Офісом Генерального прокурора України, Міністерством внутрішніх справ України, Національною поліцією України, Міністерством юстиції України, Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Координаційним центром із надання безоплатної правової допомоги та ГО «Всеукраїнський громадський центр “Волонтер” було зініційовано створення Реєстру психологів, навчених працювати з дітьми, які постраждали від насильства [10].

Вважаємо, що критеріями включення психолога до Реєстру має бути наявність вищої психологічної освіти, досвід роботи з дітьми, висока готовність та мотивація долучатися до такої діяльності.

Джерела та література:

1. Ірина Виговська. Як війна вплива на дітей і як вони реабілітуються
URL: <https://www.the-village.com.ua/village/children/children-experience/335423-pro-vpliv-viyni-na-ditey>
2. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року із змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
3. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 268 із змінами від 01.06. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>
4. Порядок надання статусу члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2015. № 740. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2015-%D0%BF#Text>
5. Олена Барсукова. Страх звуків, апатія, агресія: які наслідки війни помітні у дітей? Опитування. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/27/253094/>
6. Матеріали для використання в роботі під час воєнних дій. Інститут модернізації змісту освіти. URL: <https://imzo.gov.ua/>

7. Запобігання та протидія домашньому насильству над дітьми та молоддю. Навчально-методичні матеріали розроблені МБФ “Українська фундація громадського здоров’я” в рамках проекту “Комплексний підхід до вирішення проблем гендерно зумовленого насильства щодо дівчат, хлопчиків, жінок і чоловіків у східних регіонах України”, 2023. Київ. МБФ “Українська фундація громадського здоров’я”, Unicef, Usaid. 48 с.

8. Сексуальне насильство щодо дитини, координація дій / Упорядн. Бугаєць Тамара, Ковальова Олена, Пашко Наталія. 2022. ВГЦ “Волонтер”, Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. 35 с.

9. Методичні рекомендації щодо організації роботи з дітьми за методикою “Зелена кімната” для слідчих та ювенальних поліцейських. Київ, 2021. 48 с.

10. Юридична газета. В Україні з’явиться Реєстр психологів, навчених працювати з дітьми, які постраждали від насильства. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/v-ukrayini-zyavitsya-reestr-psihologiv-navchenih-pracyuvati-z-ditmi-yaki-postrazhdali-vid-nasilstva.html>.

PRZEMOC PSYCHICZNA WOBEC DZIECKA URAŻONEGO OPERACJAMI WOJSKOWYMI I KONFLIKTAMI ZBROJNYMI: ASPEKT PSYCHOLOGICZNY I PRAWNY

Artykuł poświęcony jest regulacjom prawnym i specyficie pomocy psychologicznej dzieciom, które ucierpieli w wyniku działań wojennych oraz konfliktów zbrojnych i doświadczyły przemocy psychicznej.

Przeanalizowano ustawodawstwo krajowe, zwrócono uwagę na przejawy przemocy psychicznej u dzieci wewnątrznie przesiedlonych oraz opisano scharakteryzowano specyfikę pracy psychologa z tą kategorią osób.

Słowa kluczowe: przemoc, przemoc psychiczna, dziecko, działania wojskowe, konflikt zbrojny, psycholog-ekspert.

PSYCHOLOGICAL VIOLENCE AGAINST A CHILD WHO SUFFERED AS A RESULT OF HOSTILITIES AND ARMED CONFLICTS: PSYCHOLOGICAL AND LEGAL ASPECT

The article is devoted to the coverage of legal regulation and features of psychological assistance for children who suffered from military actions and armed conflicts and suffered psychological violence. The national legislation has been analyzed and the meaning of the concepts “a child who suffered as a result of hostilities and armed conflicts”, psychological violence has been identified. It has been found that psychological violence is one of the reasons for granting the status of a child who suffered as a result of hostilities and armed conflicts.

Attention is focused on the main psychological issues faced by psychologists when working with children from the environment of forcibly displaced persons. Behavioral features of children of forced displaced persons have been characterized according to age periods.

It has been substantiated the idea that among the main methods of detecting psychological violence, such as behavior analysis, communication, interviewing parents, guardians, educators, neighbors and relatives, studying life history, documentation, and other sources of information, a great role belongs to the psychologist's communication with a child. The content of effective communication between a psychologist and a child according to the algorithm: "Safe place" – "Safe adult" – "The child is safe" has been explained.

It has been concluded that it is required to introduce an appropriate Register of psychologists trained to work with children who have suffered from violence, which shall include specialists in children psychology with available practical experience, which will contribute to the prevention of child trauma and ensure the best interests of the child.

Keywords: violence, psychological violence, a child, hostilities, an armed conflict, an expert psychologist.

Shamrynskyi Dmytro

*doktorant Wydziału Prawa
Wolynskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Lesi Ukrainki
(Шамринський Дмитро Олександрович
аспірант юридичного факультету
Волинського національного університету
імені Лесі Українки)*

**ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ
ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ**

У статті досліджуються проблеми практичного застосування положень діючого законодавства з питань координації діяльності правоохоронних органів у сфері протидії організованій злочинності та його відповідність сучасним політичним, економічним та правоохоронним потребам.

Зважаючи на загострення проблем протидії організованій злочинності та триваючі процеси реформування правоохоронної системи, зроблено висновок щодо доцільності розробки нового Закону про боротьбу з організованою злочинністю». Запропоновано у новому законодавчому акті чітко визначити саме поняття організованої злочинності, організованої злочинної діяльності та організованого злочинного угруповання. Також констатовано потребу в оновленні системи державних органів у сфері протидії організованій злочинності, розмежуванні та конкретизації їх функції щодо боротьби з організованою злочинністю.

Ключові слова: організована злочинна діяльність, протидія організованій злочинності, організоване злочинне угруповання, координаційна діяльність, прокуратура, Державне бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України, Рада національної безпеки і оборони України, Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України.

Організована злочинність є найбільш небезпечною і складною формою злочинності, яка орієнтується на системну, масштабну і багатоаспектну кримінальну діяльність, характеризується високою латентністю, а також транснаціональними зв'язками, зумовленими особливим геополітичним положенням України. Упродовж останніх трьох десятиліть організована злочинність визнається у світі одним із найгостріших викликів сучасності, що спонукало держави та міжнародні інституції на рівні ООН, Ради Європи та Європейського Союзу ухвалити й прийняти низку міжнародно-правових актів, спрямованих на протидію цьому явищу.

У документах відзначається підвищений рівень небезпеки організованої злочинності, яка: 1) становить загрозу внутрішній безпеці

та стабільності суверенних держав, впливає на національну економіку, загальносвітову фінансову систему, правопорядок і основні соціальні цінності [1]; 2) в національних і транснаціональних аспектах дестабілізує міжнародні відносини, включаючи міжрегіональне, регіональне, субрегіональне і двостороннє співробітництво, за допомогою впливу на політику, засоби масової інформації, органи державного управління, судову владу та економіку за рахунок створення структур комерційного і підприємницького характеру [2]; 3) є динамічною та не обмеженою жорсткими рамками, здатною до підприємницької діяльності та бізнесу, гнучкою в реакції на зміни ринкових сил та ситуацій, не обмеженою державними кордонами, встановлює партнерство в межах та за межами Європейського Союзу, долучається як до законного, так і до незаконного ринку, використовуючи не пов'язаних зі злочинністю спеціалістів та структури, переваги, пов'язані з вільним рухом грошей, товарів, персоналу та послуг по території Європейського Союзу [3].

Висока організованість, набуття транснаціональних зв'язків перетворює організовану злочинність на глобальну небезпеку для світової цивілізації і міжнародного правопорядку, створює непереборні перешкоди соціально-економічному прогресу людства. Організована злочинність демонструє велику різноманітність напрямів злочинної діяльності, збільшує свої масштаби і зростає у ступенях складності. Встановлено, що прибутки, отримані деякими успішно діючими організованими злочинними угрупованнями, величезні і конкурують із прибутками мультинаціональних корпорацій. Кількість діючих на міжнародному рівні організованих злочинних угруповань свідчить про значний обсяг і потенційний вплив організованої злочинності на ЄС.

Посилення інтересу до України з боку міжнародної організованої злочинності у сферах незаконної міграції, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, контрабанди зброї, небезпечних матеріалів та наркотичних засобів, відходів біологічних та хімічних речовин, ядерних матеріалів є фактором, який сприяє ймовірності поширення тероризму в Україні, що набуває загрозливого характеру (розділ II Концепції боротьби з тероризмом в Україні) [4].

З огляду на членство в ООН, стратегічний курс на набуття повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору (ст. 85 Конституції України) Україною взято на себе низку міжнародних зобов'язань у сфері протидії організований злочинності, які полягають у:

1) сприянні співробітництву в справі більш ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею (ст. 1 Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності) [5];

2) боротьбі з різними формами транснаціональної організованої злочинності й тероризмом (ст. 3 Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами) [6].

Угодою про асоціацію (ст. 22) визначено пріоритетні напрями співробітництва у боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю: а) незаконне переправлення через

державний кордон нелегальних мігрантів, торгівля людьми і вогнепальною зброєю та незаконний обіг наркотиків; b) контрабанда товарів; c) економічні злочини, зокрема злочини у сфері оподаткування; d) корупція як у приватному, так і в державному секторі; e) підробка документів; f) кіберзлочинність;

3) встановленні відносин співробітництва між Україною та Європолом з метою підтримки України та держав-членів Європейського Союзу в запобіганні і боротьбі з організованою злочинністю, тероризмом та іншими формами міжнародної злочинності (ст. 1 Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво) [7].

Таким чином, протидія організованій злочинності, яка характеризується підвищеним рівнем небезпеки, належить до одного з основних обов'язків України перед світовим співтовариством та одного з пріоритетів діяльності правоохоронних органів держави і стала ключовим напрямом подальшого реформування системи органів правопорядку. Зокрема, Стратегією національної безпеки України [8] серед напрямів та завдань реформування й розвитку сектору безпеки і оборони з метою системного захисту України від загроз національній безпеці визначено забезпечення системності реформування Національної поліції України, посилення кримінальної поліції та органів досудового розслідування, зокрема у сфері боротьби з організованою і транснаціональною злочинністю (п. 63 розділу IV).

Спільними зусиллями органів правопорядку розроблено Стратегію боротьби з організованою злочинністю, яку 16.09.2020 схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України № 1126-р. [9]. Стратегія визначає напрями розвитку системи боротьби з організованою злочинністю та механізми реалізації державної політики у відповідній сфері в сучасних умовах.

З метою забезпечення протидії діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій, що становлять найбільшу суспільну небезпеку, в тому числі тих, які мають розгалужені міжнародні транснаціональні зв'язки, у структурі Національної поліції України у складі Національної поліції постановою Уряду від 09.10.2019 № 867 створено міжрегіональний територіальний Департамент стратегічних розслідувань [10].

У 2016 році (Законом України від 12.11.2015 № 794-VII та Постановою Кабінету Міністрів України від 29.02.2016 № 127) утворено Державне бюро розслідувань, яке з 27.11.2018 почало здійснювати правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції. До повноважень зазначеного органу віднесено здійснення інформаційно-аналітичних заходів щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої злочинності (п. 2 ч. 1 ст. 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань») [11].

Уже у 2021 році (Законом України від 28 січня 2021 року № 1150-IX) створено Бюро економічної безпеки України, на який покладено завдання щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, і відповідно до яких воно

виконує правоохоронну, аналітичну, економічну, інформаційну та інші функції [12].

Утім, не всі законодавчі та інституціональні заходи, вжиті Україною упродовж останніх років, принесли конструктивні та якісні зміни у протидію організованій злочинності.

Питання необхідності оновлення законодавства про протидію організованій злочинності порушували багато науковців, представників різних державних та громадських інституцій, зокрема: М.В.Гребенюк, Г.П.Жаровська, А.П.Закалюк, Н.Є.Міняйло, Ю.Ю.Сорочик, А.М.Черняк, С.А.Шепетько, О.Ю.Шостко та інші фахівці. Так, у своєму дисертаційному дослідженні Ю.Ю.Сорочик ще у 2010 році наголошував, окрім іншого, на недоцільності внесення фрагментарних змін і доповнень до окремих нормативних актів в системі адміністративно-правового забезпечення протидії організованій злочинності, оскільки зміні підлягають концептуальні підходи до такого забезпечення. На цій основі автором була запропонована Концепція закону про протидію організованій злочинності [13, с. 19-20]. За результатами наукового дослідження у 2019 році свій проєкт Закону України «Про протидію транснаціональній організованій злочинності» запропонувала Г. П. Жаровська [14, с. 563-573]. Досліджувала ці питання також і О. Бахуринська [15].

Однак, після цих наукових досліджень відбулось чимало законодавчих, інституційних змін, а тому проблеми правового регулювання протидії організованій злочинності, особливості координації діяльності правоохоронних органів у цій сфері потребують повторного та поглибленого опрацювання.

Питання протидії організованій злочинності на законодавчому рівні регулюється діючим, однак суттєво застарілим, Законом України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (від 30.06.1993 № 3341-ХІІ), який визначає головні напрями загальнодержавної політики та організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю [16]. Він, поряд із кримінальним, кримінальним процесуальним, антикорупційним законодавством, як і законодавством про оперативно-розшукову діяльність тощо є складовою частиною системи нормативно-правового регулювання діяльності з протидії організованій злочинності. Однак, натепер цей Закон, неодноразово змінюваний та доповнюваний, не може бути визнаний таким, що відповідає сучасним політичним, економічним та правоохоронним потребам у сфері протидії організованій злочинності. Зокрема, він не відповідає наявній динаміці національних та світових суспільних процесів, системному реформуванню правоохоронних та судових органів, триваючим законодавчим змінам. Більш того, сама дефініція поняття організованої злочинності, що міститься у цьому Законі, має неконкретизований та відсильний до Кримінального кодексу України характер, а визначення таких понять як «організована злочинна діяльність» та «організоване злочинне угруповання», він не містить взагалі.

Застарілою та сумнівною виглядає і визначена у Законі (ст. 5) система державних органів, що ведуть боротьбу з організованою злочинністю, а саме: а) спеціально створені для боротьби з організованою злочинністю державні органи; б) державні органи, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій.

До переліку останніх віднесено більшість правоохоронних органів, а саме: органи Національної поліції і Служби безпеки України; органи прокуратури України; органи Державної прикордонної служби України; органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори; розвідувальний орган Міністерства оборони України; Служба зовнішньої розвідки України; Національне антикорупційне бюро України; Бюро економічної безпеки України та органи, які не виконують правоохоронних функцій, тобто не здійснюють ні оперативно-розшукової діяльності, ні дізнання, ні досудового розслідування, а саме: органи доходів і зборів та органи державного фінансового контролю. Тобто правоохоронні органи, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство, згідно цього Закону лише «беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю».

Більш того, починаючи з 2014 року, органи доходів та зборів зазнали реформування, і їх функцію на цей час виконують Державна митна служба України та Державна фіскальна служба України, які, як і органи державного фінансового контролю, підпорядковуються Міністерству фінансів України. Донедавна правоохоронні функції у складі ДФС України виконували підрозділи податкової міліції, які були ліквідовані у зв'язку з створенням та початком діяльності Бюро економічної безпеки України. Саме ж Бюро економічної безпеки України, якому надано повноваження щодо протидії правопорушенням, що посягають на функціонування економіки держави, у тому числі шляхом здійснення оперативно-розшукової діяльності та досудового розслідування має законодавчо закріплений статус не правоохоронного, а центрального органу виконавчої влади (ст. 1 Закону).

Доцільним виглядає включення до переліку цих органів, «які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю» і Державного бюро розслідувань України, до повноважень якого прямо віднесено здійснення інформаційно-аналітичних заходів щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої злочинності (п. 2 ч. 1 ст. 6 Закону). Указаний орган спочатку також мав статус не правоохоронного органу, а центрального органу виконавчої влади, однак у подальшому з метою інституційного посилення (Законом України від 03.12.2019 № 305-IX) [17] змінено статус Державного бюро розслідувань – ДБР стало державним правоохоронним органом, на який покладаються завдання щодо запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, віднесених до його компетенції.

У процесі реформування правоохоронної системи суттєвих змін зазнали і основні завдання Служби безпеки України. Раніше на цей орган прямо покладалась обов'язки попередження, виявлення,

припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України. Втім, віднедавна питання протидії корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки (вже згаданий Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX) [12] виключено з основних завдань вказаного органу. Органи безпеки здійснюють попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень проти миру і безпеки людства, тероризму та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Така позиція, зважаючи на активну фазу збройної агресії російської федерації проти України, а відтак і на неодноразові спроби та намагання спецслужб країни агресора використовувати діючі в Україні організовані злочинні групи та злочинні організації для скоєння злочинів насильницького характеру, тиску на владу та здійснення іншої деструктивної діяльності, що становлять загрозу національним інтересам також потребує перегляду.

З наведеного вище вбачається, що діючим законодавством покладено певні функції та завдання у сфері протидії саме організованій злочинності лише на Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції, Державне бюро розслідувань України та Державну прикордонну службу України.

Однак, найбільше питань викликає віднесення саме до спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю державних органів Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України. До основних завдань Координаційного комітету поміж іншим віднесено: забезпечення реалізації єдиної державної політики в боротьбі з корупцією й організованою злочинністю; вироблення стратегії та рекомендацій щодо тактики боротьби з організованою злочинністю; організація співробітництва з питань боротьби з організованою злочинністю з відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями.

Втім, Указом Президента України «Про деякі питання організації діяльності Ради національної безпеки й оборони України» від 8 лютого 2005 року № 208/2005 [18] цей Комітет ліквідовано, а його функції, фінансове та матеріально-матеріальне забезпечення передано РНБО України.

Згодом Указом Президента України «Про визнання такими, які втратили чинність, деяких указів Президента України» від 15 грудня 2006 року № 1084/2006 [19] було визнано таким, що втратив чинність, Указ Президента України «Про деякі питання організації діяльності РНБО України» від 8 лютого 2005 року № 208/2005, а тому втратили чинність і положення Указу про ліквідацію й передачу функцій Комітету РНБО України.

Виданню цих указів передувало Рішення Конституційного Суду України від 07.04.2004 № 9-рп/2004 щодо підпункту «а» п. 2 ст. 5 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою

злочинністю», який визнано таким, що не відповідає Конституції України, а також припинено провадження у справі щодо неконституційності Указу Президента України «Про Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» від 26.11.1993 № 561 та Указу Президента України «Про підвищення ефективності діяльності Координаційного комітету по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю» від 13.05.2003 № 402 [20].

Незважаючи на це, Координаційний комітет по боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президентові України й досі визначено як державний орган, спеціально створений для боротьби з організованою злочинністю. Фактично його не існує і зміни до закону не внесені, що свідчить про неврегульованість цього питання на законодавчому рівні.

Аналіз Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» теж не дає підстав зараховувати цей орган до суб'єктів протидії організованій злочинності, бо в ньому про організовану злочинність не йдеться. Тільки у п. 8 ст. 4 цього Закону визначається, що РНБО України координує і контролює діяльність органів виконавчої влади з протидії корупції, забезпечення громадської безпеки та боротьби із злочинністю з питань національної безпеки і оборони [21]. Зрозуміло, що в широкому розумінні сюди можна зарахувати і протидію організованій злочинності, яка теж становить загрозу національній безпеці. Але такий важливий напрям потребує конкретного визначення завдань, функцій, компетенції і повноважень РНБО щодо протидії організованій злочинності.

Відтак, на цей час у державі не визначено жодного державного органу, який би забезпечував реалізацію єдиної державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, організацію співробітництва з питань боротьби з організованою злочинністю з відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями тощо.

На цей час у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» (№ 7043 від 14.02.2022) [22].

Цим законопроектом пропонується передбачити, що систему державних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, становлять:

а) державний орган, основним завданням якого є боротьба з організованою злочинністю; б) державні органи, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю; в) державні органи, що сприяють боротьбі з організованою злочинністю (зміни до ст. 5 Закону).

Як зазначено у пояснювальній записці до законопроекту, запропоновані зміни передбачають створення дієвої системи державних інституцій, діяльність яких спрямована на боротьбу з організованою злочинністю.

Втім, і цей законопроект викликає ряд зауважень. Ним взагалі не передбачається створення державного органу, який би забезпечував реалізацію єдиної державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, організацію співробітництва з питань

боротьби з організованою злочинністю з відповідними органами іноземних держав та міжнародними організаціями тощо. Більш того, з його змісту не зрозуміло чи втрачають силу положення щодо діяльності Координаційного комітету.

Постають питання і до запропонованого віднесення цілої низки державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій, до державних органів, що сприяють боротьбі з організованою злочинністю.

Зокрема, не зважаючи на закріплені у Конституції України та Законі України «Про прокуратуру» наглядові функції та координаційні повноваження, пропонується віднести органи прокуратури до державних органів, які сприяють боротьбі з організованою злочинністю (органи прокуратури, відповідно до законопроекту, вже не належатимуть до органів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю). При цьому у Стратегії боротьби з організованою злочинністю, схваленій розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р, на яку неодноразово посилаються автори законопроекту у пояснювальній записці до нього, органи прокуратури віднесені до державних органів, що беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на них інших основних функцій.

Це ж зауваження стосується і інших правоохоронних органів. Для прикладу, відповідно до абзаців 6 та 7 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» основними функціями Державної прикордонної служби України зокрема є участь у боротьбі з організованою злочинністю та протидія незаконній міграції на державному кордоні України та в межах контрольованих прикордонних районів, участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, а також припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), організованих груп та злочинних організацій, що порушили порядок перетинання державного кордону України.

Тобто Державна прикордонна служба України відповідно до Закону України «Про Державну прикордонну службу України» бере участь у боротьбі з організованою злочинністю в межах виконання покладених на неї інших основних функцій, як це передбачено Стратегією, а тому неправильно було б відносити її до державних органів, що сприяють такій боротьбі.

Сумнівним та таким, що не відповідає положенням Стратегії, виглядає віднесення, окрім прокуратури та Державної прикордонної служби, до державних органів, що сприяють боротьбі з організованою злочинністю, органів державного фінансового контролю, Національної гвардії України, органів та установ виконання покарань і слідчих ізоляторів, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, розвідувальних органів, органів, що забезпечують формування та реалізацію державної політики з питань інформаційного суверенітету України.

Законопроектом не передбачається внесення змін до законодавства про відповідні державні правоохоронні органи в частині визначення їх ролі, завдань та функцій щодо їх участі чи сприяння у боротьбі зі злочинністю, а щодо окремих з них: приведення їх статусу у відповідність до покладених обов'язків та завдань (Бюро економічної безпеки України), повернення обов'язків попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень у сфері організованої злочинності та конкретизації у яких саме галузях чи щодо яких видів кримінальних правопорушень.

Висновки. Зважаючи на загострення проблем протидії організований злочинності, триваючі процеси реформування правоохоронної системи, інших державних органів, законодавчих змін щодо врегулювання їх діяльності, доцільним виглядає не внесення змін до застарілого Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», а розробка нового. У новому законодавчому акті слід чітко визначити саме поняття організованої злочинності, організованої злочинної діяльності та організованого злочинного угруповання. Також нагальною є потреба і в оновленні системи державних органів у сфері протидії організований злочинності, розмежуванні та конкретизації їх функції щодо боротьби з організованою злочинністю.

Джерела та література:

1. Неапольська політична декларація і Глобальний план дій проти організованої транснаціональної злочинності від 23.12.1994. URL:<http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Рамкова Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти організованої злочинності від 21.07.1997. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Рекомендація Європейського Союзу про запобігання та контроль організованої злочинності: Стратегія ЄС на початок нового тисячоліття від 01.01.2000 (2000/С 124/01). URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
4. Концепція боротьби з тероризмом в Україні: затверджена Указом Президента України від 05.03.2019 № 53/2019. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/53/2019>.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000, ратифікована із застереженнями і заявами Законом України від 04.02.2004. URL:<http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована Законом України від 16.09.2014. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
7. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво, ратифікована Законом України від 12.07.2017. URL:<http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14.09.2020 «Про Стратегію національної безпеки України», введене в дію Указом Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 // Сайт Ради

- національної безпеки і оборони України.
URL:<https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/4693.html>.
9. Стратегія боротьби з організованою злочинністю, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 № 1126-р.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>.
10. Про утворення територіального органу Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2019 № 867.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2019-%D0%BF#Text>.
11. Про державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VII, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>
12. Про Бюро економічної безпеки України: Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text>.
13. Сорочик Ю.Ю. Адміністративно-правове забезпечення протидії організованій злочинності в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2010. 24 с.
14. Жаровська Г.П. Теорія та практика протидії транснаціональній організованій злочинності в Україні : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 593 с.
15. Бахуринська О. Окремі питання вдосконалення законодавства у сфері протидії організованій злочинності Підприємництво, господарство і право. 2020. № 2. с. 305-309.
URL:<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/2/52.pdf>.
16. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30.06.1993 № 3341-XII.
URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>.
17. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення діяльності Державного бюро розслідувань: Закон України від 03.12.2019 № 305-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-20#Text>.
18. Про деякі питання організації діяльності Ради національної безпеки й оборони України: Указ Президента України від 08.02.2005 № 208/2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/208/2005#Text>.
19. Про визнання такими, які втратили чинність, деяких указів Президента України: Указ Президента України від 15.12.2006 № 1084/2006. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1084/2006#Text>.
20. Рішення Конституційного Суду України від 07.04.2004 № 9-рп/2004. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-04#Text>.
21. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>.
22. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» № 7043 від 14.02.2022. URL:<https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38967>.

PROBLEMY REGULACJI PRAWNEJ ZWALCZANIA PRZESTĘPCZOŚCI ZORGANIZOWANEJ W UKRAINIE

W artykule przeanalizowano problemy praktycznego stosowania przepisów obowiązującego ustawodawstwa o koordynacji organów ścigania w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej i zgodności

obowiązującego ustawodawstwa z nowoczesnymi potrzebami politycznymi, gospodarczymi w zakresie egzekwowania prawa.

Biorąc pod uwagę rosnące problemy w dziedzinie zwalczania przestępczości zorganizowanej i trwające procesy reformowania systemu egzekwowania prawa, autor dochodzi do wniosku, że sensownym jest opracowanie nowej ustawy o zwalczaniu przestępczości zorganizowanej. Autor sugeruje, że nowy akt prawny powinien jasno definiować pojęcia przestępczości zorganizowanej, zorganizowanej działalności przestępczej i zorganizowanej grupy przestępczej. Autor zauważa również potrzebę aktualizacji systemu organów państwowych w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej, określenia i sprecyzowania ich funkcji w walce z przestępczością zorganizowaną.

Słowa kluczowe: zorganizowana działalność przestępcza, przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej, zorganizowana grupa przestępcza, działania koordynacyjne, prokuratura, Państwowe Biuro Śledcze, Biuro Bezpieczeństwa Gospodarczego Ukrainy, Rada Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy, Komitet Koordynacyjny ds. Zwalczania Korupcji i Przestępczości Zorganizowanej przy Prezydencie Ukrainy.

LEGAL REGULATION ISSUES OF COMBATING ORGANIZED CRIME IN UKRAINE

The article examines the issues of the practical application of the current legislation in coordinating the activities of law enforcement agencies in the field of combating organized crime and its compliance with modern political, economic, and law enforcement needs. It is found that no state body has been identified in Ukraine, which would ensure the implementation of a unified state policy and the organization of international cooperation in the field of combating organized crime.

Taking into account the aggravated issued of combating organized crime, the ongoing processes of reforming the law enforcement system, other state bodies, legislative changes regarding the regulation of their activities, it seems appropriate not to introduce amendments to the outdated Law of Ukraine "On the Organizational and Legal Basis of Combating Organized Crime", but to develop a new one. The new legislative act shall clearly define the concept of organized crime, organized criminal activity and organized criminal group. There is also an urgent need to update the system of state bodies in the field of combating organized crime, delineate and specify their functions in the fight against organized crime.

Keywords: organized criminal activity, combating organized crime, organized criminal group, coordination activity, prosecutor's office, State Bureau of Investigation, Bureau of Economic Security of Ukraine, National Security and Defense Council of Ukraine, Coordination Committee for Combating Corruption and Organized Crime under the President of Ukraine.

Shevchuk Larisa

*doktor nauk prawnych, docent Katedry
Dyscyplin Cywilnoprawnych Wołyńskiego
Narodowego Uniwersytetu
im. Łesi Ukrainki*

*(Шевчук Лариса Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-7667-3872)*

ЮРИДИЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ У СФЕРІ ПУБЛІЧНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена дослідженню сутності й особливостей юридичного менеджменту у сфері публічних закупівель в Україні на основі теоретико-правового аналізу статусу уповноважених осіб та керівників замовника.

На основі аналізу традиційних підходів до розуміння менеджменту і змістовного наповнення категорії «юридичний менеджмент» досліджено сутність та особливості юридичного менеджменту у сфері публічних закупівель в Україні на прикладі уповноважених осіб і керівників замовника.

Зроблено висновок про можливість і перспективність розгляду й подальшого закріплення у Класифікаторі професій ДК 003-2010 професії «Менеджер з публічних закупівель», що сприятиме більшій чіткості у визначенні правового статусу уповноваженої особи в сучасних умовах, а також активізуватиме їх розвиток в напрямі оволодіння більшим спектром знань та набуття умінь у сфері юридичного менеджменту.

Ключові слова: менеджмент; юридичний менеджмент; публічні закупівлі; управлінська діяльність; менеджер (управитель); уповноважена особа; фахівець з публічних закупівель; замовник; керівник замовника.

Постановка наукової проблеми та її значення. Належне забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад в Україні напряму залежить від дієвості, ефективності й результативності здійснення закупівель товарів, робіт і послуг, правові та економічні засади яких визначаються в ключовому вітчизняному нормативно-правовому акті – Законі України «Про публічні закупівлі» від 25.12.2015 [1] (далі – Закон).

При цьому систематичне реформування української закупівельної сфери з одночасними змінами відповідного національного законодавства в контексті сучасних внутрішньодержавних і міжнародних політичних та соціально-

економічних трансформацій вимагають якісно нових підходів до фахівців, які при забезпеченні організації та здійснення публічних закупівель здатні всебічно та комплексно вирішувати проблеми управлінських процесів, а також приймати миттєві рішення в мінливих умовах сьогодення. До таких суб'єктів, передусім, слід віднести керівників замовників, котрі, як засвідчує практика, при організації та здійсненні публічних закупівель повинні мати, крім іншого, і навички юридичного менеджменту. Особливої актуальності проблематика юридичного менеджменту у вітчизняній сфері публічних закупівель набуває з огляду на необхідність забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад в умовах воєнного стану, запровадженого у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну.

Аналіз останніх досліджень проблеми. Питання менеджменту загалом, юридичного менеджменту зокрема, а також окремі напрями і прояви останнього висвітлені у працях таких авторів, як О.В.Баєва, М.П.Бутко, Т.О.Дяченко, М.М.Єрмошенко, Р.І.Крамар, С.О.Левицька, Н.І.Новальська, М.М.Новікова, Р.С.Осипчук, О.М.Охотнікова, Р.М.Скриньковський, К. В. Смірнова, А.Ф.Цимбаюк, Л. С. Шевченко, М. М. Шкільняк та інших. Різні аспекти правового регулювання публічних закупівель в Україні були предметом уваги С.В.Берзіної, І.В.Влялька, В.К.Малоїтневої, А.О.Олефіра, М.С.Письменної, О.Г.Турченко, О.П.Шатковського й ін. Однак юридичний менеджмент у сфері публічних закупівель в Україні у наукових розробках залишається практично не дослідженим.

Метою та завданнями статті є розкриття сутності й особливостей юридичного менеджменту в національній сфері публічних закупівель на основі теоретико-правового аналізу статусу окремих службових (посадових) осіб замовника.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 1 Закону публічна закупівля – це придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому цим Законом [1], а замовниками є суб'єкти, які здійснюють закупівлі товарів, робіт і послуг (п. 11 ч. 1 ст. 1 Закону) [1]. Конкретні види й категорії замовників, котрі здійснюють публічні закупівлі, визначені у ст. 2 Закону [1], а саме: 1) органи державної влади та органи місцевого самоврядування (органи державної влади (орган законодавчої, органи виконавчої, судової влади), та правоохоронні органи держави, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, об'єднання територіальних громад); 2) органи соціального страхування (Пенсійний фонд України, цільові страхові фонди зі страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування та страхування на випадок безробіття); 3) підприємства, установи, організації (юридичні особи, які є підприємствами, установами, організаціями (крім тих, які визначені у п. п. 1 і 2 ч. 1 ст. 2 Закону) та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави або територіальної громади, якщо така діяльність не здійснюється на промисловій чи комерційній основі, за наявності однієї з таких ознак: а) юридична особа є розпорядником, одержувачем

бюджетних коштів; б) органи державної влади чи органи місцевого самоврядування або інші замовники володіють більшістю голосів у вищому органі управління юридичної особи; в) у статутному капіталі юридичної особи державна або комунальна частка акцій (часток, паїв) перевищує 50 відсотків); 4) юридичні особи та/або суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність в одній або декількох окремих сферах господарювання, визначених ч. 2 ст. 2 Закону, та відповідають хоча б одній з ознак, передбачених в п. 4 ч. 1 ст. 2 Закону.

Отже, система замовників, які в силу Закону повинні у встановленому порядку, використовуючи систему Prozorro, здійснювати закупівлі товарів, робіт і послуг для забезпечення потреб держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад, є досить розгалуженою. А це, як слушно зазначається в науковій літературі, «підвищує підзвітність та прозорість у сфері публічного управління та адміністрування, зменшує рівень корупції під час здійснення закупівель та поліпшує бізнес-клімат в державі» [2, с. 202].

Наведеним переваги від здійснення публічних закупівель із застосуванням системи Prozorro (стала обов'язковою з 01.04.2016 для центральних органів влади та монополістів, а з 01.08.2016 – для решти замовників) не вичерпуються. Завдяки такій, без перебільшення, революційній події як запровадження системи Prozorro, в національній закупівельній сфері вдалося досягнути низки позитивних результатів: суттєва економія публічних коштів з одночасним зменшенням адміністративних витрат на обслуговування закупівлі; більша доступність до закупівель суб'єктів малого підприємництва як учасників; спрощення і скорочення закупівельних процесів, їх прозорість; доступність даних, яка полегшує контроль у сфері публічних закупівель та, відповідно, суттєво знижує корупційні ризики; інноваційність і цифровізація закупівельних процесів, активізація електронного документообігу та ін.

Разом з тим, непрості умови сьогодення спричиняють низку труднощів для замовників при організації та здійсненні ними публічних закупівель. Серед основних проблем, з якими нині передусім стикаються як замовники, так і учасники закупівель – обмеженість асортименту і постачальників, ускладнення логістичних операцій, брак транспорту для перевезень товару, суттєві пошкодження чи повне руйнування виробничих потужностей, нерідкі перебої з постачанням електроенергії та доступом до мережі Інтернет тощо. Практично всі з перерахованих факторів є результатом повномасштабного вторгнення країни-агресора в Україну. Відтак, замовники у своїй діяльності просто вимушені систематично й оперативно вирішувати складні питання, безпосередньо пов'язані з закупівлями, аби вчасно, якісно й у достатньому обсязі забезпечувати потреби держави, територіальних громад та об'єднаних територіальних громад.

У зв'язку з цим в замовників зараз, як ніколи раніше, украй гостро постає потреба у володінні їхніми посадовими (службовими) особами навичками юридичного менеджменту. Під останнім, зокрема, слід розуміти систему управлінських відносин та дій, які базуються на знанні та дотриманні управителями норм права, їх виконанні та

використанні [3, с. 75], регламентуються чинним законодавством, а в середині організації – посадовими інструкціями з чітким визначенням та оптимальним розподілом юридичних прав та обов'язків менеджерів, тобто це юридично внормована управлінська діяльність у будь-якій сфері господарювання (ідеться, по суті, про трансформацію форм і методів традиційного менеджменту з метою їх підпорядкування ідеї найповнішого врахування в процесі управління законодавчих норм) [4, с. 19-20].

Звичайно, згідно з ч. 1 ст. 11 Закону відповідальною за організацію та проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі є уповноважена особа, яка визначається або призначається замовником одним з таких способів: 1) шляхом покладення на працівника (працівників) із штатної чисельності функцій уповноваженої особи як додаткової роботи з відповідною доплатою згідно із законодавством; 2) шляхом введення до штатного розпису окремої (окремих) посади (посад), на яку буде покладено обов'язки виконання функцій уповноваженої особи (уповноважених осіб); 3) шляхом укладення трудового договору (контракту) згідно із законодавством [1]. В силу положень ч. 10 цієї ж статті уповноважена особа: 1) планує закупівлі та формує річний план закупівель в електронній системі закупівель; 2) здійснює вибір процедури закупівлі; 3) проводить процедури закупівель/спрощені закупівлі; 4) оприлюднює в електронній системі закупівель звіт про договір про закупівлю, укладений без використання електронної системи закупівель, у випадку здійснення закупівель відповідно до ч. 7 ст. 3 Закону; 5) забезпечує рівні умови для всіх учасників, об'єктивний та чесний вибір переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі; 6) забезпечує складання, затвердження та зберігання відповідних документів з питань публічних закупівель, визначених Законом; 7) забезпечує оприлюднення в електронній системі закупівель інформації, необхідної для виконання вимог Закону; 8) здійснює інші дії, передбачені Законом [1].

Такий перелік повноважень уповноваженої особи дозволяє говорити про наявність у діяльності цього суб'єкта окремих елементів (або ж проявів) юридичного менеджменту. Пропоноване твердження можна обґрунтувати виходячи із традиційних підходів до розуміння менеджменту. Так, під менеджментом розуміють: 1) управління соціально-технічними системами, яке полягає у здійсненні процесу планування, організації, мотивації та контролю діяльності організації з метою ефективного та результативного виконання завдань [5, с. 13]; 2) цілеспрямований вплив на колектив працівників або окремих виконавців з метою виконання поставлених завдань та досягнення визначених цілей [6, с. 8]; 3) самостійний вид професійної діяльності, головним завданням якого є досягнення організацією поставлених цілей шляхом ефективного використання усіх видів ресурсів за допомогою специфічних функцій і методів управління [7, с. 7]; 4) сукупність функцій, орієнтованих на ефективне використання людських, матеріальних та фінансових ресурсів з метою досягнення цілей організації [8, с. 10]; 5) різновид управління, що концентрується на соціотехнічних системах (тобто таких, в яких праця людей

поєднується з використанням засобів і предметів праці, а результати діяльності таких систем мають суспільну цінність) [9, с. 8-9].

Як констатує В. Т. Шатун, «у вузькому розумінні менеджмент – це процес, спрямований на ефективне використання ресурсів для досягнення організаційних цілей в умовах, які постійно змінюються. Управління підприємством включає управління працівниками, засобами виробництва, матеріальними ресурсами, фінансами та інформацією. Провідне місце тут належить управлінню персоналом. Сукупність усіх перерахованих видів і форм управління прийнято називати менеджментом» [10, с. 9]. Отже, аналізуючи з цієї позиції правовий статус уповноваженої особи в публічних закупівлях, можна аргументовано стверджувати, що в переліку її повноважень відсутній управлінський аспект, який є визначальним у характеристиці менеджменту загалом та, відповідно, юридичного менеджменту зокрема.

Разом з тим, окремі елементи останнього можна виявити з врахуванням того, що відповідно до ч. 11 ст. 11 Закону для підготовки тендерної документації та/або оголошення про проведення спрощеної закупівлі й вимог до предмета закупівлі за рішенням замовника уповноважена особа може залучати інших працівників замовника, а також, в силу положень ч. 12 цієї ж статті за рішенням замовника може утворюватися робоча група у складі працівників замовника для розгляду тендерних пропозицій/пропозицій. При цьому в разі утворення робочої групи уповноважена особа є її головою та організовує її роботу. Робоча група бере участь у розгляді тендерних пропозицій/пропозицій, у проведенні переговорів у разі здійснення переговорної процедури, а рішення робочої групи має дорадчий характер [1]. У наведених нормах, на нашу думку, певною мірою і прослідковується управлінський аспект у діяльності уповноваженої особи.

Слід, однак, наголосити, що Класифікатором професій ДК 003-2010 передбачена така професія (робота) як «Фахівець з публічних закупівель» (код 2419.2) [11]. Крім цього, наказом Міністерства соціальної політики України від 18.02.2019 № 234 було затверджено професійний стандарт «Фахівець з публічних закупівель» [12]. Згідно з положеннями обох цих названих актів фахівець з публічних закупівель, як один з варіантів визначення або призначення замовником уповноваженої особи, належить до категорії 3 «Фахівці» [11; 12], який «вміщує професії, що вимагають знань в одній чи більше галузях природознавчих, технічних і гуманітарних наук. Професійні завдання полягають у виконанні спеціальних робіт, пов'язаних із застосуванням положень та використанням методів відповідних наук» [11].

До переліку трудових функцій фахівця з публічних закупівель професійним стандартом віднесено такі: 1) участь у плануванні потреб та видатків; 2) планування закупівель; 3) організація та проведення закупівель / участь у закупівлях; 4) участь у договірній роботі; 5) аналіз проведених закупівель; 6) виконання супровідних функцій та взаємодія з контролюючими органами; 7) робота в електронній системі закупівель [12]. У наведеному переліку також відсутні функції уповноваженої особи управлінського характеру.

З цього приводу не можна не погодитися з позицією Л. С. Шевченко, яка констатує, що «до фахівців (інженери, економісти, юристи та інші) належить персонал, який зайнятий інженерно-технічними, планово-економічними, юридичними, соціальними та іншими роботами і виконує окремі управлінські функції. Головне призначення фахівців – надавати кваліфіковану допомогу керівникам в управлінні організацією. Фахівці аналізують забрану інформацію та готують варіанти управлінських рішень для керівників» [13, с. 11]. Одночасно дослідниця підкреслює: «... уважати фахівців і тим більше службовців менеджерами (управителями) не можна. У західних країнах менеджером є управитель, який: 1) займає постійну посаду в організації; 2) наділений повноваженнями і несе відповідальність за прийняття рішень по конкретних напрямках діяльності; 3) організує ті чи інші роботи в межах визначеної кількості співробітників, підпорядкованих йому; 4) має спеціальну професійну підготовку, знання та вміння в сфері менеджменту; 5) володіє необхідними особистими якостями, здібностями працювати з людьми» [13, с. 11].

Натомість управлінські функції (а відповідно, й знання та навички юридичного менеджменту) передбачаються для професій, які вміщені у розділі 1 «Законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)» Класифікатора професій ДК 003-2010 [11]. Цей розділ «охоплює широке коло професій, пов'язаних зі здійсненням різноманітних функцій управління та керівництва, які в цілому суттєво відрізняються за своєю складністю та відповідальністю» [11], у тому числі й професії, «пов'язані з керівництвом об'єднаннями підприємств, підприємствами, установами, організаціями та їхніми підрозділами незалежно від форм власності та видів економічної діяльності» [11].

Таким чином, найбільш повно та всебічно юридичний менеджмент проявляється саме в діяльності керівників замовників. Фактично, саме їх управлінські рішення та дії утворюють повний цикл менеджменту в закупівельній діяльності та зводяться не лише до її планування і організації, але й до контролю, координації та регулювання. При цьому не слід забувати, що конкретний зміст управлінських рішень та подальші дії менеджерів (управителів) залежать від природи організації, її розмірів, сфери діяльності, рівня управлінської ієрархії тощо [13, с. 12-13].

Закономірно, що різні обсяги та зміст повноважень керівників замовників та уповноважених осіб в процесі організації та здійснення публічних закупівель передбачають і відмінності при притягненні їх до юридичної відповідальності за вчинення у цій сфері правопорушень. Так, ст. 16414 КУпАП передбачає відповідальність за порушення законодавства про закупівлі, у тому числі: порушення порядку визначення предмета закупівлі; несвоєчасне надання або ненадання замовником роз'яснень щодо змісту тендерної документації; тендерна документація складена не у відповідності із вимогами закону; неоприлюднення або порушення строків оприлюднення інформації про закупівлі; ненадання інформації, документів у випадках, передбачених законом; порушення строків розгляду тендерної пропозиції – тягнуть за собою накладення штрафу на уповноважених осіб замовника у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 1) [14];

придбання товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель відповідно до вимог закону; невідхилення тендерних пропозицій, які підлягали відхиленню відповідно до закону; відхилення тендерних пропозицій на підставах, не передбачених законом або не у відповідності до вимог закону (безпідставне відхилення); укладення з учасником, який став переможцем процедури закупівлі, договору про закупівлю, умови якого не відповідають вимогам тендерної документації та/або тендерної пропозиції переможця процедури закупівлі; внесення змін до істотних умов договору про закупівлю у випадках, не передбачених законом; порушення строків оприлюднення тендерної документації – тягнуть за собою накладення штрафу на уповноважених осіб замовника від тисячі п'ятсот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 3) [14].

У той же час невиконання рішення Антимонопольного комітету України як органу оскарження за результатами розгляду скарг суб'єктів оскарження, подання яких передбачено законом, – тягне за собою накладення штрафу на керівника замовника від двох до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 5 ст. 16414 КУпАП) [14], а укладення договорів, які передбачають оплату замовником товарів, робіт і послуг до/без проведення процедур закупівель/спрощених закупівель, визначених законом, – тягне за собою накладення штрафу на керівника замовника від двох до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 6 ст. 16414 КУпАП) [14].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Викладене дає підстави говорити про все більшу роль і значення юридичного менеджменту в діяльності замовників при організації та здійсненні їх закупівельної діяльності. Безумовно, найбільше він характерний для роботи керівників замовників. Разом з тим, обсяг і зміст повноважень уповноваженої особи у сфері публічних закупівель, а також встановлена законом можливість їх притягнення щонайменше до адміністративної відповідальності за порушення законодавства про закупівлі, дозволяє ставити питання про перспективність розгляду й подальшого закріплення у Класифікаторі професій ДК 003-2010 такої професії, як «Менеджер з публічних закупівель». Це, на нашу думку, є можливим з огляду на права уповноваженої особи за рішенням замовника залучати інших працівників замовника, а також, у випадку утворення робочої групи у складі працівників замовника для розгляду тендерних пропозицій/пропозицій, – бути її головою та організовувати її роботу, адже саме ці положення ч. ч. 11 і 12 ст. 11 Закону, незважаючи на тимчасовий характер залучення працівників чи діяльності робочої групи, є свідченням наявності управлінського аспекту в роботі уповноваженої особи, який, своєю чергою, є обов'язковою ознакою менеджменту. Таким чином, запровадження професії «Менеджер з публічних закупівель» сприятиме більшій чіткості у визначенні правового статусу уповноваженої особи при організації та здійсненні публічних закупівель в сучасних умовах, а також активізуватиме їх розвиток в напрямі оволодіння більшим спектром знань та набуття умінь у сфері юридичного менеджменту.

Джерела та література:

1. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> (дата звернення: 20.07.2023).
2. Колосок С. І., Панченко О. В., Йорданов А. А. Публічні закупівлі, тендери та система G-cloud: досвід України. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 13. С. 202–209.
3. Шевчук Л. М. Теоретико-правові підходи до визначення поняття «юридичний менеджмент»: стан і перспективи. Історико-правовий часопис. 2023. № 1 (20). С. 72–76.
4. Шевченко Л. С. Інноваційні інструменти юридичного менеджменту. Право та інновації. 2018. № 1 (21). С. 19–24.
5. Менеджмент : навч. посіб. / А. В. Бардась, М. В. Бойченко, А. В. Дудник. Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2012. 381 с.
6. Основи менеджменту: Конспект лекцій : навч. посіб. / укладачі : Т. В. Лазоренко, С. О. Пермінова. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2021. 166 с. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/41193/1/Managment.pdf> (дата звернення: 20.07.2023).
7. Менеджмент : навч. посіб. / М. М. Шкільняк, О. Ф. Овсянюк-Бердадіна, Ж. А. Крисько, І. О. Демків. Тернопіль : Крок, 2017. 252 с.
8. Менеджмент і адміністрування: в 2 ч. Ч. II. Менеджмент: навч. посіб. / за ред. О. В. Баєвої, Н. І. Новальської. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. 326 с.
9. Менеджмент : навч. посіб. для здобувачів вищої освіти / С. І. Стралчук, О. П. Миколенко, І. А. Попова, В. В. Пустова. Львів : Вид-во «Новий Світ – 2000», 2020. 356 с.
10. Шатун В. Т. Основи менеджменту : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. 376 с.
11. Класифікатор професій ДК 003-2010 : Національний класифікатор України, затверджений наказом Держспоживстандарту України від 28.07.2010 № 327. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text> (дата звернення: 22.07.2023).
12. Професійний стандарт «Фахівець з публічних закупівель», затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 18.02.2019 № 234. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=2561616f-819f-44b6-8e92-39a01b2024f8&title=ObgovorenniaProektuProfesiinogoStandartufakhivetsZPuBlichnikhZakupivel> (дата звернення: 22.07.2023).
13. Менеджмент юридичної фірми : конспект лекцій (галузь знань 0304 «Право», освітньо-кваліфікаційний рівень «Магістр», спеціальність 8.03040101 «Правознавство») для студентів денних факультетів / Л. С. Шевченко, С. М. Макуха, О. С. Марченко та ін. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 132 с.
14. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 24.07.2023).

ZARZĄDZANIE PRAWNE W DZIEDZINIE ZAMÓWIEŃ PUBLICZNYCH W UKRAINIE

Artykuł poświęcony badaniu istoty i specyfiki zarządzania prawnego w dziedzinie zamówień publicznych w Ukrainie na podstawie teoretycznej i prawnej analizy statusu osób upoważnionych i kierowników zamawiającego.

Na podstawie analizy tradycyjnych podejść do rozumienia zarządzania i treści kategorii "zarządzanie prawne", autor bada istotę i osobliwości zarządzania prawnego w dziedzinie zamówień publicznych w Ukrainie na przykładzie osób upoważnionych i kierowników zamawiających.

Autor wnioskuje o możliwości i perspektywach dalszego umocowania w klasyfikatorze zawodów DK 003-2010 zawodu "Menedżer zamówień publicznych", co przyczyni się do większej jasności w określaniu statusu prawnego osoby upoważnionej w nowoczesnych warunkach, a także zintensyfikuje ich rozwój w kierunku opanowania szerszego zakresu wiedzy i nabycia umiejętności w zakresie zarządzania prawnego.

Słowa kluczowe: zarządzanie; zarządzanie prawne; zamówienia publiczne; działalność zarządcza; kierownik (menedżer); osoba upoważniona; specjalista ds. zamówień publicznych; zamawiający; kierownik zamawiającego.

LEGAL MANAGEMENT IN PUBLIC PROCUREMENT IN UKRAINE

The article is devoted to the study of the essence and features of legal management in the field of public procurement in Ukraine based on a theoretical and legal analysis of the status of authorized persons and managers of the customer.

Emphasis is placed on the need for new approaches to specialists who, when ensuring the organization and implementation of public procurement, are able to solve problems of management processes comprehensively, as well as make instant decisions in today's changing conditions using knowledge and skills in legal management.

Based on the analysis of traditional approaches to understanding of management and the content of the "legal management" category, the essence and features of legal management in the field of public procurement in Ukraine have been investigated using the example of authorized persons and managers of the customer.

There has been made a conclusion about the possibility and perspective of consideration and further consolidation in the Classifier of Professions DK 003-2010 of the profession "Manager of Public Procurement", which will contribute to greater clarity in determining the legal status of an authorized person in modern conditions, as well as activate their development in mastering a wider range of knowledge and acquiring skills in the field of legal management.

Keywords: management; legal management; public procurement; management activity; manager (administrator); an authorized person; a public procurement specialist; a customer; the head of the customer.

Sokol Maria

*doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Dyscyplin Cywilnoprawnych
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Łesi Ukrainki*

*(Сокол Марія Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-6820-3347)*

Starko Oksana

*doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Prawa i Postępowania
Karnego, Wołyńskiego Narodowego
Uniwersytetu im. Łesi Ukrainki*

*(Старко Оксана Леонтіївна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і
процесу Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-7459-4337)*

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ НЕЗАКОННОЇ ПОРУБКИ АБО НЕЗАКОННОГО ПЕРЕВЕЗЕННЯ, ЗБЕРІГАННЯ, ЗБУТУ ЛІСУ

У статті на основі аналізу нормативно-правових актів виокремлено особливості ознак об'єкта, предмета та об'єктивної сторони незаконної порубки або незаконного перевезення, зберігання та збуту лісу.

Розглянуто сутність наукового підходу до розробки та вивчення терміну «незаконна рубка», чітко окреслені межі місця вчинення злочину.

Акцентується увага на критичних зауваженнях щодо розширення законодавцем меж об'єктивної сторони, що створює низку проблем для кваліфікації діяння.

Сформульовано ряд висновків та пропозицій, що удосконалення правового регулювання порядку притягнення до кримінальної відповідальності у зв'язку із вчиненням діянь передбачених ст. 246 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: ліс, лісові насадження, лісовий фонд, земельна ділянка лісгосподарського призначення, порубка лісу, перевезення, зберігання, збут, істотна шкода, суспільно небезпечні наслідки, екологічне право.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ліси України за своїм призначенням і розміщенням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні та інші функції і забезпечують потреби суспільства в лісових ресурсах. Значне скорочення площі лісів, невиправдані та незаконні вирубки, пошкодження лісових ділянок зумовлює виникнення складної екологічної ситуації, що проявляється у зміні клімату, ландшафту, призводить до ерозії ґрунту та інших не менш важливих проблем. Особливо гостро дане питання звучить сьогодні, в площині тієї екологічної катастрофи, яка виникла у південних та східних територіях України внаслідок збройної агресії спричиненої російською федерацією проти України. На даний час, близько 1 млн га лісів знаходяться в окупації чи перебувають під впливом активних бойових дій У зв'язку із цим, питання правової охорони та відтворення лісів, чіткого механізму правового регулювання порядку притягнення до відповідальності за незаконну порубку лісу є особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень даної проблеми. Кримінально-правовими та екологічно-правовими питаннями охорони лісового фонду, незаконної вирубки лісів, їх перевезення, збуту та зберігання було предметом дослідження багатьох науковців. Окремі аспекти обраної тематики розглядали у своїх працях такі науковці: Н.Г.Баканєва, А.А.Бражник, О.О.Дудоров, Е.М.Кісілюк, О.І.Матюшенко, О.О.Могильчук, Р.О.Мовчан, Є.О.Письменський, В.Я.Тацій, Ю.С.Шемшученко та інші правники. Попри це, після внесення змін у 2019 році до Кримінального кодексу України (далі КК України) залишається низка питань, які потребують уточнення.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є аналіз та виокремлення особливостей ознак складу злочину (об'єкта та об'єктивної сторони) щодо незаконної порубки, перевезення, зберігання та збуту лісу, захисних та інших лісових насаджень, розробка рекомендацій щодо правильної кваліфікації даного екологічного правопорушення.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів. Найбільш поширеним та одним із найнебезпечніших екологічних злочинів, який завдає не лише значної шкоди довкіллю, а й погіршує життя людини внаслідок недостатньої фільтрації та очищення повітря є незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання та збіт лісу.

У юридичній літературі традиційно вважається, що чітка регламентація об'єкту та предмету злочину дозволяє правильно кваліфікувати злочинне діяння та відмежувати його від суміжних складів правопорушення. Отож, об'єктом злочину передбаченого ст. 246 КК України виступає встановлений порядок охорони, раціонального використання і відтворення лісу, лісових ділянок та лісових насаджень як важливого елемента навколишнього природного середовища. Родовим об'єктом у даному випадку є сукупність суспільних відносин, що забезпечують охорону навколишнього природного середовища навколо людини, його покращення та оздоровлення поряд з раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів.

Предметом злочину є дерева та чагарники, які ростуть у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. Дерева є багаторічними рослинами, мають чітко виражений твердий стовбур з гілками, які утворюють крону, чагарники також відносяться до багаторічних рослин, проте мають кілька деревоподібних гілок, які починають рости з поверхні ґрунту. І одні і інші є природним ресурсами відповідно з цього впливає перша ознака предмета злочину – цілісність дерев та чагарників, тобто наявність кореневої системи, стовбура та крони. Відповідно до цього, дії щодо протиправного заволодіння вже заготовленим чи складованим лісом, а також деревиною, яка була повалена внаслідок сильного вітру не можна кваліфікувати як злочин передбачений статтею 246 КК України [1]. Поряд з тим, при вчиненні інших альтернативних дій таких як перевезення, зберігання та збут незаконно зрубаної деревини предметом злочину буде виступати вже заготовлена деревина, яка відокремлена від кореня.

Суспільна небезпека даного злочину полягає в тому, що такі дії негативно впливають на довкілля в цілому і зокрема на використання, охорону та відтворення лісів. Шкода, заподіяна незаконною порубкою лісу, визначається вартістю незаконно зрубаного дерева і чагарнику, їх екологічною цінністю, а також розміром шкоди, за-подіяної довкіллю. Шкода, заподіяна незаконною порубкою лісу, обчислюється за таксами, затвердженими постановами КМУ. Так, у постанові «Про затвердження розміру такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» 2008 року [2] зазначається, що шкода завдається незаконним вирубуванням та пошкодженням дерев і чагарників як до ступеня припинення росту так і до ступеня неприпинення росту, тобто незаконна рубка засохлих деревостанів, які є елементом лісу як біологічної єдності, може розглядатись як малозначне діяння, позбавлене суспільної небезпеки. Отже, на підставі цього можна сформулювати другу ознаку предмета злочину – сироростучість дерев та чагарників, це означає, що вони є живими та мають можливість подальшого росту.

Походження лісу може бути природне та штучне. Природними є ліси, які сформувалися з рослин насінневого походження, пневих і кореневих паростків, відділків. Натомість штучні ліси формуються шляхом створення лісових культур (висаджуванням сіянців, саджанців, живців дерев і кущів чи висіванням їхнього насіння). Саджанці – це деревні рослини, призначені для безпосередньої висадки у ґрунт. Сіянцями є молода рослина, яка вирощується з насіння різних культур для подальшого щеплення до неї більш цінних сортів чи гібридів. Натомість живці це лише частинка рослини. Отже, сіянці та саджанці в якості молодих дерев та кущів також виступатимуть предметом даного злочину. Крім того варто відмітити, що за нормами ДСТУ 4304-96 «Лісівництво: Терміни та визначення» для розрахунку продуктивності деревостану в лісах і в подальшому для розрахунку завданих збитків внаслідок незаконної рубки до уваги береться таке поняття як підлісок до якого включаються чагарники, рідше дерева, що ростуть під наметом лісу і нездатні утворити деревостан у конкретних лісорослинних умовах [3]. Підсумовуючи вищенаведене,

виділяється третя ознака аналізованого предмета екологічного злочину – відсутність критеріїв вікового обмеження зрубаних дерев та чагарників.

Ліс виступає природним комплексом, який складається з таких природних об'єктів, як дерева, чагарники, трав'яна рослинність, тваринний світ, ґрунт. Трав'яна рослинність не виступає предметом злочину, оскільки пошкодження різних трав'яних культур чи, наприклад, зрізання очерету не може вплинути на порядок охорони, раціонального використання та відтворення лісу та не завдає значної істотної шкоди природному середовищу.

Ще однією спірною ознакою предмета вчиненого злочину є форма власності на ліси та самозалісені землі. Як ліси так і лісогосподарські землі відповідно до ст. 12 Лісового кодексу України [4] та ст. 56 Земельного кодексу України [5] виступають об'єктами права державної, комунальної і приватної власності. Частка лісів приватної власності складає менше 0,1% загальної площі лісових земель, проте питання незаконної рубки на таких територіях є досить спірним [6, с.5].

Так, відповідно до п. 45 Постанови КМУ «Про затвердження Правил відпуску деревини на пні в лісах України» (постанова втратила чинність, крім п. 45 та 56) [7] для проведення рубок головного користування та рубок формування і оздоровлення лісів потрібно отримати лісорубний квиток. Даний дозвіл залежно від виду рубки лісу видається органом виконавчої влади з питань лісового господарства або органами місцевого самоврядування чи постійними лісокористувачами. Фізична особа не має права на отримання лісорубного квитка, а може лише претендувати на отримання ордеру для дрібного відпуску деревини на пні (до 10 куб. м.). На додаток до цього у Постанові КМУ «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» від 23.05. 2007 р. № 761 [8] визначено перелік документів, які повинен подати власник для отримання лісорубного квитка, це все означає, що рубка лісу, який знаходиться у приватній власності його власником також буде кваліфікуватися як злочинне діяння, якщо воно здійснюється без належно виданого дозволу.

Протилежним чином питання вирубки дерев на власних земельних ділянках трактується ст. 10 Закону України «Про рослинний світ» [9], відповідно до якої не потребують дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів власники земельних ділянок, на яких знаходяться об'єкти рослинного світу, крім тих, що занесені до Червоної книги України та Зеленої книги України. У зв'язку із цим виникає дискусійне питання стосовно співвідношення об'єктів рослинного світу рубоч та об'єктів, які охоплюються поняттям лісу. Вважається доречним до об'єктів рослинного світу відносити не повністю ліс як природний комплекс, а лише лісову рослинність, до якої належать дерева та чагарники з повнотою насаджень в молодняках від 0,4 і більше, в інших вікових групах - від 0,3 і більше (тобто крони дерев займають рівномірно щонайменше 40 відсотків (30 відсотків) площі ділянки) [10]. Всі інші групи дерев та окремі дерева і чагарники, які не формують лісову рослинність, що знаходяться на земельних

ділянках, які перебувають у приватній власності не відносяться до предмету аналізованого злочину.

За особливостями законодавчої конструкції склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 246 КК України є матеріальним. Об'єктивна сторона передбачає чотири обов'язкові ознаки: дії у формі незаконної порубки дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, дії у формі перевезення, зберігання, збуту незаконно зрубаних дерев або чагарників; суспільно небезпечні наслідки у формі заподіяння істотної шкоди; причинний зв'язок між діями та суспільно небезпечними наслідками; місце вчинення злочину, а саме ліси, захисні та інші лісові насадження. Отже, злочин вважається закінченим з моменту заподіяння істотної шкоди.

У чинній редакції ч. 1 ст. 246 КК України передбачено чотири альтернативні форми дій, які утворюють склад цього злочину: 1) незаконна порубка дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяла істотну шкоду; 2) перевезення незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяло істотну шкоду; 3) зберігання незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяло істотну шкоду; 4) збут незаконно зрубаних дерев або чагарників, що заподіяв істотну шкоду.

Визначена законодавцем порубка лісу, тягне кримінальну відповідальність лише за умови, що вона має характер незаконної. Згідно п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10. 12. 2004 р. № 17, порубка дерев і чагарників, визнається незаконною тоді, коли вона вчинена: без відповідного дозволу; за дозволом, виданим із порушенням чинного законодавства; до початку чи після закінчення установлених у дозволі строків; не на призначених ділянках чи понад установлену кількість; не тих порід дерев, які визначені в дозволі; порід, вирубку яких заборонено [11].

Щодо тлумачення змісту дії у формі порубки лісу у кримінально-правовій літературі зустрічаються різні підходи. Так, деякі вчені розуміють незаконну порубку лісу, лише як відділення дерев, що знаходяться в лісі, від кореня незалежно від засобів, що використовуються для цього, і способів (за допомогою сокири, пилки або механічної тяги тощо) [12, с. 281].

На думку інших вчених, поняття «порубка лісу» має більш широкий зміст. Зокрема, це: 1) повне відокремлення дерева або чагарника від кореня будь-яким способом (спилування, зрубування, повалення транспортним засобом тощо); 2) викорчовування – видалення деревостану з корінням; 3) пошкодження дерева або чагарника до стану припинення росту (наприклад, відокремлення основних гілок від стовбура дерева) [13, с. 614].

Розуміння порубки лісу лише як відділення дерева від кореня обумовлює звуження кола кримінально-правової заборони, адже такі дії як пошкодження, викорчовування, заподіюючи істотну шкоду довкіллю, залишаються поза межами кримінальної відповідальності. Зважаючи на це, варто було б, у примітці до ст. 246 КК України дати чітке роз'яснення щодо змісту поняття «порубка лісу».

Окрім незаконної порубки лісу, законодавець передбачив (Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження українських лісів та запобігання незаконному вивезенню необроблених лісоматеріалів» від 6 вересня 2018 р., ст. 246 КК України, була викладена у новій редакції) ще й такі форми діяння як перевезення, зберігання та збут незаконно зрубаних дерев або чагарників.

Під перевезенням незаконно зрубаних дерев або чагарників розуміють переміщення їх з однієї території до іншої в межах України, причому обов'язковим елементом перевезення є використання будь-якого транспортного засобу. Під зберіганням незаконно зрубаних дерев або чагарників розуміють будь-які умисні дії, пов'язані з незаконним перебуванням таких незаконно зрубаних дерев або чагарників у володінні винної особи. Під збутом незаконно зрубаних дерев або чагарників розуміються будь-які способи оплатної чи безоплатної передачі таких дерев або чагарників невизначеному колу осіб (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позичання тощо) [14, с. 191]. Законодавче рішення щодо розширення кола діянь як ознаки об'єктивної сторони за ст. 246 КК України, піддається критичним зауваженням з боку науковців. Так, на думку А.А. Бражник та О.О. Могильчук, єдиним «працюючим» складником існуючої підстави кримінальної відповідальності за ч. 1 ст. 246 КК України є незаконна порубка дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяла істотну шкоду. Зміни до закону, пов'язані із перестановкою місцями фрагментів диспозиції, за яких лише незаконна порубка лісу мала б спричинити істотну шкоду, а інші альтернативні діяння каратися б незалежно від настання наслідків, безпідставні. По-перше, жодного логічного пояснення, в чому полягає суспільна небезпечність вказаних дій, яка б дозволяла ставити їх на один рівень із незаконною порубкою лісу, не існує. Зі знищенням деревостану шкода довіллю вичерпується, а подальші дії із деревиною шкоду можуть заподіювати лише відносинам власності [15, с. 316].

О.О. Дудоров, Р. О Мовчан та Є. О. Письменський безпідставно вважають, що заподіяння істотної шкоди не може бути наслідком таких форм дій як перевезення, зберігання та збут незаконно зрубаних дерев або чагарників. На думку вчених, заподіяння істотної шкоди можна і треба розглядати лише як наслідок незаконної порубки дерев і чагарників, а такі дії, як перевезення, зберігання чи збут незаконно зрубаних дерев або чагарників навряд чи можуть тягнути вказаний наслідок, хоч із буквального тлумачення ч. 1 ст. 246 КК випливає інший висновок. У таких випадках можна «прив'язуватись» хіба що до шкоди, заподіяної в результаті порубки лісу, що, припускаємо, і мав на увазі законодавець (наприклад, збут незаконно зрубленої деревини, вартість якої у 20 і більше разів перевищує НМДГ). Указане має відношення і до тяжких наслідків, передбачених ч. 4 ст. 246 КК України [16, с. 100].

А.А. Бражник та О.О. Могильчук відмічають, що проведений ними, аналіз кількох десятків обвинувальних вироків за останні два місяці (вересень-жовтень 2020 року) свідчить про те, що суди завжди пов'язують настання шкоди із незаконною порубкою. Жодного

випадку, коли б встановлювався причинно-наслідковий зв'язок між перевезенням, зберіганням або збутом незаконно зрубаних дерев або чагарників та істотною шкодою довкіллю, яка заподіяна в результаті цих дій, нами не виявлено. Одностайність судів у формулюванні своєї позиції може розглядатися в якості додаткового аргументу на користь того, що конструкція матеріального складу кримінального правопорушення проти довкілля, яка передбачає встановлення наявності причинно-наслідкового зв'язку між перевезенням деревини та істотною шкодою довкіллю, або ж між зберіганням деревини та істотною шкодою довкіллю чи збутом деревини і істотною шкодою довкіллю, є юридично не спроможною [15, с. 316]. Вчені дійшли висновку, що прив'язка похідних діянь (перевезення, зберігання та збут деревини) до настання наслідків у вигляді істотної шкоди довкіллю фактично закріплює презумпцію винуватості особи у вчинюваній раніше незаконній порубці, навіть у разі недоведеності цього факту. Тому в цій частині є підстави до визнання норми, яка міститься у ч. 1 ст. 246 КК України, неконституційною [15, с. 316].

Частково погоджуючись, із вищевикладеними підходами, зазначимо, що як правило, вказані законодавцем альтернативні форми дій, нерозривно пов'язані із порубкою лісу, і часто є її логічним продовженням, особливо враховуючи домінуючий у цих злочинах, корисливий мотив. Як показує судова практика, вирубані дерева принаймні, підлягають перевезенню та зберіганням, а у великих обсягах, як правило й збуту. Цілком ймовірно, що такі дії як перевезення незаконно зрубаних дерев або чагарників (переміщення великої кількості дерев з місця вирубки до дороги, по якій можливе їх транспортування) пошкоджують або ж навіть знищують лісові насадження, таким чином заподіюючи істотну шкоду довкіллю. Водночас, пошкодження чи знищення дерев та чагарників таким способом підпадає під ознаки порубки лісу.

Постановка питання про декриміналізацію дій у формі перевезення, зберігання та збуту незаконно зрубаних дерев або чагарників виглядає сумнівною, як і адміністративна караність за перевезення та зберігання незаконно зрубаних дерев або чагарників. Вважаємо, що подібні дії не можуть вважатись на сьогодні суспільно шкідливими, тобто адміністративно караними, враховуючи ту екологічну ситуацію в Україні, яка істотно і послідовно погіршується в умовах війни. Ці дії є суспільно небезпечними, тобто такими, що заподіюють шкоду та/або ставлять під загрозу заподіяння шкоди довкіллю. Так, цим діям передуює порубка лісу, проте якщо не було б спроможності вчиняти перевезення, зберігання та особливо збут, можливо порубка лісу була б невігідна злочинцям. Водночас вказані дії, не слід прирівнювати за ступенем суспільної небезпечності до порубки лісу, яка є значно небезпечнішою для довкілля, також їх і не слід пов'язувати з настанням істотної шкоди. Така ознака, як істотна шкода, як слушно зазначають О.О. Дудоров, Р. О Мовчан. та Є. О. Письменський, не може бути використана для розмежування адміністративно караного перевезення та зберігання і кримінально протиправного перевезення, зберігання та збуту незаконно порублених дерев і чагарників, оскільки вона є суспільно небезпечним наслідком

лише незаконної порубки дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях [16, с. 101]. Такий підхід вимагає диференціації кримінальної відповідальності у цій частині. На наш погляд, дії, які полягають у перевезенні, зберіганні та збуті незаконно зрубаних дерев або чагарників можна було б розглядати як кримінальний проступок, сформулювавши його склад як формальний (кримінальний проступок буде закінченим з моменту вчинення будь-якої із альтернативних дій). Відповідно, з диспозиції ч. 1 ст. 65 Кодексу України про адміністративні правопорушення слід вилучити слова «перевезення, зберігання незаконно зрубаних дерев».

Як зазначалось вище, суспільно небезпечні наслідки злочину полягають у заподіянні істотної шкоди. Згідно примітки до ст. 246 КК України, істотною шкодою вважається така шкода, яка у двадцять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, або інша істотна шкода, завдана навколишньому природному середовищу в частині забезпечення ефективної охорони, належного захисту, раціонального використання та відтворення лісів. Враховуючи, те що розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, для кваліфікації кримінальних правопорушень становить 1/2 прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 1 січня поточного року. Відповідно, з 01.01.2023 року від дорівнює 1342 грн. Таким чином істотна шкода згідно ч. 1 ст. 246 КК України становить 26840 грн. У ч. 4 ст. 246 КК України, передбачено відповідальність за дії, передбачені частинами першою, другою чи третьою цієї статті, якщо вони спричинили тяжкі наслідки, тобто такі, які у шістьдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян (відповідно така шкода становить 80 520 грн.).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу цього кримінального правопорушення є місце його вчинення, тобто території, де може бути здійсненна незаконна порубка дерев та чагарників. Відповідно до п. 1 вказаної статті такими територіями виступає ліс, захисні та інші лісові насадження. Змістове наповнення даних категорій передбачене у Лісовому кодексі України та інших нормативно-правових актах формується з наступних термінів: лісовий фонд, землі лісгосподарського призначення, лісова ділянка, лісова рослинність, лісовкритті землі, ліс населеного пункту.

Провівши аналіз усіх вищезазначених термінів та ряду наступних нормативно-правових актів: Лісовий кодекс України [4], Постанова КМУ № 1051 «Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру» (Додаток 4) [10], ЗУ «Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва» від 02.12.2010 року № 2739-VI [17], Постанова КМУ «Про затвердження порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» від 16.05.2007 р. № 733 [18] можна сформулювати висновок, що територією де рубка дерев, без належного дозволу, буде кваліфікуватися як протиправне діяння передбачене ст. 246 КК України є:

1. ліси, які належать до лісового фонду України розташовані на землях лісгосподарського призначення зайняті лісовою (деревною та чагарниковою) рослинністю, з повнотою насаджень в молодняках від

0,4 і більше, в інших вікових групах - від 0,3 і більше (тобто крони дерев займають рівномірно щонайменше 40 відсотків (30 відсотків) площі ділянки), як в межах населеного пункту так і за його межами;

2. лісові ділянки, які належать до лісового фонду України розташовані на землях іншого цільового призначення;

3. захисні лісові насадження – насадження лінійного типу площею не менше 0,1 га, в тому числі полезахисні лісові смуги, які розташовані на землях сільськогосподарського призначення, несільськогосподарських угіддях, створені з метою захисту полів сівозмін, зрошувальної і осушувальної мережі від ерозії ґрунтів, засух та інших несприятливих впливів кліматичних факторів, а також скореговані та садозахисні лісосмуги, державні захисні лісові смуги, лісові смуги уздовж забудованих територій населених пунктів тощо.

4. інші лісові насадження в межах земельних ділянок ширина, яких перевищує 50 метрів уздовж лінії державного кордону України та тих, які не передані у постійне користування військовим частинам Державної прикордонної служби України;

5. самозалісені земельні ділянки: а) без врахування площі, що розташовані на землях лісгосподарського призначення, природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, б) площею понад 0,5 гектара, що розташовані на будь-якій іншій категорії земель, крім тих, що передбачені у п. а. Винятком з даних пунктів є самозалісені ділянки у межах населених пунктів з деревами, середній вік яких менше 30 років, та самозалісені ділянки в межах охоронних зон об'єктів енергетики, магістральних теплових мереж, магістральних трубопроводів та інших лінійних об'єктів інфраструктури;

6. заповідники або території чи об'єкти природно-заповідного фонду, на яких ростуть окремі дерева та чагарники, які не відносяться до лісової рослинності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз об'єктивних ознак незаконної порубки дерев та чагарників дає можливість сформулювати наступні риси предмета злочину: 1) цілісність дерев та чагарників, тобто наявність кореневої системи, стовбура та крони; 2. сироростучість дерев та чагарників, це означає, що вони є живими та мають можливість подальшого росту; 3) відсутність критеріїв вікового обмеження зрубаних дерев та чагарників.

Доведено, що незаконна рубка дерев та чагарників, які розташовані на земельній ділянці, що перебуває у приватній власності, не підпадає під кваліфікацію зазначеного злочину, якщо такі дерева та чагарники не формують лісової рослинності.

Кримінальна відповідальність за незаконну порубку або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу є потенційно ефективним засобом захисту довкілля. Проте, внесені до ст. 246 КК України останні зміни, поряд з певними перевагами, носять суперечливий характер. Так, дії що полягають у перевезенні, зберіганні, збуті незаконно зрубаних дерев або чагарників (ч. 1 ст. 246 КК України) фактично поставлені законодавцем в один ряд із незаконною порубкою лісу, яка має більш високий ступінь суспільної небезпечності, ніж вказані форми дій. Окрім того, сформульований законодавцем матеріальний склад за

ч. 1 ст. 246 КК України, вимагає встановлення причинного зв'язку між діями та заподіянням істотної шкоди, що створює труднощі у процесі кваліфікації цих діянь.

З метою усунення вказаних недоліків, доцільно диференціювати кримінальну відповідальність у цій частині. Зокрема, у ч. 1 ст. 246 КК України передбачити відповідальність за кримінальний проступок із формальним складом («Перевезення, зберігання, збут незаконно зрубаних дерев або чагарників...карається...»), вилучивши, при цьому «перевезення та зберігання незаконно зрубаних дерев або чагарників» із диспозиції ч. 1 ст. 65 КУпАП.

У ч. 2 ст. 246 КК України передбачити відповідальність за злочин з матеріальним складом («Незаконна порубка дерев або чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяла істотну шкоду...карається...»).

Джерела та література:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001р. № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Про затвердження розміру такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: Постанова КМУ від 23.07.2008 р. № 665 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-%D0%BF#Text>
3. Лісівництво: Терміни та визначення / ДСТУ 3404-96 [Чинний від 01.07.1997 р.]. Київ, 1997. 44 с. (Держстандарт України).
4. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. № 3852-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
5. Земельний кодекс України від 25.10. 2001 р. № 2768-III / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
6. Публічний звіт голови державного агентства лісових ресурсів України за 2022 р / URL: https://forest.gov.ua/storage/app/sites/8/publich_zvit/publicnii-zvit-za-2022.pdf
7. Про затвердження Правил відпуску деревини на пні в лісах України: Постанова КМУ від 29.07.1999 р. № 1378 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-99-%D0%BF#Text> (втрата чинності, крім п. 45 та 56).
8. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: Постанова КМУ від 23.05. 2007 р. № 761 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF#Text>
9. Про рослинний світ: Закон України від 09. 04. 1999 р. № 591-XIV / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>
10. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру (Додаток 4): Постанова КМУ від 17. 10. 2012 р. №

1051 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text>

11. Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля: Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10. 12. 2004 р. № 17. / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04#Text>

12. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х. : Право, 2010. 608 с.

13. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 3-тє вид., переробл. та доповн. За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К.: Атіка, 2004. 1056 с.

14. Кісілюк Е. М., Матюшенко О. І. Кримінально-правові аспекти під час кваліфікації незаконної порубки лісу. *Юридичний бюлетень*. 2020. № 13. С. 187-194.

15. Бражник А.А., Могильчук О.О. Незаконна порубка або незаконне перевезення, зберігання, збут лісу: значення для кваліфікації окремих об'єктивних ознак. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 312-317.

16. Дудоров О.О., Мовчан Р.О., Письменський Є.О. Істотна шкода як наслідок незаконної порубки лісу: ретроспектива, сьогоdnішній стан і перспектива кримінального закону. *Вісник АДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 87-111.

17. Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва: Закон України від 02.12.2010 року № 2739-VI / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2739-17#Text>

18. Про затвердження порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок: Постанова КМУ від 16.05.2007 р. № 733 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-%D0%BF#Text>

OBIEKTYWNE OZNAKI NIELEGALNEGO WYRĘBU LUB NIELEGALNEGO TRANSPORTU, PRZECHOWYWANIA, SPRZEDAŻY LASÓW

Na podstawie analizy aktów prawnych, w artykule wyodrębniono osobliwości cech podmiotu, przedmiotu i strony obiektywnej nielegalnego pozyskiwania drewna lub nielegalnego transportu, przechowywania i sprzedaży lasów.

Autor analizuje istotę naukowego podejścia do rozwoju i badania terminu "nielegalne pozyskiwanie drewna" i wyraźnie określa granice miejsca popełnienia przestępstwa.

Autor skupia się na uwagach krytycznych dotyczących rozszerzenia przez ustawodawcę granic strony przedmiotowej, co stwarza szereg problemów przy kwalifikacji czynu.

Autor formuluje szereg wniosków i propozycji mających na celu poprawę regulacji prawnej procedury pociągnięcia do odpowiedzialności

karnej w związku z popełnieniem czynów z art. 246 Kodeksu karnego Ukrainy.

Słowa kluczowe: las, plantacje leśne, fundusz leśny, grunty leśne, wylesianie, transport, przechowywanie, sprzedaż, znaczna szkoda, społecznie niebezpieczne konsekwencje, prawo ochrony środowiska.

OBJECTIVE SIGNS OF ILLEGAL LOGGING OR ILLEGAL TRANSPORTATION, STORAGE, SALE OF TIMBER

The research has analyzed in detail the objective signs of the crime provided for in Article 246 of the Criminal Code of Ukraine. Clear features of the subject of the crime about illegal logging have been identified and a new subject of a criminal misdemeanor has been formed, which consists in committing alternative actions provided for in the specified article. Criteria for assigning individual territories to the place of crime have been formulated.

The signs of the objective side have been analyzed, on the basis of which it is proposed to provide a clear explanation of the concept of “logging” in the footnote to Article 246 of the Criminal Code of Ukraine.

There have been presented arguments regarding the inexpediency of decriminalizing the transportation, storage, and sale of illegally cut trees or shrubs that caused significant damage since such actions do not lose their public danger, especially in the conditions of the ecological situation complicated by the war. At the same time, the opinion about the expediency of administrative liability in the form of transportation and storage of illegally cut trees and shrubs is not supported. It is proposed to differentiate criminal liability in this part. Transportation, storage, and sale of illegally cut trees or shrubs shall be considered a criminal misdemeanor with a formal composition (Part 1 of Article 246 of the Criminal Code of Ukraine) having removed the transportation and storage of illegally cut trees or shrubs from the disposition of Part 1 of Article 65 of the Code of Ukraine on Administrative Offences as administratively punishable actions. Liability for illegal logging of trees or shrubs in forests, protective and other forest plantations, which caused significant damage, is provided for in Part 2 of Article 246 of the Criminal Code of Ukraine (as a crime with a material component).

Keywords: forest, forest plantations, forest fund, land plot for forestry purposes, logging, transportation, storage, sale, significant damage, socially dangerous consequences, environmental law.

Starchuk Oksana

*doktor nauk prawnych, docent,
docent Katedry Dyscyplin Cywilnoprawnych
Wołyńskiego Narodowego Uniwersytetu
im. Leśi Ukrainki*

*(Старчук Оксана Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових
дисциплін, Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0003-2816-9951*

Web of Science Researcher ID: AAR-6710-2021)

**НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОТРИМАННЯ
ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ТРУДОВИХ ПРАВ ТА МОЖЛИВОСТЕЙ
ПРАЦІВНИКІВ ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ**

У статті досліджено нормативно-правове забезпечення дотримання принципу рівності трудових прав та можливостей працівників при працевлаштуванні і вказано на доцільність вироблення державою механізму захисту порушених прав працівників при прийнятті на роботу. Акцентується увага на тому, що гармонізація трудового законодавства України із міжнародним законодавством, в т.ч. законодавством Європейського Союзу сприятиме вдосконаленню нормативного забезпечення трудових праввідносин працівника та роботодавця при працевлаштуванні.

Ключові слова: теорія трудового права, нормативно-правове забезпечення, рівність трудових прав та можливостей, гендерна рівність, єдність та диференціація умов праці, відмова в прийнятті на роботу, працевлаштування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Одним із природних прав людини, яким вона наділяється від народження є рівність. Рівність трудових прав та можливостей працівників як галузевий принцип трудового права лежить в основі норм, за допомогою яких здійснюється правове регулювання трудових відносин, в тому числі і у сфері працевлаштування.

Важливість дослідження дотримання принципу рівності трудових прав та можливостей працівників при працевлаштуванні є очевидним з урахуванням необхідності аналізу його нормативного забезпечення та приведення ряду норм трудового законодавства України у відповідність до міжнародного, в т.ч. європейського законодавства.

Метою статті є проаналізувати нормативно-правове забезпечення дотримання принципу рівності трудових прав та можливостей працівників при працевлаштуванні.

Аналіз останніх досліджень даної проблеми. Рівність трудових прав та можливостей працівників, в тому числі гендерної

рівності у сфері праці є предметом дослідження Н.Б.Болотіної, В.Я.Бурак, В.С.Венедіктова, Н.Д.Гетьманцевої, В.П.Кіселичник, М.В.Клименко, О.Я.Лаврів, Г.Г.Митрицької, О.М.Рим, Д.В.Світовенко, О.В.Стасів, Г.І.Чанишевої, В.І.Щербини, О.М.Ярошенко тощо.

Поряд з тим, незважаючи на всю важливість внеску вчених у дослідження рівності трудових прав та можливостей працівників, потребує комплексного дослідження дотримання означеного принципу при здійсненні правового регулювання трудових відносин працівника та роботодавця при працевлаштуванні, що й зумовлює актуальність теми дослідження.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Дотримання рівності у правах і свободах, у тому числі рівності прав та можливостей трудових прав працівників при працевлаштуванні передбачено як у національному законодавстві (Конституція України, Кодекс законів про працю, Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»), так і у міжнародних (Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Європейська соціальна хартія) та європейських актах (Хартія основоположних прав ЄС, Договір про функціонування ЄС, Директива Ради 2000/78/ЄС про встановлення загальних правил рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності, Директива № 2000/43/ЄС Ради ЄС про імплементацію принципу рівного поводження з людьми, незалежно від їх расового або етнічного походження).

На універсальний характер принципу рівності вказує В. П. Кіселичник, пояснюючи це тим, що: «по-перше, він покликаний реалізувати гарантовані Конституцією України рівні права і свободи, а також рівність перед законом; по-друге, його завданням є забезпечення у переважній більшості в інститутах трудового права та їх нормах рівності працівників у сфері праці» [1].

Що стосується міжнародних та європейських стандартів, в т.ч. у сфері праці, зокрема, Загальної декларації прав людини, Хартії основоположних прав ЄС, ними передбачено, що «всі люди є рівними у своїх правах» [2; 3]. Поряд з тим, у ст. 23 Хартії основоположних прав ЄС однією із сфер, в якій забезпечується дотримання рівності чоловіка та жінки є, насамперед, працевлаштування [3].

У свою чергу, у Договорі про функціонування Європейського Союзу визначено, що «Європейський союз засновано на людських цінностях держав-членів, якими є повага людської гідності, рівність, недискримінація та сприяння рівності жінок і чоловіків й усунення їх нерівностей» [4].

Разом з тим, у Директиві № 2000/43/ЄС Ради ЄС про імплементацію принципу рівного поводження з людьми, незалежно від їх расового або етнічного походження, акцентується увага на тому, що «принцип рівного поводження з людьми не повинен перешкоджати державі-члену зберігати або ухвалювати спеціальні заходи для запобігання несприятливим умовам або компенсації несприятливих умов, пов'язаних із расовим або етнічним походженням» [5].

Забезпечення рівних можливостей і рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері працевлаштування і зайнятості закріплено і у Директиві Європейського парламенту і Ради 2006/54/ЄС від 5 липня 2006 року, яка забезпечує доступ до працевлаштування [6].

У правовій доктрині проблема дотримання рівності прав у трудовому праві ЄС є предметом дослідження О. М. Рим, яка акцентує увагу на тому, що «принцип рівності у сфері праці упроваджується у трьох напрямках: забезпечення рівності (недискримінації) за ознаками расового, етнічного походження; за ознаками релігії або переконань, інвалідності, віку, сексуальної орієнтації; соціального забезпечення» [7, с. 87].

Н. Гетманцева, Г. Митрицька досліджуючи забезпечення рівності прав та можливостей при реалізації людиною своєї здатності до праці визначають «зміст рівності прав працівників і роботодавців як певні умови і засоби, які становлять можливості сторін трудових відносин, що необхідні для задоволення їхніх потреб та інтересів та зміст їхніх можливостей (для працівників – рівний обсяг засобів, умов, які забезпечують стартові можливості і реалізацію загальних трудових прав для всіх працівників незалежно від їхнього правового статусу, а роботодавців – рівний обсяг засобів, умов, які забезпечують можливості і реалізацію загальних трудових прав для всіх роботодавців незалежно від їхнього правового статусу)» [8, с. 54].

Загальною юридичною гарантією трудових прав людини при укладенні трудового договору є норма ч. 2 ст. 22 КЗпП України, яка забороняє необґрунтовану відмову у прийнятті на роботу, тобто відмову без будь-яких мотивів або з підстав, що не стосуються кваліфікації чи професійних якостей працівника, або з інших підстав, не передбачених законом.

К. Ю. Мельник пропонує уточнити ч. 2 ст. 22 КЗпП України і викласти її у такій редакції: «Забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу, тобто відмова за наявності вакантного робочого місця (посади) без будь-яких мотивів або з мотивів, що не стосуються кваліфікації чи професійних якостей фізичної особи, або з інших підстав, не передбачених законом» [9, с. 11].

Проаналізуємо національне законодавство, яким забезпечується дотримання принципу рівності трудових прав та можливостей працівників при їх працевлаштуванні, який тісно пов'язаний із принципом заборони дискримінації у сфері праці, оскільки рівність унеможлиблює будь-яку дискримінацію.

Відповідно до ст. 24 Конституції України «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [10].

Окрім означених конституційних підстав, заборони привілеїв чи обмежень працівників у трудових правовідносинах передбачені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників» [11], яким внесено зміни до ст. 2-1 КЗпП, якою «забороняється пряме або непряме

обмеження прав працівників, в тому числі і при працевлаштуванні, залежно від іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейного стану, сімейних обов'язків, членства у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участі у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції», а також сприяння особі у здійсненні такого повідомлення, або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання».

Означеним вище законом внесено зміни та доповнення і до ч. 1, 3 ст. 24-1 Закону України «Про рекламу» щодо питання реклами послуг із працевлаштування, відповідно до якої «забороняється в рекламі про вакансії (прийом на роботу) висувати вимоги за ознаками раси, кольору шкіри, віку, статі, стану здоров'я, інвалідності, підозри чи наявності захворювання на ВІЛ/СНІД, сексуальної орієнтації, політичних, релігійних та інших переконань, членства у професійних спілках або інших громадських об'єднаннях, етнічного та соціального походження, сімейного та майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання. У разі порушення цих вимог рекламодавець сплачує до державного бюджету штраф у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, встановленої законом на момент вчинення порушення» [11].

Отже, трудовим законодавством доповнено конституційний перелік підстав заборони обмеження прав працівників при працевлаштуванні такими ознаками, як: іноземне походження, вік, стан здоров'я, інвалідність, гендерна ідентичність, сексуальна орієнтація, підозра чи наявність захворювання на ВІЛ/СНІД, сімейний стан, сімейні обов'язки, членство у професійній спілці чи іншому громадському об'єднанні, участь у страйку, звернення або наміру звернення до суду чи інших органів за захистом своїх прав або надання підтримки іншим працівникам у захисті їхніх прав, повідомлення про можливі факти корупційних правопорушень тощо.

Не оминув увагу принцип рівності трудових прав та можливостей працівників і проект Трудового кодексу України, у якому він конкретизується «гендерною рівністю, шляхом забезпечення єдності та диференціації умов праці» [12]. Звідси, однією із складових принципу рівності прав та можливостей працівників є гендерна рівність прав чоловіка й жінки, шляхом забезпечення єдності та диференціації умов праці, підґрунтям якої є ч. 3 ст. 24 Конституції України, якої «забезпечується рівність прав жінки й чоловіка» [10].

Змістом гендерної рівності прав чоловіка й жінки у сфері праці є рівність прав, свобод, обов'язків в трудових відносинах чоловіка та жінки, враховуючи особливості їхнього організму, а також конкретні умови праці при яких праця жінок заборонена (підземні, підривні, важкі роботи, роботи зі шкідливими й небезпечними умовами праці).

Однак, в період дії воєнного стану, відповідно до ст. 9 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» дозволяється «застосування праці жінок (крім вагітних жінок і жінок, які мають дитину віком до одного року) за їхньою згодою на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах» [13].

Правовою базою для розвитку гендерного законодавства є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», у ч. 2 ст. 17 якого передбачено, що «жінкам і чоловікам забезпечуються рівні права та можливості у працевлаштуванні, просуванні по роботі, підвищенні кваліфікації та перепідготовці» [14].

Що стосується єдності та диференціації трудових відносин, то єдність правового регулювання трудових відносин, зауважує В. Я. Бурак, полягає в «наявності загальних правових норм, які однаково регулюють трудові відносини, незалежно від їх виду й характеру, а також умов праці та особливостей суб'єктів цих відносин, що забезпечується за допомогою встановлення централізованих норм, які приймаються на законодавчому й підзаконному рівнях, а також нормами Генеральної угоди» [15, с. 3].

У науці трудового права поряд із єдністю правового регулювання умов праці існує також і його диференціація. Диференціація норм щодо надання окремих гарантій деяким категоріям працівників, акцентує увагу О. В. Стасів, не є порушенням принципу рівності. Зокрема, вказує авторка, це «пов'язується із різними об'єктивними чинниками, такими як стать (надання жінкам у зв'язку із материнством права на соціальний захист, заборона таких працювати у шкідливих умовах праці тощо), вік (для неповнолітніх працівників встановлюється скорочений робочий час, забороняється надурочна праця тощо), інвалідність (встановлюється квота для працевлаштування осіб з інвалідністю та ін.), особи, які працюють у важких та шкідливих умовах праці» [16, с. 100].

Що стосується дотримання гендерної рівності при працевлаштуванні, то у ч. 3 ст. 17 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» передбачено, що «роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яку можуть виконувати лише особи певної статі, висувати різні вимоги, надаючи перевагу одній зі статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їхнє особисте життя, плани щодо народження дітей» [14].

У ст. 30 проекту Трудового кодексу України зазначено, що «роботодавцю під час добору працівників забороняється висувати будь-які вимоги дискримінаційного характеру, у тому числі в оголошеннях (рекламі), а також вимагати від осіб, які шукають роботу, інформацію про їх цивільний стан, особисте життя» [12].

У свою чергу, Д. В. Світоленко у трудово-правовому контексті принцип гендерної рівності визначає як такий, за «яким будь-яка особа, незалежно від її гендерної належності, розуміється як така, що має загальний трудово-правовий статус, гарантії набуття та реалізації цього статусу, наслідком чого має стати створення та існування, з

одного боку, максимально рівних (як для чоловіка, так і для жінки) умов реалізації свободи праці, трудового потенціалу, а також захисту від гендерної дискримінації у сфері праці та трудової експлуатації за ознакою гендеру, а з іншого боку – умов, за яких гендерно обумовлені характеристики особи, що знижують показники конкурентоздатності такої особи на ринку праці повинні бути компенсовані державою та толерантно сприйняті роботодавцем, трудовим колективом» [17, с. 126].

Ми поділяємо позицію О. Г. Середи, А. О. Кушніренко, про «необхідність реформування трудового законодавства та актуальності розробки в Україні державної програми встановлення гендерної рівності та створення дієвих механізмів захисту порушених прав працівників» [18, с. 222].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Нормативно-правове забезпечення дотримання принципу рівності трудових прав та можливостей працівників при працевлаштуванні забезпечується шляхом:

1) встановлення заборони обмеження прав чи надання переваг під час укладення трудового договору, оскільки враховуючи специфіку трудової діяльності, вимоги до віку, стану здоров'я, освіти, знання мови працівником передбачено законодавством України;

2) гендерної рівності чоловіків і жінок, які повинні мати рівні права і обов'язки при укладенні трудового договору, враховуючи конкретні умови праці та статеві й психофізіологічні особливості;

3) збалансування відносин працівника й роботодавця шляхом чітко визначених сторонами прав та обов'язків у трудовому договорі, адже у протилежному випадку вони будуть обмежені для однієї зі сторін;

4) закріплення юридичних гарантій установа рівних можливостей для сторін трудового договору з урахуванням пільг і гарантій для окремих категорій працівників, які потребують соціального захисту й застосуванням санкцій до роботодавців у випадку їх порушення.

Задля дотримання рівності трудових прав та можливостей працівників при працевлаштуванні необхідним є вироблення державою механізму захисту порушених прав працівників при прийнятті на роботу.

Не менш важливе значення має гармонізація трудового законодавства України із міжнародним законодавством, в т.ч. законодавством Європейського Союзу, яка сприятиме вдосконаленню нормативного забезпечення трудових правовідносин працівника та роботодавця при працевлаштуванні.

Джерела та література:

1. Кіселичник В. П. Принципи трудового права за проектом Трудового кодексу України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2018. Вип. 48. С. 200-212. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2018_48_22

2. Загальна декларація прав людини 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Charter of Fundamental Rights of the European Union. OJ C 326. 26.10.2012. P. 391–407. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>
4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_b06.1/
5. Директива № 2000/43/ЄС Ради ЄС про імплементацію принципу рівного поводження з людьми, незалежно від їх расового або етнічного походження, від 29.06.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a65
6. Directive 2006/54/EC of the European Parliament and of the Council of 5 July 2006 on the implementation of the principle of equal opportunities and equal treatment of men and women in matters of employment and occupation (recast). OJ L 204. 26.7.2006. P. 23–36. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32006L0054>
7. Рим О.М. Принцип рівності в трудовому праві Європейського Союзу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Т. 30 (69). № 4. 2019. С. 81–88.
8. Гетьманцева Н. Д., Митрицька Г. Г. Забезпечення рівності прав та можливостей у разі реалізації людиною своєї здатності до праці. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 5. С. 49–56.
9. Мельник К. Ю. Загальні юридичні гарантії трудових прав людини при укладенні трудового договору. *Соціальне право*. № 1. 2022. С. 6–16.
10. Конституція України. Прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. № 254к / 96-ВР. Відом. Верх. Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників: Закон України від 12 травня 2022 р. № 2253-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#n74>
12. Проект Трудового кодексу. URL: http://gska2.rada.gov.ua:8080/pls/zweb_n/webpros4_1?id=&pf3511=309
13. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
14. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV із зм. і доп. Відом. Верх. Ради України. 2005. № 5. Ст. 561.
15. Бурак В. Я. Єдність і диференціація правового регулювання трудових відносин, робочого часу, часу відпочинку і заробітної плати на підприємствах : автореф. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення». К., 1999. 18 с.
16. Стасів О. В. Норми-принципи у проекті Трудового кодексу України. *Вісник Львівського університету*. Сер. юридична. Вип. 72. 2021. С. 97–103.
17. Світовенко Д. В. Основні ознаки принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України. *Соціальне право*. 2021. № 2. С. 121–127.

18. Серета О. Г., Кушніренко А. О. Актуальні питання гендерної рівності у трудовому праві України в умовах євроінтеграції. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 83. / редкол.: Г. І. Чанишева (голов. ред.) та ін. Одеса : Гельветика, 2019. С. 217–224.

USTAWOWE ZAPEWNIENIE PRZESTRZEGANIA ZASADY RÓWNOŚCI PRAW PRACOWNICZYCH I SZANS PRACOWNIKÓW W ZATRUDNIENIU

W artykule przeanalizowano ramy ustawowej regulacji zapewniające przestrzeganie zasady równości praw pracowniczych i szans pracowników w zatrudnieniu oraz wskazano na docelowość opracowania przez państwo mechanizmu ochrony naruszonych praw pracowników w czasie zatrudnienia. Autor podkreśla, że harmonizacja ukraińskiego prawa pracy z ustawodawstwem międzynarodowym, w tym z ustawodawstwem Unii Europejskiej, przyczyni się do poprawy ram regulacyjnych stosunków pracy między pracownikiem a pracodawcą.

Słowa kluczowe: teoria prawa pracy, zapewnienie normatywne i prawne, równość praw i szans pracowniczych, równość płci, jedność i dyferencjacja warunków pracy, odmowa zatrudnienia, zatrudnienie.

REGULATORY AND LEGAL COMPLIANCE WITH THE EQUALITY PRINCIPLE OF LABOR RIGHTS AND OPPORTUNITIES OF EMPLOYEES DURING EMPLOYMENT

The article examines the legal and regulatory enforcement of the equality principle of labor rights and opportunities of employees during employment and points out the expediency of the state's development of a mechanism to protect the violated rights of employees during employment. Ways of regulatory and legal enforcement of the equality principle of labor rights and opportunities of employees during employment have been established, namely: establishing a ban on limiting rights or granting advantages when concluding an employment contract, since taking into account the specifics of labor activity, requirements for age, health, education, language skills of an employee are provided for by the legislation of Ukraine; gender equality of men and women taking into account specific working conditions and sex-age and psychophysiological features; balancing the relations between an employee and an employer by clearly defined rights and obligations of the parties in the employment contract; consolidation of legal guarantees to establish equal opportunities for the parties to the employment contract taking into account benefits and guarantees for certain categories of employees. Attention is focused on the fact that the harmonization of labor legislation of Ukraine with international legislation, including legislation of the European Union, will improve the regulatory support of the labor relations of an employee and an employer during employment.

Keywords: theory of labor law, normative and legal support, equality of labor rights and opportunities, gender equality, unity and differentiation of working conditions, refusal of employment, employment.

Yakushev Ihor

*doktor nauk prawnych, docent,
profesor Katedry Dyscyplin Cywilnoprawnych
Wolynskiego Narodowego Uniwersytetu im.
Lesi Ukrainki*

*(Якушев Ігор Михайлович
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових
дисциплін Волинського національного
університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0001-8947-3848)*

СУБ'ЄКТИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН У ТРУДОВОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена вдосконаленню правового регулювання суб'єктів соціального діалогу. Наголошено, що інтереси найманих працівників при укладенні колективного договору може представляти лише первинна профспівкова організація, незалежно від відсотку членів профспівки у складі найманих працівників роботодавця. Запропоновано змінити дану норму, передбачивши право профспівки представляти інтереси найманих працівників за умови охоплення нею не менше половини членів трудового колективу.

Для усунення виявлених дискримінаційних норм щодо працівників, які не є членами профспівки, та нерівності у правовому статусі роботодавця і профспівок, запропоновано поширити дію колективного договору у повному обсязі на всіх працівників, незалежно від членства у профспівці, а дію колективних угод поширювати у випадках, коли у сфері дії суб'єктів укладення колективної угоди перебуває роботодавець або профспівка.

Ключові слова: соціальні відносини, соціальний діалог, суб'єкти соціального діалогу.

Постановка наукової проблеми та її значення. Регулювання трудових відносин в Україні здійснюється переважно двома формами права: нормативно-правовим актом і нормативно-правовим договором. Нормативно-правові акти можуть встановлювати правила поведінки, обов'язкові для всіх суб'єктів трудового права, або ж мати обмежену сферу правового регулювання. Тому виділяють нормативно-правові акти централізованого законодавства і локальні нормативно-правові акти. Останні поширюють свою дію лише на визначене компетенцією органу правотворчості коло суб'єктів і, як правило, діють в межах окремого підприємства, установи чи організації. Акти централізованого законодавства не лише регулюють поведінку суб'єктів трудового права, але й визначають певні межі дозволеної поведінки. В цих межах сторони самостійно беруть на себе зобов'язання дотримуватися певних правил, закріплюючи їх у договірних формах права – колективних угодах і договорах.

Тенденції розвитку українського законодавства про працю дають підстави стверджувати, що нормативно-правові акти централізованого законодавства все більше втрачають регулятивний характер, перетворюючись у сукупність соціальних норм, які передбачають мінімальні соціальні гарантії для працівників. Ці соціальні гарантії прав працівників можуть збільшуватися уповноваженими суб'єктами у колективно-договірному порядку.

Важливість договірного регулювання трудових і соціальних відносин, яке здійснюється сторонами соціального діалогу, визнана у багатьох міжнародних та національних нормативних актах. Так, Європейська Комісія у своєму повідомленні «Європейський соціальний діалог: поштовх до інновацій та змін» стверджує, що соціальний діалог є укоріненим в історію європейського континенту, чим і відрізняє Союз від більшості інших регіонів світу [1].

Як зазначає О.М. Рим у монографії «Трудове право Європейського Союзу», євроінтеграція вимагає посилення зв'язків між усіма гравцями ринку праці. А соціальні партнери, як унікальні суб'єкти трудового права, діють на всіх рівнях правового регулювання: від локального до наднаціонального. Відтак, посилення європейського соціального діалогу є першочерговим завданням для європейського менеджменту [2, с. 236].

Враховуючи євроатлантичний напрямок розвитку економіки України, бажання стати повноправним членом Європейського Союзу вимагає вдосконалення національного законодавства, у тому числі щодо правового регулювання соціального діалогу. При цьому, важливим є визначення суб'єктів здійснення соціального діалогу і суб'єктів, на яких будуть поширюватися договірні норми трудового права, створені соціальними партнерами.

Аналіз останніх досліджень даної проблеми. Питання соціальних відносин у трудовому праві є предметом дослідження багатьох вчених. Значний внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені, як Н.Б.Болотіна, С.М.Синчук, О.В.Старчук, П.Д.Пилипенко, О.М.Рим, Н.Ф.Чубоха та інші. Проте, дослідження суб'єктів здійснення соціального діалогу та сфери дії його актів залишається дискусійним, а прийняття Верховною Радою України нового Закону України «Про колективні угоди та договори» у 2023 році [3], який набере чинності через шість місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, вимагає нових ґрунтовних наукових досліджень даної проблематики.

Мета та завдання статті. Метою даної статті є вироблення пропозицій для вдосконалення правового регулювання суб'єктів соціального діалогу. Відповідно до мети, основними завданнями статті є з'ясування нормативного визначення суб'єктів соціального діалогу, які представляють інтереси найманих працівників при укладенні колективного договору, дослідження сфери дії колективного договору і колективних угод у зв'язку з прийняттям нового закону, обґрунтування запропонованих змін у правовому регулюванні соціального діалогу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава, – закріплено у ст. 1 Конституції України [4]. Розвиваючи дану норму, у ст. 3 Конституції

України зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а ст. 48 встановлює: «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло».

Переважає більшість громадян нашої держави достатній життєвий рівень забезпечують завдяки реалізації права на працю шляхом вступу у трудові правовідносини. Виконуючи роботу і отримуючи за це заробітну плату працівники створюють умови комфортного життя для себе і своєї сім'ї. При цьому, важливими чинниками для працівника є умови виконання роботи і розмір заробітної плати. І саме тому ч. 4 ст. 43 Конституції України закріплює: «Кожен має право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом».

Зазначені конституційні норми отримали свій подальший розвиток у нормативно-правових актах законодавства про працю, зокрема, у Кодексі законів про працю України [5], Законах України «Про охорону праці» [6], «Про оплату праці» [7] та інших. В них проявляються публічно-правові засади регулювання трудових відносин. Публічність у трудовому праві полягає в особливій ролі держави, яка на законодавчому рівні встановлює мінімальні загальнообов'язкові соціальні стандарти у сфері праці, норми підвищеного соціального захисту для окремих категорій працівників; виступає гарантом дотримання соціальних прав людини у сфері праці, передбачених міжнародно-правовими актами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Конституцією і трудовим законодавством України [8. с. 26].

Централізоване законодавство виражає імперативну волю держави, спрямовану на підвищення ефективності суспільного виробництва та всебічний розвиток трудового потенціалу. Саме тому законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників (ч. 2 ст. 1 КЗпП) і в якому виражаються публічно-правові засади правового регулювання трудових відносин.

Однак, нормативно-правові акти централізованого законодавства не можуть передбачити особливості праці на кожному підприємстві, в установі і організації, врахувати багатоманітність праці працівників різних посад і професій. Саме тому виникає необхідність у так званому «доурегулюванні» відносин праці, враховуючи особливості як виробництва так і виконання трудових функцій працівниками.

Поряд з інтересами держави існують інтереси і суб'єктів трудових правовідносин – роботодавців і працівників. У своїй більшості вони співпадають, адже всі хочуть підвищення ефективності виробництва, отримання більшого доходу для забезпечення належних умов життя. Як зазначає О.В. Старчук, поєднання приватноправових і публічно-правових засад у трудовому праві зумовлює єдність і диференціацію у правовому регулюванні трудових відносин. Завдяки публічним засадам здійснюється централізоване регулювання трудових відносин, чим і забезпечується його єдність. Що ж до диференціації, то

вона забезпечується саме поєднанням обох зазначених засад, оскільки може здійснюватись на різних рівнях правового регулювання трудових відносин: державному, локальному [9. с. 217].

Основною формою трудового права, яка регулює трудові та соціальні відносин на рівні підприємства, установи і організації є колективний договір, як результат соціального партнерства на локальному рівні.

З метою вироблення та реалізації державної соціальної політики, регулювання трудових і соціальних відносин, забезпечення соціальної стабільності в суспільстві, законодавство передбачає процес визначення та зближення позицій, досягнення спільних домовленостей та прийняття узгоджених рішень сторонами соціального діалогу, які представляють інтереси працівників, роботодавців та органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування, який називається соціальним діалогом (ст. 1 Закону України «Про соціальний діалог в Україні») [10]. Однією з форм здійснення соціального діалогу є колективні переговори, за результатами яких укладаються колективні договори і угоди на національному, галузевому, територіальному та локальному рівнях (ч. 5 ст. 8 вказаного закону).

Правові засади розробки, укладення та виконання колективних договорів і угод визначає Закон України «Про колективні договори і угоди», прийнятий 1 липня 1993 року [11]. 23 лютого 2023 року в Україні прийнято новий Закон України «Про колективні угоди та договори», який набере чинності через шість місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану. Зважаючи на це, варто розглянути основні зміни, які відбудуться у правовому регулюванні соціальних відносин відповідно до нового закону, а також окремі проблемні питання чинного на сьогодні закону.

Відповідно до ч. 1 ст. 3 Закону України «Про колективні договори і угоди» «сторонами колективного договору є: сторона роботодавця, суб'єктами якої є роботодавець та/або уповноважені представники роботодавця, зокрема представники відокремлених підрозділів юридичної особи; сторона працівників, суб'єктами якої є первинні профспілкові організації, які діють на підприємстві, в установі, організації, відокремлених підрозділах юридичної особи, об'єднують працівників фізичної особи, яка використовує найману працю, та представляють інтереси працівників, які працюють на підставі трудових договорів у цього роботодавця, а в разі їх відсутності – вільно обрані працівниками для ведення колективних переговорів представники (представник)». Отже, якщо на підприємстві, в установі чи організації є первинна профспілкова організація, інтереси найманих працівників при укладенні колективного договору буде представляти лише вона. Інші представники (представник) може бути обраний працівниками лише за відсутності первинної профспілкової організації.

До речі, при прийнятті Закону України «Про колективні договори і угоди» 1 липня 1993 року ч. 1 ст. 3 передбачала, що стороною колективного договору від трудового колективу може бути одна або кілька профспілкових чи інших уповноважених на представництво трудовим колективом органів, а у разі відсутності

таких органів – представниками трудящих, обраними і уповноваженими трудовим колективом. Нині чинна редакція ч. 1 ст. 3 названого закону з'явилася після внесення змін Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення сторін колективних переговорів» [12].

У законі «Про колективні угоди та договори» суб'єктами сторони працівників «є первинні профспілкові організації, які створені на підприємстві, в установі, організації, відокремлених підрозділах юридичної особи, об'єднують працівників фізичної особи, яка використовує найману працю, та представляють інтереси працівників цього роботодавця, а в разі їх відсутності – вільно обрані працівниками для ведення колективних переговорів представники (представник) (ч. 2 ст. 7). Отже, закон 2023 року фактично зберіг норму чинного закону.

Не секрет, що профспілковий рух в Україні занепадає. За інформацією Вікіпедії кількість членів найбільш масової профспілкової організації – Федерація профспілок України, з 2008 по 2019 рік зменшилася майже у два рази (з 9200 тис. [13] до 4828 тис. [14]). Створені за роки незалежності України інші профспілкові організації (Національний форум профспілок України, Національна конфедерація профспілок України, Всеукраїнське вільне профспілкове об'єднання солідарних трударів, Всеукраїнське об'єднання солідарності трудівників та інші) також не здобули широкого поширення і не мають значного впливу на формування соціальної політики держави. Все це призвело до суттєвого зменшення членів профспілки в первинних профспілкових організаціях або її відсутності на підприємствах, в установах і організаціях.

На нашу думку, законодавцю при визначенні сторін колективного договору варто було б врахувати реальний стан профспілкового руху в Україні, відійти від радянської догми, що «профспілка – це школа комунізму», а отже кожен працівник має бути її членом, і надати трудовому колективу право самостійно визначати, хто буде представляти його інтереси при укладенні колективного договору.

Альтернативною може бути норма, яка б надавала право профспілкам представляти інтереси трудового колективу за умови членства у профспілці більшості працівників підприємства, установи, організації. У випадку, коли членами профспілки є менше половини працівників, зайнятих у роботодавця, право укладати колективний договір повинно належати виборним представникам трудового колективу. При цьому трудовий колектив вправі уповноважити укласти колективний договір первинній профспілковій організації, незалежно від чисельності членів профспілки підприємства, установи чи організації.

У випадку наявності на підприємстві, в установі, організації кількох профспілкових організацій, які охоплюють більшість працівників, але не змогли сформувати спільний представницький орган, питання представництва трудового колективу при укладенні колективного договору повинно вирішуватися на зборах (конференції) трудового колективу.

Проблема суб'єкта, який представлятиме інтереси сторони працівників при укладенні колективного договору, тісно пов'язана зі

сферою його дії. Згідно ч. 1 ст. 9 Закону України «Про колективні договори і угоди» положення колективного договору поширюються на всіх працівників підприємств незалежно від того, чи є вони членами профспілки, і є обов'язковими як для роботодавця, так і для працівників підприємства. Закон не передбачає будь-яких умов поширення положень колективного договору, пов'язаних з його змістом або членством у профспілці. Всі положення колективного договору поширюють свою дію на всіх найманих працівників, включаючи і тих, які не брали участь у його укладенні і не уповноважували будь-кого його підписувати, а також і тих, які уклали трудовий договір у період дії укладеного раніше колективного договору. Як зазначає Н.Ф. Чубоха, таке договірне регулювання у трудовому праві має свої особливості, які відрізняють його від аналогічного регулювання у інших галузях права, зокрема у цивільному праві. Основна відмінність полягає у тому, що договірне регулювання у цивільному праві здійснюється суб'єктами, на яких воно поширюється. У трудовому праві суб'єкти здійснення договірного регулювання не завжди співпадають з суб'єктами, на яких воно поширює свою дію [15, с. 344-345].

Закон України «Про колективні угоди та договори» змінив дане правило, передбачивши у ч. 4 ст. 5: «Положення колективного договору з питань, що відповідно до законодавства та обов'язкових для сторін колективних угод регулюються колективними договорами, поширюються на всіх працівників, які перебувають у трудових відносинах із роботодавцем, незалежно від членства у профспілках. Дія інших положень колективного договору поширюється на працівників на умовах, визначених цим колективним договором». Отже, поширення положень колективного договору за новим законом залежатиме від того, чи вони передбачені законодавством або колективними угодами, у сфері дії яких перебувають роботодавці. На всіх працівників підприємства, установи чи організації, незалежно від членства у профспілці, будуть поширюватися лише положення колективного договору з питань, врегулювання яких у колективно-договірному порядку передбачено законодавством (наприклад, форми і системи оплати праці, норми праці, розцінки, тарифні сітки, ставки, схеми посадових окладів, умови запровадження та розміри надбавок, доплат, премій, винагород та інших заохочувальних, компенсаційних і гарантійних виплат (ч. 2 ст. 97 КЗпП), розміри доплат за суміщення професій (посад) або виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника (ч. 2 ст. 105 КЗпП), конкретна тривалість щорічної додаткової відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці (ч. 2 ст. 7 ЗУ «Про відпустки» [16]) тощо) або колективними угодами, які поширюють свою дію на дане підприємство, установу чи організацію. Якщо ж законодавство передбачає можливість (а не обов'язок) вирішення питання у колективному договорі (наприклад, встановлення інших систем оплати праці, крім тарифної (ч. 8 ст. 96 КЗпП), встановлення видів відпусток, які не передбачені ч. 1 ст. 4 Закону України «Про відпустки» (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про відпустки»), часткова виплата заробітної плати натурою (ч. 3 ст. 23 ЗУ «Про оплату праці») тощо) положення колективного договору у цій

частині будуть поширюватися лише на працівників, які є членами профспілки, яка його уклала.

На нашу думку, така норма закону є дискримінаційною з наступних причин. По-перше, як зазначалося вище, чисельність членів профспілки, яка укладає колективний договір, у співвідношенні з кількістю працівників, що перебувають з роботодавцем у трудових відносинах, може бути мізерною. Згідно п. 1.2 розділу 1 Примірного положення про первинну профспілкову організацію – організаційну ланку членської організації Федерації профспілок України, первинна профспілкова організація створюється відповідно до статуту профспілки при наявності не менше 3 осіб, які виявили бажання утворити первинну профспілкову організацію [17]. Оскільки жодних норм щодо співвідношення кількості членів профспілки до кількості працюючих законодавство не передбачає, первинна профспілкова організація, яка складається з трьох членів профспілки, домовлятиметься з роботодавцем про зміст передбачених законодавством та колективними угодами положень колективного договору, які будуть поширювати свою дію на десятки або сотні працівників, які не є членами профспілки.

По-друге. Значна кількість трудових та соціальних питань змісту колективного договору, передбачених ч. 2 ст. 21 Закону України «Про колективні угоди та договори» (наприклад, умов виробничого побуту, оздоровлення і відпочинку працівників тощо), може поширюватися не на всіх працівників, а лише на членів профспілки. А отже, щоб користуватися передбаченими у колективному договорі благами, працівник повинен стати членом тієї профспілкової організації, яка уклала цей колективний договір.

Враховуючи викладене вище, вважаємо доцільним зберегти у Законі України «Про колективні угоди та договори» норму, за якою положення колективного договору поширюються на всіх працівників підприємств, установ, організацій незалежно від того, чи є вони членами профспілки.

Варто зазначити, що у Польщі відповідно до ст. 239 Кодексу праці колективний договір може укладатися: стосовно всіх працівників, що мають трудові відносини з роботодавцем (роботодавцями); стосовно окремих груп працівників; а також може поширюватися на осіб, які виконують роботу на законних підставах, відмінних від трудових відносин, а також на пенсіонерів та осіб, що отримують соціальну допомогу [18].

Недосконалою, на нашу думку, є також норма Закону України «Про колективні угоди та договори» щодо сфери дії колективних угод. Згідно ч. 1 ст. 5 названого закону «положення колективної угоди діють безпосередньо і є обов'язковими для: суб'єктів сторін угоди; роботодавця та працівників, якщо роботодавець перебуває у сфері дії суб'єкта сторони роботодавців угоди через відповідне членство або належить до сфери управління суб'єкта сторони органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування угоди». Отже, колективна угода поширюватиме свою дію на підприємство, установу, організацію не лише, коли суб'єктами сторони угоди є роботодавець і профспілкова організація, але й коли профспілкова організація не уклала

колективну угоду або взагалі відсутня на підприємстві, в установі чи організації. Для поширення дії колективної угоди достатньо роботодавцю перебувати у сфері дії суб'єкта сторони роботодавців угоди. Якщо ж роботодавець не перебуватиме у сфері дії суб'єкта сторони роботодавців колективної угоди, вона не буде поширюватися на дане підприємство, установу чи організацію навіть за умови, що на підприємстві, в установі чи організації діє профспілка, яка уклала дану колективну угоду. З метою забезпечення прав працівників, усунення дискримінації, дотримання принципу рівноправності сторін соціального партнерства (ст. 3 ЗУ «Про соціальний діалог в Україні», на нашу думку, колективна угода повинна бути обов'язковою для роботодавця та працівників, якщо роботодавець чи профспілка є суб'єктом сторони угоди. Пропонуємо доповнити ч. 1 ст. 5 Закону України «Про колективні угоди та договори» наступним абзацом: роботодавця та працівників, якщо первинна профспілкова організація перебуває у сфері дії суб'єкта сторони профспілки угоди через відповідне членство».

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Проаналізувавши окремі положення Закону України «Про колективні угоди та договори» 2023 року, зокрема щодо суб'єктів укладення колективного договору та суб'єктів, на яких поширюється дія колективних угод і договорів, порівнявши норми зазначеного закону з нормами чинного Закону України «Про колективні договори і угоди» 1993 року, варто зазначити, що новий закон має ряд недоліків, які негативно впливатимуть на соціальний діалог в Україні, а тому існує потреба в уточненні окремих його положень. На нашу думку, для забезпечення справедливого представництва найманих працівників при укладенні колективного договору, враховуючи реальне становище профспілок у суспільстві, законодавство повинно передбачати можливість представляти інтереси працівників як первинною профспілковою організацією, що діє на підприємстві, так і іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом орган. Звичайно, при наявності потужної профспілкової організації, яка охоплює не менше половини всіх працюючих, питання представництва має бути вирішено на користь профспілки. Але, на нашу думку, представляти інтереси всього трудового колективу профспілка, членами якої є незначна кількість працівників, не може без спеціального уповноваження більшості трудового колективу.

Недосконалими також вважаємо норми нового закону, які передбачають сферу дії колективних договорів і угод. На нашу думку, всі положення колективного договору повинні поширюватися на всіх працівників підприємства, установи, організації, незалежно від членства у профспілці. Також неприйнятним є закріплення у законодавстві нерівності сторін соціального діалогу, зокрема поширення колективної угоди на роботодавця і працівників лише у випадку, якщо роботодавець перебуває у сфері дії суб'єкта сторони роботодавців угоди, і не поширення дії угоди, якщо лише первинна профспілкова організація входить до складу профспілки, яка є суб'єктом сторони працівників угоди. Дані висновки є загальними та потребують подальшого детального дослідження та обґрунтування.

Джерела та література:

1. Communication from the Commission – The European social dialogue, a force for innovation and change /* COM/2002/0341 final */ URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52002DC0341> (дата звернення : 27.07.2023).
2. Рим О.М. Трудове право Європейського Союзу: монографія. Львів : «ГАЛИЧ-ПРЕС», 2020. 596 с.
3. Про колективні угоди та договори : Закон України від 23.02.2023 р. № 2937-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2937-20> (дата звернення : 21.07.2023).
4. Конституція України : Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення : 18.07.2023).
5. Кодекс законів про працю України : затв. Законом Верховної Ради Української РСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1971. додаток до № 50. Ст. 375.
6. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 49. Ст. 668.
7. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 17. Ст. 121.
8. Болотіна Н.Б. Трудове право України : підручник. Київ : Вікар, 2006. 725 с.
9. Старчук О. В. Теорія трудового права України : монографія / за ред. І. М. Якушева. Луцьк : Вежа-Друк. 2018. 728 с.
10. Про соціальний діалог в Україні : Закон України від 23.12.2010 р. № 2862-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 28. Ст. 255.
11. Про колективні договори і угоди : Закон України від 1.07.1993 р. № 3356-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 36. Ст. 361.
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення сторін колективних переговорів : Закон України від 16.10.2012 р. № 5458-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 47. Ст. 659.
13. Дописувачі Вікіпедії, «Професійні спілки в Україні» Українська Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96_%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BA%D0%B8_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення : 15.07.2023).
14. Дописувачі Вікіпедії, «Федерація профспілок України» Українська Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%BA_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8 (дата звернення : 15.07.2023).
15. Чубоха Н.Ф. Теорія трудового права України : монографія / за ред. І. М. Якушева. Луцьк : Вежа-Друк. 2018. 728 с.
16. Про відпустки : Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 2. Ст. 4.
17. Примірне положення про первинну профспілкову організацію – організаційну ланку членської організації Федерації

профспілок України, затверджено Постановою Президії Ради Федерації професійних спілок України від 15.11.2000 р. № П-30-7. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v30-7580-00> (дата звернення : 21.07.2023).

18. Колективні договори. URL : <https://www.gov.pl/web/dialog-spoleczny-ua/> (дата звернення : 21.07.2023).

PODMIOTY STOSUNKÓW SPOŁECZNYCH W PRAWIE PRACY

Artykuł poświęcony udoskonaleniu regulacji prawnej podmiotów dialogu społecznego. Autor podkreśla, że interesy pracowników przy zawieraniu układu zbiorowego mogą być reprezentowane tylko przez podstawową organizację związkową, niezależnie od odsetka członków związku zawodowego wśród pracowników pracodawcy. Proponuje się zmianę tego przepisu poprzez przyznanie związkowi zawodowemu prawa do reprezentowania interesów pracowników, pod warunkiem, jeżeli związek zawodowy obejmuje swoim działaniem co najmniej połowę członków zakładowego układu zbiorowego pracy.

W celu wyeliminowania zidentyfikowanych norm dyskryminacyjnych w stosunku do pracowników niebędących członkami związku zawodowego oraz nierówności w statusie prawnym pracodawców i związków zawodowych, autor proponuje objęcie układem zbiorowym pracy w pełnym zakresie wszystkich pracowników, niezależnie od ich przynależności do związku zawodowego, a także rozszerzenie skutków układów zbiorowych pracy w przypadkach, gdy zakres podmiotowy układu zbiorowego pracy obejmuje pracodawcę lub związek zawodowy.

Słowa kluczowe: stosunki społeczne, dialog społeczny, podmioty dialogu społecznego.

SUBJECTS OF SOCIAL RELATIONS IN LABOR LAW

The article is devoted to the improvement of legal regulation of subjects of social dialogue. It has been emphasized that according to the current legislation, only the primary trade union organization can represent the interests of employees during collective negotiations and the conclusion of a collective agreement, regardless of the percentage of trade union members among the employer's employees. It has been proposed to change this norm, providing for the right of the trade union to represent the interests of employees, provided that it covers at least half of the members of the labor team.

Analyzing the scope of collective agreements and contracts under the Law of Ukraine "On Collective Agreements and Contracts" of 2023, discriminatory norms against employees who are not members of a trade union and inequality in the legal status of the employer and trade unions have been revealed. To eliminate the identified shortcomings in the legal regulation, it has been offered to extend the effect of the collective agreement in full to all employees, regardless of trade union membership, and to extend the effect of collective agreements to a specific enterprise, institution or organization in cases when there is an employer or a trade union in the scope of the subjects who conclude a collective agreement.

Keywords: social relations, social dialogue, subjects of social dialogue.

